

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KADIN İSTİHDAMININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burçin Sinem Özdemir

Balıkesir, 2016

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KADIN İSTİHDAMININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burçin Sinem Özdemir

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Hicran SEREL

Balıkesir, 2016

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalı'nda 201412505012 numaralı Burçin Sinem Özdemir'in hazırladığı Kadın İstihdamının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 20/07/2016 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ /OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan İmza

Unvanı, Adı-Soyadı

Üye İmza

Unvanı, Adı-Soyadı (Danışman)

Üye İmza

Unvanı, Adı-Soyadı

Üye İmza

Unvanı, Adı-Soyadı

Üye İmza

Unvanı, Adı-Soyadı

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.
...../...../2016 Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Günümüzde uluslararası ekonomi platformlarında ön plana çıkan konulardan bir tanesi ekonomik büyüme için kadın istihdamının artırılması olgusu olmasına rağmen kadın istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar kapsamlı olmamakla birlikte birkaç tane ile sınırlı kalmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de 2000-2013 döneminde çeyrek yıllık veriler ile kadın istihdamı, kadın işsizliği ve ekonomik büyümeyi temsil eden reel gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri arasındaki ilişkiyi araştırmaktır.

Tez çalışmam süresince yardımlarını, anlayışını ve bilgilerini benden esirgemeyen sayın hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Hicran SEREL’ e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın uygulama aşamasında yardımcı olan sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Özlem KIZILGÖL’ e teşekkürü bir borç bilirim. Bu zorlu süreçte yanımda olan ve hiçbir zaman desteğini esirgemeyen aileme de teşekkürlerimi sunarım.

Balıkesir, 2016

Burçin Sinem ÖZDEMİR

ÖZET

KADIN İSTİHDAMININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

ÖZDEMİR, Burçin Sinem

Yüksek Lisans, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hicran SEREL

2016, 105 sayfa

Dünya genelinde birçok platformda kadınların işgücü piyasasındaki konumu tartışmalara konu olmuş ancak konunun merkezinde yer alan kadınlar bu tartışmalarda fiilen yer bulamamıştır. Sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma için etkinsiz kullanılan ve nüfusun hemen hemen yarısını oluşturan kadınların işgücü piyasasında yer almalarının önemi son yıllarda yapılan araştırmalarla vurgulanmaya çalışılmaktadır. Kamusal ve özel patriarka çıkmazında kadınlar hem ev işleri ve bakım yükümlülükleriyle ikincil konuma itilmekte hem de işgücü piyasasında yaratılan esneklik koşullarıyla birlikte elde ettiği sınırlı gelirle aile gelirine destek sağlamaktadır. Makroekonomik etkileri dışında kadınların işgücü piyasası içerisindeki varlığı hem aile içindeki konumunu güçlendirmekte hem de yetiştirilecek gelecek nesil çocuklar için yapılacak eğitim, sağlık gibi harcamaların artmasına katkı sağlamaktadır. İstihdam edilen kadın ve erkek işgücü arasındaki sayısal fark oldukça fazladır ve bu farkı anlayabilmek için cinsiyet temelli bir ayrıma gidilerek kadın işgücüne olan arz ve talebi çeşitli yönlerden incelemek gereklidir. Bu amaçla çalışmada öncelikle kadın istihdamı geniş açıyla incelenmiş ve ardından Türkiye verilerine dayalı olarak 2000:1-2013:4 dönemine ait kadın istihdamı, kadın işsizliği ve reel gayrisafi yurtiçi hasıla

değişkenleri ele alınarak Türkiye'nin yakın geçmişte bu değişkenler arasındaki ilişkisi incelenmektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda sırasıyla ADF ve PP birim kök testleri, VAR analizi, etki-tepki fonksiyonları ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Granger nedensellik analizinden elde edilen sonuçlara göre ise, Türkiye'de kadın istihdamından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kadın İstihdamı, Kadın İşsizliği, Ekonomik Büyüme, VAR Modeli, Türkiye.

ABSTRACT

THE EFFECT OF WOMEN EMPLOYMENT ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY

ÖZDEMİR, Burçin Sinem

Master Thesis, Economics Department

Adviser: Ass. Prof. Dr. Hicran SEREL

2016, 105 pages

Women's place in work force has been a subject in many platforms worldwide but women who are in center of this debate haven't found a place actively. The importance of women to take place in the workforce which is used ineffectively and builds up almost half of the population for a sustaniable growth and development has been highlighted in recent researches. Women who are stuck in the public and private pathriarchy make effords to support their families with limited incomes they gain under the flexibility conditions created in the work force all the while being pushed to the secondary position with the burden of housework and maintainence. In addition to its effects on macroeconomy, women presence in work force both makes their position in the family stronger and make contributions to such expenses like education ad health for the children of the next generation. The gap between employed men and women is wide and in order to understand this gap, it is necessary to search the supply and demand for women workforce based on gender. For this purpose, firstly women employment has been searched widely and based on Turkey's data, women employment, women unemployment and economic growth variables between 2000:1-2013:4 have been evaluated to make a releation between Turkey's recent past and these

variables. ADF and PP unit root test, VAR analysis, impulse-response functions and Granger's causality test have been observed within the scope of this research. According to the results of the Granger's causality test Turkey showed a unidirectional causality relationship from women employment towards economic growth.

Key Words: Women Employment, Women Unemployment, Economic Growth, VAR Model, Turkey.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem	3
1.2. Amaç	3
1.3. Önem	4
1.4. Sınırlılıklar	4
1.5. Tanımlar	4
II. BÖLÜM: İLGİLİ ALANYAZIN	6
2.1. KURAMSAL ÇERÇEVE	6
2.1.1. EKONOMİK BÜYÜME	6
2.1.1.1. Ekonomik Büyümenin Kaynakları	8
2.1.1.1.1. Sermaye	8
2.1.1.1.2. İşgücü	8
2.1.1.1.3. Teknolojik Gelişme	9
2.1.1.2. Ekonomik Büyüme modelleri	9
2.1.1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri	9
2.1.1.2.1.1. Adam Smith: İşbölümü ve Büyüme	10
2.1.1.2.1.2. Thomas Robert Malthus: Nüfus ve Büyüme	11
2.1.1.2.1.3. David Ricardo: Azalan Verimler, Bölüşüm ve Büyüme	12
2.1.1.2.1.4. Joseph Schumpeter: Yenilikler ve Girişimciler	14
2.1.1.2.2. Modern Büyüme Teorileri	16
2.1.1.2.2.1. Harrod-Domar Modeli	16
2.1.1.2.3. Neoklasik Büyüme / Robert Solow	19

2.1.1.2.3.1. Temel Solow Diyagramı ve Durağan Durumda Büyüme	22
2.1.1.2.4. İçsel Büyüme Modelleri	25
2.1.1.2.4.1. AK Modeli	25
2.1.1.2.4.2. Arrow-Romer Modeli: Yapararak Öğrenme, Bilginin Yayılmaması ve Büyüme	27
2.1.1.2.4.3. Lucas Modeli: Beşeri Sermaye ve Büyüme	27
2.1.1.2.4.4. AR-GE Modeli	28
2.1.1.2.4.5. Kamu Politikası Modeli	29
2.1.1.3. Büyüme Teorilerinde Kadının Konumu	30
2.1.2. KADIN İSTİHDAMI	34
2.1.2.1. Tarihsel Süreçte Kadın İşgücünün Seyri	34
2.1.2.2. Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar ve Türkiye İşgücü Piyasasında Kadın İstihdam Oranlarının İncelenmesi	40
2.1.2.2.1. Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerinde İktisadi Kalkınmanın U Biçimli Etkisi	40
2.1.2.2.2. Ücretsiz Aile İşçiliği	42
2.1.2.2.3. Eğitim düzeyi	44
2.1.2.2.4. Ücret	47
2.1.2.2.5. Kayıt Dışı İstihdam	50
2.1.2.2.6. Yaş	52
2.1.2.2.7. Medeni Durum	55
2.1.2.2.8. Doğurganlık Oranı	56
2.1.2.2.9. Cinsiyete Dayalı İşgücü Ayrımcılığı	57
2.1.2.3. Dünyada Kadın İstihdamının Genel Görünümü	60
2.1.3. KADIN İSTİHDAMI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ	67
2.1.3.1. Kadın İstihdamının Ekonomik Büyümede Önemi	67
2.1.3.2. Literatür	70
III. BÖLÜM: YÖNTEM	76
3.1. Araştırmanın Modeli	76
3.1.1. Birim Kök Testi	77
3.1.1.1. Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi	77

3.1.1.2. Phillips Perron Birim Kök Testi	78
3.1.2. Johansen Eşbütünleşme Testi	79
3.1.3. Vektör Otoregresyon Modeli (VAR)	79
3.1.3.1. Etki-Tepki Fonksiyonları	80
3.1.4. Granger Nedensellik Analizi	81
3.2. Evren ve Örneklem	82
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	83
IV. BÖLÜM: UYGULAMA	84
4.1. Birim Kök Testleri	84
4.1.1. ADF Testi	86
4.1.2. PP Testi	87
4.2. Johansen Eşbütünleşme Testi	88
4.3. VAR Modeli	89
4.3.1. Etki-Tepki Fonksiyonları	91
4.4. Granger Nedensellik Analizi	93
4.5. Araştırma Sonucu	94
V. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER	95
5.1. Sonuç	95
5.2. Öneriler	96
KAYNAKÇA	98

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 2.1: Malthus'a Göre Gıda ve Nüfus Artışının Gelişim Seyri	12
Çizelge 2.2: İşgücü (15+) (Bin Kişi)	38
Çizelge 2.3: Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus ve İşgücüne Katılma Oranı	39
Çizelge 2.4: Yıllar ve Cinsiyete Göre İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu (Bin Kişi)	43
Çizelge 2.5: Ücret Eşitsizliği (2014)	48
Çizelge 2.6: Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılığa Göre İstihdam (Bin Kişi)	51
Çizelge 2.7: Yaş Grubuna Göre Kadın İstihdam Oranı	53
Çizelge 2.8: Medeni Durum ve Yıllara Göre Kadın İstihdam Oranları	56
Çizelge 4.1: ADF Test Sonuçları	87
Çizelge 4.2: PP Test Sonuçları	88
Çizelge 4.3: Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	88
Çizelge 4.4: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları	89
Çizelge 4.5: Lagrange Çarpan Testi İle Otokorelasyon Sınaması	90
Çizelge 4.6: White Testi İle Değişen Varyans Testi	91
Çizelge 4.7: Granger Nedensellik Testi Sonuçları	94

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Adam Smith'in Büyüme Modeli: İşbölümü ve Büyüme	10
Şekil 2.2: Temel Solow Diyagramı	23
Şekil 2.3: Kurumsal Olmayan Kadın Nüfusunun İşgücü Durumu (%)	36
Şekil 2.4: Kurumsal Olmayan Erkek Nüfusunun İşgücü Durumu (%)	36
Şekil 2.5: Yıllar ve Cinsiyete Göre İstihdam (Bin Kişi)	39
Şekil 2.6: Yıllar ve Cinsiyete Göre İşsizlik (Bin Kişi)	40
Şekil 2.7: Eğitim Durumuna Göre Kadınların İşsizlik Oranı	45
Şekil 2.8: Eğitim Durumuna Göre Kadınların İşgücü Katılım Oranı	46
Şekil 2.9: Eğitim Durumuna Göre Kadınların İstihdam Oranı	47
Şekil 2.10: Kayıtlı Olmayan İşgücü (%)	51
Şekil 2.11: Yaş Grubuna Göre Kadın İşgücü Katılım Oranı	53
Şekil 2.12: Yaş Grubuna Göre Kadın İşsizlik Oranları	54
Şekil 2.13: Medeni Duruma Göre Kadın İşgücü Katılım Oranları, Kent-Kır	55
Şekil 2.14: Meslek Grubuna Göre Kadın İstihdamı (Bin Kişi)	58
Şekil 2.15: İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Kadın İstihdamı (Bin Kişi)	59
Şekil 2.16: Kadın İstihdam Oranları	60
Şekil 2.17: Kadın İşsizlik Oranları	61
Şekil 2.18: Cinsiyete Göre İstihdam Durumu (%), 2015	61
Şekil 2.19: Mesleki Ayırım (%), 142 ülke (Mevcut En Son Yıl)	62
Şekil 2.20: Bölgelere Göre İşgücü Katılım Oranlarında Cinsiyet Eşitsizliği (%), 1995 ve 2015	63
Şekil 4.1: MLY	85
Şekil 4.2: MLİST	85
Şekil 4.3: MLİSZ	86
Şekil 4.4: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri	91
Şekil 4.6: Δ MLY' nin Δ MLİST' e Tepkisi	92
Şekil 4.7: Δ MLY' nin Δ MLİSZ' e Tepkisi	93

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey Fuller
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
BETAM	: Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi
CEDAW	: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
ILO	: International Labour Organization
IMF	: International Monetary Fund
İKO	: İşgücü Katılım Oranı
KAGİDER	: Türkiye Kadın Girişimciler Derneği
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KSGM	: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
OECD	: Organization for Economic Co-operation and Development
PP	: Phillips-Perron Testi
SOSYAL-İŞ	: Türkiye Sosyal Sigortalar, Eğitim, Büro, Ticaret, Kooperatif ve Güzel Sanatlar İşçiler Sendikası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNDP	: The United Nations Development Programme
UNIFEM	: The United Nations Development Fund for Women
VAR	: Vector Auto Regression
vb	: ve benzeri

GİRİŞ

Tarihsel süreçte kadınlar üretken faaliyetler içerisinde yer almalarına rağmen emekleri karşılığında ücret geliri elde etmeleri Sanayi Devrimi sürecine dayanmaktadır. Dünyada kadınların işgücünü etkileyen en büyük etkenlerden biri olan I. ve II. Dünya Savaşları sırasında erkek işgücünün silahaltına alınmasından dolayı kadınların işgücüne katılım oranları ekonominin her alanında artmıştır. Türkiye’de 1950’lerden itibaren tarımda makineleşmenin artması işgücü fazlalığını ortaya çıkartmış ve işgücüne olan talebin azalmasıyla geçim zorluğu çeken insanlar ile kırdan kente göç oranı artmıştır. Kırdan kente göç eden kadınlar tarımsal faaliyetlerini bıraktıkları için tarımsal alanda işgücü katılım oranları azalmış, kente göç ettikten sonra da sanayi ve hizmet sektöründe iş bulma zorluğu nedeniyle işgücü katılım oranlarında yaşanan düşüş kentte de devam etmiştir. Bu zorluklar eğitim seviyesi düşüklüğü, köyde tarımsal faaliyetlerde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların kente geldiğinde ev kadını olarak istihdam dışında kalması, kayıt dışı istihdam oranlarında artış ve çocuk faktörü gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. 1970’lerden sonra yerleşmeye başlayan küreselleşme olgusu ile üretim sistemi esnek üretime kaymış ve kadınların işgücü katılım oranları önceki yıllara göre artış göstermesine rağmen yetersiz kalmıştır. Yarı zamanlı çalışma temellerinin yetersiz kaldığı Türkiye’de kadınlar iş ve ev hayatı arasındaki tercihlerini iş yaşamını bırakmak yönünde kullanmaktadır.

Türkiye’de kadın istihdamı oldukça düşük seviyelerde bulunmakta ve bunun önemli bir kısmını ücretsiz aile işçiliği ya da ev eksenli çalışma gibi kayıt dışı istihdam oluşturmaktadır. Türkiye’de kadınların işgücü piyasasında karşılaştığı bu sorunlara çözüm olarak öncelikle Birleşmiş Milletler’in 1979 yılında kabul ettiği “CEDAW”a, 1985 yılında taraf olunmuş, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu imzalanmış, bu sözleşmeyi takip eden Birleşmiş Milletler toplantı belgelerinde cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi taahhüt edilmiş, ILO’nun kadın erkek ayrımcılığının önlenmesi için

hazırlanan sözleşmelerini kabul etmiştir. Kadın istihdamının düşüklüğü Türkiye’de uzun yıllardır tartışılıyor görünse de devletin kadın istihdamını arttırmak için genel ifadelerle ve somut olmayan ilk adımı 1990-1994 dönemi için 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı’na denk gelmekte, tarım dışı kadın istihdamını arttırmak için gerekli ortamın oluşturulacağı gibi genel ifadeler kullanılmaktadır. Resmi metinlerde kadın istihdamı düşüklüğünün bir sorun olduğu vurgusu ile hükümetin gündeminde yer alması 1999 yılında AB’ye adaylık statüsü kazanımı ile esnek çalışma biçimleri ve kadın girişimciliğinin desteklenmesi konularıyla gündeme gelmiş ve 1996-2000 yılları için 7. Kalkınma Planı’nda kadınların istihdamına katılımı ile çocuk bakımı arasındaki ilişkiye değinilmiştir. 2009 yılında kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu ile cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması yönündeki çalışmalar hız kazanmıştır.

Üretim faktörleri içinde yer alan ve ülke nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların, işgücüne katılımlarının artırılması, dengeli bir büyüme ve kalkınmanın sağlanabilmesinde önemli rol oynamaktadır. Toplumsal yapıda yaşanan cinsiyet eşitsizliğinin azaltılarak verimsiz üretim girdisi olan kadınların işgücüne katılımlarının artırılması, hem bireysel olarak elde ettikleri gelir ile ekonomik özgürlüklerini kazanmaları açısından hem de büyümenin gerçekleşmesi ve yoksulluğun azaltılabilmesi için ülke açısından yarar sağlamaktadır.

Bu çalışmada amaç son yıllarda birçok platformda sözel olarak tartışılan ancak kadınların fiilen bu tartışmalar içinde yeni yeni yer almaya başladığı “Kadınlar Türkiye’yi Büyütebilir Mi?” sorusuna, ekonometrik analizler eşliğinde yanıt oluşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak araştırmanın problemi, amacı, önemi, sınırlılıkları ve kullanılacak değişkenlerin tanımlarına yer verilecektir. İkinci bölümde ekonomik büyüme kavramı ve modelleri, ekonomik büyüme modellerinde kadının konumu, kadın istihdamının tarihsel gelişimi ve kadın istihdamını etkileyen faktörlerin analizi, TÜİK verilerinden derlenmiş rakamlar aracılığıyla kadının işgücü piyasasındaki konumunu irdelenmektedir. Kuramsal çerçeve sonrasında kadın istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sorgulayan ve bu ilişkinin ne yönde olduğunu test etmeye çalışan literatür araştırmasına ve kadın istihdamının ekonomik büyüme için önemine yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde sırasıyla ADF ve PP birim kök testleri, Johansen eşbütünleşme testi, VAR modeli ve etki-tepki fonksiyonları ve son olarak Granger nedensellik analizine ilişkin teorik bilgilere yer verilmiştir. Ardından dördüncü bölümde uygulanan testlerin sonuçları verilmiş ve yorumlamaları yapılmıştır. Son bölümde ise yapılan teorik ve ekonometrik analizlere ilişkin sonuçlara ve sonuçlardan yola çıkarak sunulan önerilere yer verilmiştir.

1.1. Problem

Türkiye’de 1950 yılı sonrasında kırdan kente göç sonucunda yaşanan kentleşme ile kadınlar işgücü piyasasında yer almaya başlamış, 1980 sonrasında ise küreselleşme ile gelen esnek üretim sistemleri sayesinde işgücü piyasasına katılım oranları artış göstermiş, ancak günümüze kadar istihdam edilen kadınların mevcudu yetersiz kalmıştır. Ekonomik büyümenin öneminin yoğun olarak tartışıldığı günümüzde, büyümenin temel kaynaklarından olan işgücünün yarısına yakınına oluşturan kadınların istihdam oranlarının düşüklüğü ilginin bu yöne kaymasına neden olmaktadır. Kadın işgücünü arz ve talep yönünden inceleyen çalışmaların yetersizliği, kadın istihdamının gelişimini sağlayacak doğru soru ve çözümlerin oluşturulmasında yetersiz kalmaktadır. Bu amaçla çalışmada tarihsel gelişimlere yer verilmiş, ekonomik büyüme teorileri ve işgücü piyasası cinsiyet temelli incelenmiştir.

Bu araştırmada temel problem “Kadınlar Türkiye’yi Büyütebilir Mi?” sorusuna 2000:1-2013:4 yılları arasında kadın istihdamı, işsizliği ve ekonomik büyümeyi temsil eden reel GSYH değişkenlerini ele alarak yanıt oluşturmaktır.

1.2. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, ekonomik büyüme ve işgücü piyasasında tarihsel süreçte kadın işgücünün konumunu incelemek, ekonometrik analizler yardımıyla kadın istihdamı, kadın işsizliği ve reel GSYH değişkenleri arasındaki ilişkiyi 2000-2013 yılları için çeyrek yıllık veriler ile analiz etmek ve değişkenler arasındaki ilişki yönünü tespit etmektir.

1.3. Önem

Birçok gelişmekte olan ülkede ve Türkiye’de büyümenin yeni kaynağı kadın işgücüdür. Türkiye’nin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirebilmek, dünyanın ilk on ekonomisi arasında yer almak ve 10. Kalkınma Planı’nda belirtildiği üzere 2023 yılı kişi başına 25 bin dolar gelir hedefine ulaşmak için atıl kalan en önemli kaynak olan kadın işgücünün istihdamının artırılması gerekmektedir. Dolayısıyla Türkiye için yakın geçmiş zamanda bu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek, tartışma konularının en önemlilerinden biri haline gelmiştir.

1.4. Sınırlılıklar

Bu araştırma kitaplar, makaleler, süreli yayın ve dergiler, yüksek lisans ve doktora tezleri, internet veri tabanları gibi yazılı bilgi kaynakları ile sınırlıdır. Uygulama kısmında ise değişkenler arası ilişkiyi tespit etmek için E-views 7 paket programı kullanılmış ve değişken değerleri 2000:1-2013:4 çeyrek yıllık verileri ile sınırlı tutulmuştur.

1.5. Tanımlar

Uygulama kısmında ele alınan değişkenler kısaca aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

Kadın İstihdam ve İşsizliği; TÜİK tanımlamasına göre istihdam, işbaşında olanlar (ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans döneminde en az bir saat iktisadi faaliyette bulunan kişiler) ve işbaşında olmayanlar (iş ile bağlantısı devam ettiği halde çeşitli nedenlerden dolayı işinin başında olamayan kendi hesabına veya işveren olarak çalışanlar istihdamda kabul edilmektedir) grubuna dahil olan ve kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus (üniversite yurtları, yetimhaneler, huzurevleri, özel nitelikli hastane, hapisane, kışla ve benzeri yerlerde ikamet edenler dışında kalanların oluşturduğu kurumsal olmayan nüfusu içindeki 15 ve daha yukarı yaştaki nüfustur), istihdam edilen nüfustur. Tansel

(2002)'ye göre istihdam edilmiş kadın nüfusu denilince ücret karşılığı çalışanların yanında ücretsiz aile işçileri de yer almaktadır ve TÜİK hesaplamalarında ücretsiz aile işçileri istihdam edilmiş kişiler arasında yer almaktadır. Emek faktörünün fiili olarak üretime katılmaması olarak tanımlanan işsizlik (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2013, 360) TÜİK hesaplamalarına göre referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarının en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan tüm kişilerdir. Çalışmada kadın istihdam ve kadın işsizlik rakamları bin kişi olarak kullanılmıştır.

Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH); GSYH bir dönemde ülke sınırları içinde üretilmiş tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile hesaplanmış değeridir. Mal ve hizmet fiyatları temel bir yılın piyasa fiyatları baz alınarak değerlendirildiğinde reel GSYH elde edilmiş olur. Reel ölçümler, nominal ölçümlerden farklı olarak, mal ve hizmetlerin gerçek artış değerlerini görebilmek için fiyatları sabit tutarak ölçer ve böylece nominal hasılanın aksine reel hasıla ülke sınırları içinde bir yılda üretilen mal ve hizmet miktarındaki gerçek artış değerini gösterir.

Milli gelir hesapları ile ölçülen toplam üretim düzeyinde yaşanan sürekli artışlar ekonomik büyüme olarak tanımlanmaktadır. Yıldırım, Karaman ve Taşdemir (2013)'e göre ekonomik performansın asıl ölçüsü ülke vatandaşlarının ürettiği bütün ekonomik değerleri ifade eden GSMH değil, GSYH'dir. Bunun nedeni ise işçi dövizleri, müteşebbis gelirleri, kâr transferleri, dış borç faiz ödemeleri ve faiz gelirlerinden oluşan net dış alem faktör gelirlerini belirlemek zor olduğundan, dış alem faktör gelirleri ile GSYH toplamından oluşan GSMH'nin ekonominin istihdam yaratma gücünü tam olarak temsil edememesidir. Bu nedenle çalışmada ekonomik büyümeyi hesaplamada kullanılan reel GSYH rakamları 1998 yılı baz alınarak ve bin TL olarak alınmıştır.

II.BÖLÜM

İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle ekonomik büyüme kavramı tanıtarak ekonomik büyüme modellerine yer verilmiştir. Sonrasında tarihi süreç içerisinde büyüme modelleri oluşturulurken kadının konumlandırılışına yer verilmiş ve kadın istihdamının tarihsel süreç içerisindeki yeri, kadın istihdamını etkileyen faktörler, kadının yakın tarihte işgücü piyasasındaki konumu ve kadının istihdamındaki artışın ekonomik büyümedeki etkisi incelenmiştir. Kuramsal çerçeve sonrasında kadın istihdamı ve ekonomik büyüme ilişkisini sorgulayan çalışmalarını içeren literatür taramasına yer verilmiştir.

2.1.1. EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik büyüme, bir ülkenin belirli bir dönemde, genellikle bir yılda üretim kapasitesi veya reel gayrisafi yurtiçi hasılasında görülen ve sayısal olarak ölçülebilen reel artıştır. Ekonomik büyüme daha ziyade niceliksel bir kavram olduğu için ölçülebilir bir göstergeye ihtiyaç duyulur ve mevcut göstergeler içinde reel GSYH veya reel hasılanın nüfusa oranını ifade eden kişi başına GSYH artışı en iyi ölçüt olarak kabul edilmektedir (Üzümcü, 2012, 14). Üretimi gerçekleştirmek için çeşitli oranlarda bir araya getirilen işgücü, sermaye, doğal kaynaklar, teknoloji gibi üretim faktörlerinin miktarının ya da verimliliklerinin reel olarak artması, üretim olanakları eğrisinin sağa

kaymasıyla ifade edilen reel artışlar uzun vadede gerçekleşeceğinden büyüme genellikle arz cephesindedir (Kibritçioğlu, 1998, 207-208).

Reel hasılanın her yıl ortalama olarak hangi hızla arttığını gösteren ve uzun dönem büyüme hızı olarak da nitelendirilen “ortalama büyüme oranı” şu formülle hesaplanır;

$$g = \left(\frac{\text{Dönem Sonu GSYH}}{\text{Dönem Başlı GSYH}} \right)^{\frac{1}{n}} - 1 \quad (2.1)$$

Burada “n”; yıl sayısını ifade etmektedir.

Fiyat değişimlerinden arındırılarak hesaplanan reel GSYH rakamlarında meydana gelen artışın baz yıla bölünüp, çarpılmasıyla bulunan yıllık “gayrisafi büyüme oranı (g)” aşağıdaki gibi formüle edilebilir (Kaynak,2011, 5);

$$g = \frac{GSYH_{t+1} - GSYH_t}{GSYH_t} \times 100 \quad (2.2)$$

Burada “g”; gayrisafi büyüme oranını, “ $GSYH_t$ ”; t yılına ait GSYH’yi ve “ $GSYH_{t+1}$ ”; t+1 yılına ait GSYH’yi ifade etmektedir.

İktisadi büyüme, bir ülkede üretim ve dolayısıyla milli gelirin bir önceki yıla göre reel olarak artması şeklinde tanımlanır. Ancak, bir ülkede milli gelirdeki yıllık reel artış, brüt büyüme hızını ifade eder. Bu oranın söz konusu yıldaki nüfus artışının da göz önüne alınarak düzeltilmesi gerekir. Brüt büyüme hızından söz konusu yıldaki nüfus artış hızı çıkarıldığında net büyüme hızı elde edilir (Dinler, 2007, 244). Bu oran kişi başına verimlilikteki değişimi gösterir (Kaynak, 2011, 6). 1 yıl için “safı (net) büyüme oranı (g^*)” ;

$$g = \frac{GSYH_{t+1} - GSYH_t}{GSYH_t} \times 100 - \frac{N_{t+1} - N_t}{N_t} \times 100 \quad (2.3)$$

Burada “ g^* ”; safı büyüme oranını, “ N_{t+1} ”; t+1 yılına ait nüfus ve “ N_t ”; t yılına ait nüfusu ifade etmektedir.

2.1.1.1. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Tarihi süreç içerisinde büyüme modellerinde kabul gören ekonomik büyüme kaynakları, fiziki sermaye (K), işgücü (L), teknolojik gelişme (A) ve doğal kaynaklardır (N). Ancak doğal kaynaklar sabit varsayıldığı için model dışında bırakılırsa, “Y” üretimi veya GSYH düzeyini göstermek üzere bir üretim fonksiyonu aracılığıyla büyümenin kaynakları aşağıdaki gibi yazılır (Üzümcü, 2012, 8);

$$Y = F(K, L, A) \quad (2.4)$$

İktisadi büyüme bu faktörlerde görülen reel artışlara bağlı olduğundan reel artışları da (değişimi göstermek için “Δ” simgesi kullanılmıştır) içeren üretim fonksiyonu;

$$\Delta Y = F(\Delta K, \Delta L, \Delta A) \quad (2.5)$$

2.1.1.1.1. Sermaye

Sermaye; toprağa, fiziksel donanım ve insan kaynaklarına yapılan tüm yatırımları içerir. Yeni fabrikalar, makineler, donanımlar ve araçlar vb. fiziki sermaye olarak adlandırılır (Üzümcü, 2012, 9). Büyüme analizlerinde başlangıçta makine teçhizat gibi fiziksel sermaye unsurları dikkate alınmışken, nicelikten öte niteliğinde önem kazanmasıyla beraber büyüme teorilerine beşeri sermaye de katılmaya başlanmıştır. Beşeri sermayenin etkileri ise farklılık göstermektedir. Örneğin sağlık alanındaki gelişmeler kişilerin ortalama yaşam süresini uzatırken, olası hastalıkların azaltılması işe aksaklığı minimuma indirerek katkı sağlamaktadır. Eğitim alanındaki gelişmeler ile mesleki donanım artışı sağlanarak verimlilik artar. Bu nedenle beşeri sermaye de fiziksel sermaye gibi büyümeye katkı sağlar.

2.1.1.1.2. İşgücü

Nüfus artışı ile artan işgücü miktarı, arz yönünden üretim sürecinde istihdama koşulabilecek yeni işgücü, talep yönünden ise tüketime hazır bir kitle olarak değerlendirilmektedir (Üzümcü, 2012, 10). Nüfus artışı ve biraz gecikmeyle bunu izleyen işgücü artışı, ekonomik büyümenin önemli bir girdisidir. Hızla büyüyen işgücü

emilebilir ve kazançla istihdam edilebilirse ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilir. Teknolojik gelişme ve yeniliklerin yaratıcısı olarak da işgücü artışı önem taşımaktadır.

2.1.1.1.3. Teknolojik Gelişme

Ekonomik büyümenin temel taşlarından olan teknolojik gelişme, uygulamaya geçirilerek yeni ürünlerin, yeni teknikler ile üretilmesidir. Teknolojik gelişme nötr, işgücü yoğun ve emek yoğun olarak üç şekilde gruplandırılmaktadır. Aynı miktarda girdi ile işbölümüne gidilmesi gibi bazı basit yenilikler ile daha yüksek seviyede çıktı elde edilmesi durumu “nötr teknolojik gelişme” olarak isimlendirilmektedir. Üretim sürecinde daha az emek, daha fazla sermaye kullanılması “sermaye yoğun teknolojik gelişme” ve daha fazla emek, daha az sermaye ise “emek yoğun teknolojik gelişme” olarak isimlendirilmektedir. İşgücünün bol, sermayenin kıt olduğu az gelişmiş ülkelerde sermayeden tasarruf eden teknolojik gelişmelere daha fazla ihtiyaç duyulur. Bunun nedeni emek yoğun üretim yöntemlerinin daha etkin kullanılmasıyla üretim maliyetlerinin düşürülebileceğidir (Berber, 2011, 24-25).

2.1.1.2. Ekonomik Büyüme Modelleri

Bu kısımda sırasıyla klasik, modern, neoklasik ve içsel büyüme modelleri ele alınacaktır.

2.1.1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri

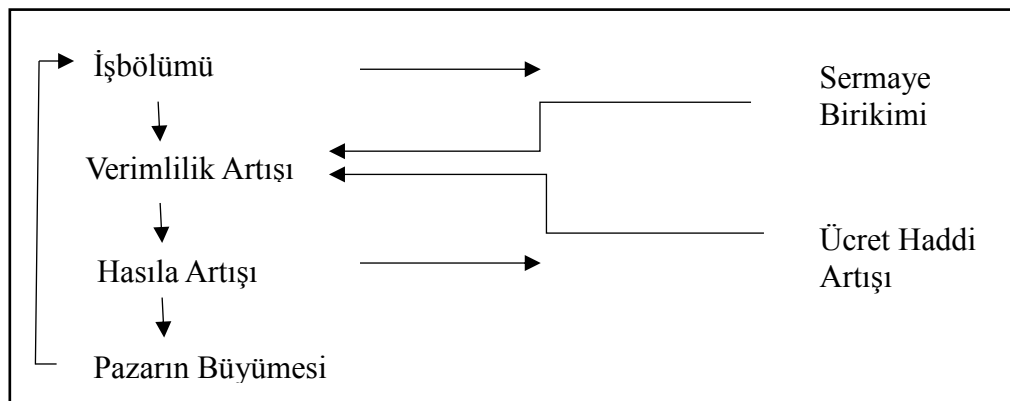
Klasik büyüme modellerinde sırasıyla, Adam Smith’in işbölümü merkezli büyüme modeli, Malthus’ un nüfus temelli büyüme modeli, Ricardo’ nun bölüşüm temelli büyüme modeli ve Schumpeter’in yenilik ve girişimci merkezli büyüme modeli ele alınacaktır.

2.1.1.2.1.1. Adam Smith: İşbölümü ve Büyüme

İktisadi büyüme olgusunu inceleyen ilk iktisatçı olan Adam Smith, 1776 yılında yayınlanan “Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Deneme” başlıklı eserinde, Sanayi Devriminin etkilerini taşıyan işbölümü merkezli büyüme modelini geliştirmiştir. Smith, ekonomik büyümenin üretim faktörleri içinde topraktan çok sermaye birikimi, işgücü verimliliği ve işbölümü ile gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Smith işbölümünü, aynı firmada bir malın farklı kısımlarının üretilmesi ve farklı malların farklı firmalarda üretilmesi olmak üzere firma içi ve firmalar arası işbölümü olarak ikiye ayırmıştır. İşbölümü işgücü verimini ve işçi başına hasıla düzeyini arttırarak üretimi arttırır ve bunu üç yolla yapar (Ünsal, 2007, 39-45):

- i. Her işgücünün tek iş üzerinde yoğunlaşması, o işgücünün yeteneğini arttırır.
- ii. İşgünün bir işten diğerine geçerken oluşacak zaman kaybı tasarruf edilerek üretim sürecine aktarılır.
- iii. İşçiler işgücünün verimliliğini arttıran makineler ve aletleri geliştirip, bunları işe uygular.

Smith’in ekonomik büyüme üzerine görüşleri işbölümü ve uzmanlaşma, nüfus artışı, sermaye birikimi, uluslararası ticaret ve görünmez elin varlığını kabul eden bir fiyat mekanizması üzerine kurulmuştur. Adam Smith’in büyüme modeli şu şekilde açıklanabilir:

Şekil 2.1: Adam Smith’in Büyüme Modeli: İşbölümü ve Büyüme
Kaynak: Ünsal, 2007, 45.

İşbölümü sayesinde artan işgücü verimliliği, ülke hasılasının artışına yardımcı olarak zenginliklerini arttırmakta ve ücret haddini yükseltmektedir. Hasıla artışı,

pazarın ve piyasanın büyümesi yeniden işbölümüne yol açarak büyüme sürecini devam ettirmektedir. Ancak Smith bu büyüme sürecinin süreklilik arz etmeyeceğini ve belirli bir süre sonra ülkelerin “tam zenginlik aşaması” adı verilen üst sınıra ulaşarak, hasılanın değişmediği ve büyümenin durduğu durgunluk sürecine gireceğini söylemektedir (Ünsal, 2007, 46). Bu durum Smith’in büyüme sürecini analiz ederken, doğal kaynakları zengin, yeni iskan edilmiş bir ülke varsayımından hareket etmesiyle başlar. Sermaye birikimi ise doğal kaynaklara göre az olduğu için başlangıçta kâr oranları yüksektir. Bu durum ise sermaye birikimini ve işgücü talebini arttırarak ücretleri yükseltir. Fakat sermaye birikimi, sermayenin azalan verimlerinden dolayı kâr oranlarını azaltmaya başlar. Bu bağlamda sermaye artışı, nüfus artışına paralel optimal bir şekilde gerçekleştikçe zenginliğin en üst aşamasına ulaşılacaktır (Berber, 2011, 49; Kazgan, 2012, 95; Üzümcü, 2012, 98). Ancak Adam Smith’e göre bu durgunluk süreci olumsuz bir durum olmadığından “İyimser Klasik” olarak da isimlendirilir (Berber, 2011, 48). Çünkü Smith’e göre işbölümü, bir ülkenin durağan duruma ulaşınca kadar büyümesine yol açarken, ülkenin sahip olduğu kurumsal yapı ulaşılacak tam zenginlik aşaması yani durağan durum seviyesini belirler. Dolayısıyla kurumsal yapısı sürekli gelişen (işbölümü ve büyümeyi teşvik eden) bir ülke için ta zenginlik aşaması sürekli yükselerek büyüme önünde engel oluşturmaz (Ünsal, 2007, 49-50).

2.1.1.2.1.2. Thomas Robert Malthus: Nüfus ve Büyüme

Gerçekte bir papaz olan Malthus, “Nüfusun Prensipleri Üzerine Bir Deneme” başlıklı kitabında geliştirdiği büyüme modelini, nüfus (N) ve reel hasıla-çıktı (Y) büyüme hızları arasındaki uyumsuzluk üzerine inşa etmiştir. Malthus’a göre nüfus kontrol edilmediği sürece geometrik hızla-üssel olarak artarken (1, 2, 4, 8, 16, 32 gibi), reel hasıla-çıktı aritmetik hızla-doğrusal olarak artar (1, 2, 3, 4, 5 gibi). Malthus’a göre nüfus artış hızı ve dolayısıyla da nüfus düzeyi fert başına hasılaya bağlıdır. Tarımsal yapı (toprak faktörünün verimi) ile nüfus yapısı arasında bir uyumsuzluk bulunmaktadır. 25’er yıllık dönemler halinde gıda maddelerinin üretim hızı ile nüfus artış hızı arasındaki ilişkiyi Malthus aşağıdaki şekilde açıklamaktadır (Deliktaş, 2001, 92; Hamitoğulları, 1985, 123; Savaş, 1997, 342; Ünsal, 2007, 51; Üzümcü, 2012, 99):

Çizelge 2.1: Malthus'a Göre Gıda ve Nüfus Artışının Gelişim Seyri

Yıl	1	25	50	75	100	125	150	175	200	225
Nüfus	1	2	4	8	16	32	64	128	256	512
Gıda	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Kaynak: Deliktaş, 2001, 93; Üzümcü, 2012, 99.

Nüfus artış hızı yukarıdaki gibi geometrik bir dizi halinde artmaya devam ederse 225 yılda 512 kat artarken, yiyecek üretimi artışı aynı dönemde ancak 10 kat artmış olacak. Malthus'a göre üretim faktörleri içinde önemli yere sahip olan toprağın arzı sabittir ve artan nüfusla beraber "toprak/nüfus oranı" (kişi başına toprak arzı) azalacak ve tarımda azalan verimler kanunu ortaya çıktığı için ücretler düşecektir. Kişi başına çıktının ($y = \frac{Y}{N}$) zaman içinde azalacağını ancak sifıra yaklaşmasının söz konusu olmayacağını şöyle açıklamaktadır: fert başına hasıla (y), nüfus artış hızını sıfır kılan yani nüfusun değişmemesine yol açan fert başına hasıladan (y_s) büyük ya da küçük olduğunda, nüfusun artması ya da azalması ile, ekonominin nüfus artış hızını sıfır kılan bir fert başına çıktı düzeyinde (y_s) dengeye gelmesine neden olur ki bu da minimum yaşama düzeyine denk gelir. Özetle Malthus'a göre ülkeler bu minimum yaşama düzeyindeki istikrarla yoksulluğa mahkûmdurlar.

2.1.1.2.1.3. David Ricardo: Azalan Verimler, Bölüşüm ve Büyüme

David Ricardo "Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri" başlıklı eserinde, azalan verimler ve fonksiyonel gelir dağılımı, kâr, rant ve ücretler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ricardo, ekonomik büyümenin önündeki sınırların rantlar olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. 19. Yüzyılda İngiltere'de yaşanan nüfus artışı, buğday fiyatlarını yükseltmiş ve gelir dağılımı toprak sahipleri lehine bozmuştur. Ülkede artan buğday ihtiyacını karşılamak için ithalat yapmak zorunlu hale gelmiş, ithalatı arttırabilmek için ihracatı arttırmak, ihracatı arttırabilmek için de sanayi mallarında üretim maliyetlerini ve fiyatları düşürmek gerekmekteydi ancak sanayi mallarının maliyeti düşürülemediğinden bu düşünce gerçekleşemedi. Bu nedenle "Corn Laws" (Buğday Kanunları) çıkarılarak yüksek gümrük tarifeleriyle buğday ithalini engelleyerek yerli üreticiyi koruma uygulaması başlatılmıştır. Ricardo'ya göre İngiliz

tarımını uluslararası rekabete karşı koruyan bu kanun İngiltere’de tarımsal üretimin ve böylece toprak sahiplerinin rantının artmasına neden olmaktadır. Ekonominin durağan duruma girmesine neden olan bu durumu engellemek için Ricardo’ya göre bu kanunun kaldırılması gerekmektedir (Berber, 2011, 51; Kaynak, 2011, 33; Taban, 2008, 66; Ünsal, 2007, 66; Üzümcü, 2012, 103).

Ricardo gelirin üretim faktörleri arasında dağılımını incelerken ekonomik faaliyetlere katılan üç grubu dikkate alır. Bunlardan ilki geçimlerini çalışmaları karşılığı aldıkları ücretle sağlayan işçilerdir. İkincisi, ekonomik büyümede birincil öneme sahip olan, sermaye birikiminde bulunan ve bunları kâr dürtüsüyle yatırıma çeviren sermayedar-müteşebbistir. Ricardo’ya göre ekonomide tasarrufta bulunan sermayedar sınıfıdır çünkü toprak sahipleri ve işçiler gelirlerini tüketime harcarlar. Son olarak, toprağın doğasından kaynaklanan geliri yani rantı sağlayan ve ne tasarrufta ne de yatırımda bulunan kişiler yani toprak sahipleridir (Kazgan, 2012, 71).

Ricardo’ya göre emeğin iki ayrı fiyatı vardır. Bunlardan ilki arz ve talebe göre belirlenerek işçilere ödenen işgücü piyasa fiyatıdır. İkincisi ise işçilerin çoğalıp azalmadan nesillerini devam ettirebilmeleri için olan ve beslenme, gelenek ve göreneklerinin belirlediği doğal fiyat yani geçimlik ücrettir. Piyasa fiyatı ile doğal fiyat kısa dönemde birbirlerinden farklı olsalar da uzun dönemde piyasa fiyatının doğal fiyata yönelmesiyle eşitlenir (Kaynak, 2011, 7-8). Piyasa ücret haddi, doğal ücret haddinden büyük olursa, Malthus’un nüfus kanunu çalışır ve nüfus artar. Nüfus artışı ile emek arzı artar ve piyasa ücret haddi, doğal ücret haddine yönelir. Bu durumun tersi de geçerlidir (Berber, 2011, 52; Taban, 2008, 31-32; Ünsal, 2007, 60; Üzümcü, 2012, 140).

Ricardo’ya göre ülkelerin sahip olduğu arazi farklı kalitede parçalardan oluşur. Büyüme başlangıcında talep az olduğundan üretime öncelikle en verimli arazilerde başlanır. Ancak nüfus arttıkça, tarımsal ürünlere olan talep artar ve üretim daha az verimli olan, daha düşük kalitedeki araziye yayılır. Daha az verimli arazilerin üretime açılmasıyla birlikte toprak sahibine ödenen rantlar artar. Toprakta teknik gelişme hızı düşük olduğundan tarım sektörü için azalan verimler kanunu geçerlidir (Ünsal, 2007, 61).

Ricardo’ya göre büyüme sürecinden yararlanan tek kesim, büyüme sürecinde rant gelirleri sürekli artan ve durağan durumda bile büyük bir rant geliri elde etmeye

devam eden toprak sahipleridir. Ricardo modelinde nüfus ve işgücünün artmadığı, kârların sıfır olması nedeniyle sermaye birikiminin olmadığı durağan durum büyümesini şu şekilde açıklamaktadır: Adam Smith’de olduğu gibi başlangıçta kâr oranları yüksek olduğundan sermaye birikimi de yüksek olmaktadır. Yüksek sermaye birikimi üretimi teşvik ederek ve işgücü talebini arttırarak kısa dönemde reel ücretleri asgari geçimlik ücret düzeyinin üzerine çıkaracaktır. Ayrıca Malthus’un nüfus kanunu gereği ücret haddindeki artışlar, nüfus artışını da beraberinde getirecek ve tarım ürünlerine talep artarak ekonomik büyüme süreci devam edecektir. Ancak tarım ürünlerinde artan talebi karşılayacak verimli topraklar sınırlı olduğundan daha az kalitedeki topraklar üretime açılacak ve toprak sahiplerine ödenen rant miktarı artacaktır. Emek ve sermayede azalan verim kanununun geçerliliği sebebiyle kârlar uzun dönemde anormal kârdan, normal kâra dönecektir. Ricardo’ya göre kâr, toplam üretim gelirinden, rant ve ücret ödemeleri düşüldükten sonra kalan kısımdır. Yatırımlar ise büyümenin itici gücüdür ve kâr tarafından belirlenir. Yani kâr oranı ne kadar yüksekse yatırımlar da o kadar yüksek olur. Kâr azalışı yatırımları da azaltarak ekonomiyi durgunluğa sürükler. Durgunluk sürecini engellemenin yolu ise Buğday Kanunları’nın kaldırılmasından geçmektedir (Berber, 2011, 52-58; Kaynak, 2011, 26-36; Ünsal, 2007, 64-66; Üzümcü, 2012, 105-108).

2.1.1.2.1.4. Joseph Schumpeter: Yenilikler ve Girişimci

Schumpeter’in büyüme konusundaki görüşleri yenilikler ve girişimci olmak üzere iki kavramla açıklanmaktadır (Hiç, 1988, 51; Ünsal, 2007, 71; Taban, 2008, 51). Schumpeter, konjonktür dalgalanmaları modelinde genel iktisadi dengenin bulunduğu bir dönemde girişimciler tarafından bir teknik yeniliğin kârlı olduğu için uygulanmasının etkilerini incelemektedir. Bu modelde teknik yenilik olmadan büyüme, girişimci olmadan teknik yenilik ve kredi olmadan girişimci yoktur (Kazgan, 2012, 164).

Schumpeter yenilikleri üretim fonksiyonunun değiştirilmesi biçiminde tanımlar. Yeniliklerin yaratılmasına icatlar denildiği hesaba katılırsa yenilikler, icatların ticari alanda uygulanması olarak tanımlanabilir (Ünsal, 2007, 71). Schumpeter’e göre yenilikler; bir malın ilk kez üretilmesi ya da daha önce üretilmiş bir malın yeni bir

çeşidinin üretilmesinden, yeni bir pazar ve yeni hammadde kaynaklarının bulunmasından, pazarın yeniden organizasyonundan ve yeni üretim tekniklerinden oluşur (Taban, 2008, 43; Ünsal, 2007, 71; Üzümcü, 2012, 122)

Girişimci ise yenilikleri uygulayarak kapitalist sistemin mutasyonunu (sürekli değişimini) sağlayan ve risk üstlenmeyen iş adamlarından farklı olarak, risk üstlenip kapitalist sistemi dinamikleştiren kişidir. Girişimciler yenilikleri uygulamak için iki farklı unsura ihtiyaç duyarlar. Bunlardan ilki teknik bilgi ve icatların varlığıdır. Schumpeter'e göre toplumda kullanılmamış icatlar ve teknik bilgi stoku her zaman mevcuttur. Bu nedenle bu koşul yenilikler üzerinde sınırlayıcı bir unsur değildir. Bir diğer koşul ise kredilerdir. Kendi finansal bilançosu yetersiz olan girişimci, ekonomiyi yeniden üretim kanallarına yönlendiremez ve bu koşul yenilikler üzerinde bir kısıt oluşturur (Ünsal, 2007, 73-74; Üzümcü, 2012, 123-125; Taban, 2008, 44-45).

Schumpeter'e göre büyümenin gerçek nedeni nüfus ya da sermaye artışı değil, yenilikler ve üretim faktörlerinin miktarının artmasıdır. Büyüme süreci, bir girişimcinin iktisadi ve psikolojik güdülerle bir yeniliği hayata geçirmesiyle ve monopolcü konumda kâr elde etmesiyle başlar. Eğer yenilik başarıyla hayata geçirilirse, diğer girişimciler de yeniliği taklit etmeye ve başka endüstrilerde de yeniliklerin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Bu durum “yeniliklerin kümelenmesi” olarak adlandırılır. Buna bağlı olarak yeniliklerin uyardığı otonom yatırımlar önemli ölçüde artar. Schumpeter'e göre kapitalizm yapısı gereği daima değişen-evrimsel bir süreçtir. Piyasaya yeni girişimcilerin katılımı ile düşen kâr oranları, sürekli olarak eski mallar ve endüstrilerin yıkılıp yeni mal ve endüstrilerin kurulduğu “yaratıcı yıkım” sürecine girer. Üretim faktörlerinin farklı biçimde kullanımını kapsayan ve kredilerle finanse edilen yatırımlar bu yaratıcı yıkım sürecinde ekonominin büyümesine yol açmaktadır (Taban, 2008, 42; Ünsal, 2007, 72; Üzümcü, 2012, 121).

2.1.1.2.2. Modern Büyüme Teorileri

John Maynard Keynes 1936 yılında yayınlanan “Para, Faiz ve İstihdamın Genel Teorisi” başlıklı kitabında, piyasa mekanizmasının otomatik olarak tam istihdamı sağlamasının mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Keynes “Genel Teori”de

o zamanlar Keynesyen Devrim olarak nitelendirilen böyle bir tez geliştirirken, yatırımın sadece toplam talep üzerindeki etkisini hesaba katmış, yatırımın sermaye birikimi üzerindeki etkisini ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi tümüyle ihmal etmiş, kısa dönemli statik bir analiz yapmıştır (Ünsal, 2007, 83). Keynes'in Genel Teori'de ortaya koyduğu analitik sistem dinamik tahlillere yer vermesine rağmen sadece kısa dönem dengesi statüğinden ibaret olduğu için statik yapıdadır ve tahlilinde makro değişkenlerin mikro temelleri yoktur (Kazgan, 2012, 225). Keynes sonrası ekonomik büyüme modeli olan Harrod-Domar modeli Keynes'in ihmal ettiği yatırımların kapasite arttırıcı etkisini analize sokmuştur. Yatırımların ekonomi üzerinde hem gelir (talep) yaratma (Keynesgil etki)si hem de üretim kapasitesini genişletme (arz) (Klasik etki)si vardır (Kaynak, 2011, 88). Net yatırım, bir yandan çarpan etkisiyle milli gelir seviyesini belirlerken, öte yandan çıktı üreterek ekonominin üretim kapasitesini arttırır.

Harrod-Domar modeli olarak birlikte ele alınmasının nedeni ise aynı zaman dilimi içinde ayı konular üzerinde çalışıyor olmalarından kaynaklanmaktadır (Berber, 2011, 83). Harrod-Domar modeli özünde aynı olsa da aralarında şöyle bir farklılık bulunmaktadır: Harrod klasik bir noksan istihdamı hareket noktası seçip tam istihdamı devre devre sağlayacak olanaklar üzerinde dururken; Domar tam istihdam durumundan hareketle bunun akım halinde korunması için gerekli koşulları araştırmıştır (Kaynak, 2011, 88).

2.1.1.2.2.1. Harrod-Domar Modeli

Harrod-Domar modelinde S: tasarruf, Y: çıktı ve K: sermaye olmak üzere ve teknolojik gelişmenin sabit olduğu varsayımı altında (Berber, 2011, 90-93):

- Ortalama Tasarruf Eğilimi: $\frac{S}{Y} =$ Marjinal Tasarruf Eğilimi: $\frac{\Delta S}{\Delta Y}$
- Ortalama Sermaye Oranı: $\frac{K}{Y} =$ Marjinal Sermaye Oranı: $\frac{\Delta K}{\Delta Y}$
- Sermayenin Ortalama Verimliliği: $\frac{Y}{K} =$ Sermayenin Marjinal Verimliliği: $\frac{\Delta Y}{\Delta K}$
varsayılr.

Modelde yer alan üretim fonksiyonunda sermaye ve emek olmak üzere iki üretim girdisi kullanılır ve bu girdilerle tek bir malın üretimi gerçekleştirilir. Üretilen mal hem üretim hem tüketim için kullanılır. Emek ve sermaye arasında ikame imkânı yoktur, bu girdiler tamamlayıcıdır yani K ve L sabit bir oranda kullanılır (Ünsal, 2007, 84). Bu durum ekonominin “bıçak sırtı denge”de olmasına sebep olur. Denge durumundan bir kez sapılması, denge durumundan gitgide uzaklaşılmasına sebep olur. Modele göre emek arzı ise dışsal olarak belirlenen “n” gibi sabit bir hızla büyür. Ayrıca modelde mevcut üretim kapasitesi tam olarak kullanılmakta, boş kapasite varsayımına yer verilmemektedir. Yatırımların ise motor rol oynadığı kabul edilmekle birlikte otonom yatırımlara yer verilmemiş, tüm yatırımların uyarılmış yatırımlar olduğu varsayılmıştır (Unay, 1999, 392).

Harrod-Domar modelinde dengeli büyümeyi açıklamaya çalışmışlardır. Bunun için üç tür büyüme sıralanmıştır (Berber, 2011, 106-110; İnal, 2013, 4346; Kaynak, 2011, 102-114; Kazgan, 2012, 245-247; Taban, 2008, 54-57; Ülgener, 1991, 414-419; Ünsal, 2007, 88-93; Üzümcü, 2011, 136-141):

i. Gerekli (Uygun) Büyüme Oranı; Planlanan yatırım-planlanan tasarruf eşitliğini veren büyüme oranıdır. Bu büyüme hızı gerçekleştiğinde atıl ya da fazla kapasite oluşmaz. Keynesyen yaklaşımla dönem başı tasarruf ve yatırım eşitliğinin sağlanması demektir. G_w : gerekli büyüme hızı; s : marjinal tasarruf eğilimi ve C_r : gerekli büyüme hızını gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan sermaye miktarı yani sermaye-hasıla katsayısı olmak üzere şu şekilde formüle edilir;

$$G_w \times C_r = s \quad (2.6)$$

ii. Fıli (Aktüel-Gerçekleşen) Büyüme Oranı; Gerçekleşen yatırım-gerçekleşen tasarruf eşitliğini veren büyüme oranıdır. Dönem sonunda gerçekleşen üretim artışını temsil eder. G : büyüme haddi (belirli bir dönemde toplam üretim artışının hasılaya oranı), s : gelirden tasarruf edilen kısım, C : bir dönemin başı ve sonu arasındaki kapital mallarının aynı dönemdeki üretim artışına bölünmesiyle elde edilen değer olmak üzere şu şekilde formüle edilir;

$$G \times C = s \quad (2.7)$$

“C”; belirli bir dönemde reel hasıla (üretim) artışından kapitale giden kısım olduğuna göre yatırımlar uyarılmış yatırımlardır. Keynes modelinden farklı olarak; otonom yatırım yerine uyarılmış yatırım, çarpan mekanizması yerine hızlandırıcı mekanizması ön plandadır (Ülgener, 1991, 414-415).

iii. Doğal Büyüme Oranı (Tam İstihdam Tavanı); Üretim faktörleri kapasitesinin sonuna kadar kullanılmasıyla oluşan büyüme oranıdır. Bir ekonominin ulaşabileceği maksimum oran ve nüfus artışı ile teknolojik gelişmelerin izin verdiği büyüme hızıdır. Yani artan nüfusun tamamının istihdam edilmesine olanak sağlayacak bir büyüme oranıdır. Emeğin tam istihdamını hedeflediğinden tam istihdam büyüme hızı olarak da bilinir. G_w : doğal büyüme oranı, n : nüfus artışı, t : teknolojik gelişme olmak üzere şu şekilde formüle edilir;

$$G_n = n + t \quad (2.8)$$

Harrod-Domar modelinde, büyüyen bir ekonomide tam kapasite büyüme için fiili büyüme hızının gerekli büyüme hızına eşit olması gerekir. Ancak emeğin tam istihdamın sağlanmasında G_w yeterli olmamaktadır. Sermayenin tam kapasite kullanımını ve emeğin tam istihdamını sağlayan büyüme koşulu, üç büyüme hızının da birbirine eşit olması gerektiğini öne sürmektedir. Bu durum, devamlı istikrarlı büyüme halidir ($G_w=G_n=G$). Ancak hem gerekli büyüme hızı ile doğal büyüme hızlarının birbirine eşit olma olasılığı hem de “altın çağ” olarak isimlendirilen doğal, fiili ve gerekli büyüme hızlarının birbirlerine eşit olma olasılığı çok düşüktür. Ayrıca Harrod-Domar modelinde ekonominin durağan durum büyüme sürecinde olmasını ($G=G_w$) sağlayan bir mekanizma yoktur. Harrod’a göre fiili büyüme hızı gerekli büyüme hızından farklı olduğunda, bu fark azalacağına gitgide daha da artarak ekonomi enflasyon ya da deflasyona sürüklenerek dengeden gittikçe uzaklaşır ve bu durum “bıçak sırtı sorunu” olarak tanımlanır (Ünsal, 2007, 100).

2.1.1.2.3. Neoklasik Büyüme Modeli / Robert Solow

Neoklasik büyüme teorileri konusunda literatürde kabul gören temel teori 1956 yılında yayınlanan Robert Solow’un “İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı” adlı çalışmasıdır (Üzümçü, 2012, 165). Neoklasik iktisadın iktisadi büyüme olgusuna

yönelik sonuçlarının incelendiği bir çalışma olduğu için neoklasik büyüme modeli denilmektedir (Ünsal, 2007, 111). Solow modelinin özünde tasarruf, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin analizi vardır. Ayrıca bu üç konunun dışsal olarak kabul edilen nüfus artışı ve teknolojik gelişme ile nasıl ilişkilendirildiği araştırılan temel konulardandır (Berber, 2011, 113).

Neoklasik iktisatçılara göre serbest piyasa şartlarında işleyen kapitalist bir ekonominin, sadece kısa dönemde değil, uzun dönemde de kararsız olacağı sonucu, Harrod analizindeki iki önemli varsayımdandır. Bunlardan ilki hızlandırıcı tipi yatırım fonksiyonudur. İkinci varsayım ise sabit oranlı üretim fonksiyonudur. Solow bu iki varsayımı değiştirerek işe başlar. Yani yatırım fonksiyonu hızlandırıcı tipinde değil, faiz hadlerine bağlı Neoklasik bir yatırım fonksiyonudur. Faiz hadleri arttıkça (azaldıkça) yatırımlar azalır (artar). Kullanılan üretim fonksiyonu ise değişken oranlı bir üretim fonksiyonudur (İnal, 2013, 47). Üretim faktörleri arasında ikame edilebilirlik ve azalan getiriler yasasının geçerli olduğu Neoklasik modelin bu iki özelliği üretim fonksiyonlarının en temel özelliklerindedir (Kaynak, 2011, 138).

Modelin varsayımları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Berber, 2011, 114-115; Tezel, 1989, 267-270; Ünsal, 2007, 112; Üzümcü, 2012, 168):

- Modelde homojen tek bir mal üretilen, tek sektörlü ve dışa kapalı bir ekonomi ele alınır.
- Ekonomi daima potansiyel hasıla, tam rekabet ve tam istihdam seviyesinde bulunmakta ve piyasa mekanizması sağlıklı bir şekilde çalışmaktadır.
- Teknolojik gelişmeler dışsaldır ve bütün ülkeler hiçbir maliyete katlanmadan teknolojik faaliyetlerden yararlanabilirler.
- Ekonominin teknik olanaklarının ifade edildiği üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getirilidir.
- Emek ve sermaye için azalan verimler kanunu geçerlidir.
- Emek ve sermaye (üretim faktörlerinin) birbiri yerine ikamesi mümkündür.
- Yakınsama hipotezinin geçerli olduğu kabul edilir. Yani aynı tasarruf oranı, hızlı nüfus artışı, aşınma-eskime oranı ve teknolojik gelişme hızına sahip olan ülkelere göre daha hızlı büyüyecek ve uzun dönemde gelişmiş ülkelerle aralarındaki refah farkı kapanacaktır.

- Solow modelinde tasarruflar aynı zamanda yatırımlar anlamına gelir bu nedenle modelde ayrı bir yatırım fonksiyonu ele alınmamıştır.

Solow modeli, Harrod-Domar modelinin aksine piyasa ekonomilerinin istikrarlılığını benimser ve uzun dönemde ekonomilerin mutlak surette kararlı ya da dengeli büyüme sürecine gireceklerini öngörmektedir. Kararlı-dengeli büyüme sürecinde nüfus artışı ve teknolojik gelişme büyüme sürecini etkilerken, büyüme sürecinden etkilenmeyerek tek yönlü bir nedensellik oluşturur. Bu nedenle nüfus artışı ve teknolojik gelişme modelde dışsal olarak kabul edilir. Solow modeli; ölçeye göre sabit getirilerin geçerli olduğu bir üretim fonksiyonu ve sermaye birikimi denklemleri üzerinde inşa edilmiştir. Modelde sermaye stokunda; yeni yatırımların eklenmesiyle artış, sermayede aşınma ve eskimeden dolayı azalış meydana gelmektedir. Hükümetin olmadığı kapalı bir ekonomi varsayımı altında çıktı (Y), kişiler tarafından tüketim (C) ve tasarruf (S) amacıyla kullanılmaktadır. Modelin varsayımı dolayısıyla tasarruf-yatırım özdeşliği söz konusudur (Berber, 2011, 115-119).

$$Y = C + I \quad (2.9)$$

İşçi başına çıktı ($y=Y/L$), işçi başına tüketim (c) ve işçi başına yatırım (i) toplamına eşittir.

$$\frac{Y}{L} = \frac{C}{L} + \frac{I}{L} \quad (2.10)$$

$$y = c + i \quad (2.11)$$

Kişiler üretim sürecinde elde ettikleri gelirin “s” kadarını tasarruf ederlerse “1-s” kadarını da tüketim amacıyla kullanırlar. Solow modelinde işçi başına tüketim fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$C = (1 - s)Y \quad (2.12)$$

$$\frac{C}{L} = (1 - s)\frac{Y}{L} \quad (2.13)$$

$$c = (1 - s)y \quad (2.14)$$

Bu değer “ $y = c + i$ ” de yerine konulduğunda;

$$i = sy \quad (2.15)$$

İşçi başına düşen çıktı miktarı, işçi başına sermayenin bir fonksiyonudur. “k”: işgücü başına sermaye miktarı olmak üzere;

$$y = f(k) \quad (2.16)$$

$$i = sf(k) \quad (2.17)$$

Bu eşitlik; sermaye miktarı ne kadar büyük olursa yatırımın (i) ve çıktının (y) o kadar yüksek olacağını göstermektedir. Üretimde kullanılan sermaye stokunun üretim miktarından bağımsız olarak her yıl belirli bir oranda (d) yıprandığı varsayımı altında, sermaye miktarı “k” ile ifade edildiğinden her yıl aşınan sermaye miktarı “dk” ile gösterilir (işçi başına sermaye stokundaki değişim= yeni yatırım-aşınma);

$$\Delta k = i - dk \quad (2.18)$$

Tasarruf-yatırım eşitliği söz konusu olduğundan denklemde “ $i = sf(k)$ ” yerine konulduğunda;

$$\Delta k = sf(k) - dk \quad (2.19)$$

Sermaye birikim denkleminin gerçeği yansıtması için nüfusunda denkleme eklenmesi gerekmektedir. Nüfusun (N) sabit bir “n” oranında arttığı kabul edildiğinde;

$$\frac{\Delta N}{N} = n \quad (2.20)$$

Nüfus artışı, tıpkı aşınma ve eskime gibi işçi başına düşen hasıla miktarını olumsuz etkiler.

$$\Delta k = sf(k) - (d + n)k \quad (2.21)$$

Aşınma ve eskime, sermaye stokunu yıpratır ve “k”yi azaltır. Nüfus artışı ise mevcut sermaye stokunun daha geniş çalışan kitlesi arasında yeniden dağıtılmasına sebep olduğundan “k”yi azaltır (Jones, 2001, 25).

2.1.1.2.3.1. Temel Solow Diyagramı ve Durağan Durumda Büyüme

Temel Solow modeli iki eşitlik üzerine kuruludur:

$$1. y = f(k) \quad (2.22)$$

$$2. \Delta k = sf(k) - (d + n)k \quad (2.23)$$

Bu iki eşitlik tek grafikte gösterildiğinde temel Solow diyagramı elde edilmiş olur. Şekilde;

$sf(k)$: Sermaye stokuna yapılan eklemeler (yatırımlar)

$(d + n)k$: Eskimeler ve nüfus artışı nedeniyle sermaye stokunda meydana gelen azalmayı temsil etmektedir.

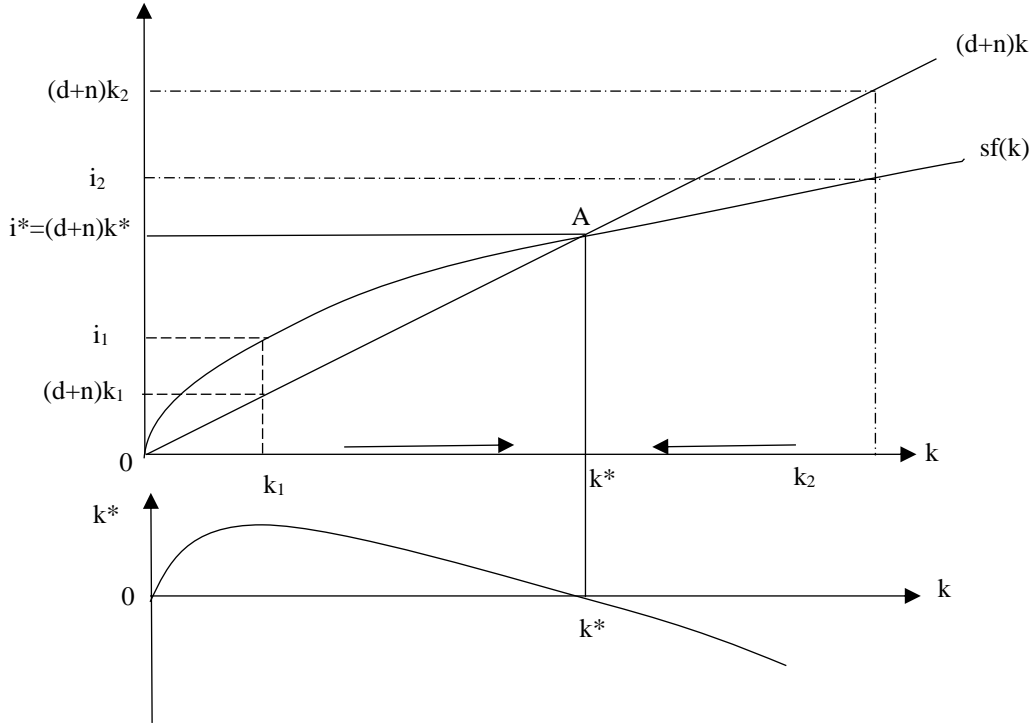
Solow modelinde uzun dönemde durgun durumda kararlı büyüme gerçekleşeceği yani işgücü başına düşen sermaye miktarının uzun dönemde sabit bir düzeye ulaşacağı kabul edilmektedir. Bu düzey “ k^* ” ile ifade edilmiştir. İşgücü başına düşen sermayenin sabit kalabilmesi için sermaye stokunda değişiklik olmaması gerekir. Yani “ $\Delta k = 0$ ” olmalıdır. Denklemden yerine konulduğunda (Berber, 2011, 120; Üzümcü, 2012, 178):

$$\Delta k = sf(k) - (d + n)k = 0 \quad (2.24)$$

$$sf(k) = (d + n)k \quad (2.25)$$

Sonuç olarak; $(d+n)k$ (başabaş yatırım) eğrisi eskime ve işgücü artışı nedeniyle sermaye stokunda meydana gelen azalmanın yanı sıra işgücü miktarını sabit tutabilmek için yapılması gereken yatırım miktarını da temsil eder (Ünsal, 2007, 123). Denge durumunda fiili yatırım, gerekli yatırım eşitliği söz konusudur. Bu eşitliğin sağlanması haline “*sermayenin durağan durum düzeyi*” adı verilir ve A noktası ile gösterilir (Berber, 2011, 120-121). Bu kavram ekonominin istikrarlı bir büyüme trendi olduğunu ortaya koymaktadır. Ekonomi geçici olarak bu trendden sapsa da uzun dönemde ekonomiyi trende döndürecek kuvvetler vardır (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2013, 456).

Yatırım, Yıpranma

Şekil 2.2: Temel Solow Diyagramı

Kaynak: Berber, 2011, 121; Üzümcü, 2012, 177; Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2013, 508.

Başlangıç sermaye düzeyi ne olursa olsun ($k < k^*, k^* < k$) ekonomi bir süre sonra $k=k^*$ olur ve durağan duruma ulaşır. Böylece durağan durum ekonominin uzun dönemdeki dengesinin bir göstergesi olur. A noktasının sol tarafında “ i ” işçi başına yatırım eğrisi, “ $(n+d)k$ ” gerekli yatırım eğrisinin üstündedir. Bu husus k^* durağan durum işçi başına sermaye düzeyinden daha küçük sermaye düzeylerinde, işçi başına yatırımın, işçi başına sermayenin değişmemesini sağlayan gerekli yatırımdan büyük olduğu ve dolayısıyla da işçi başına sermayenin arttığı anlamına gelir. A noktasının sağında ise “ i ” işçi başına yatırım eğrisi $(n+d)k$ gerekli yatırım eğrisinin altındadır. Bu husus k^* durağan durum işçi başına gerekli sermaye düzeyinden daha büyük sermaye düzeylerinde, işçi başına yatırımın, işçi başına sermayenin değişmemesini sağlayan gerekli yatırımdan küçük olduğu ve dolayısıyla işçi başına sermaye miktarının azaldığı anlamına gelir (Jones, 2001, 25-26; Ünsal, 2007, 123-124). Durağan durum dengesinde tasarruf oranının düşük ya da yüksek olması büyümeyi etkilemez. Çünkü tasarruf ve bunun sonucundaki yatırım düzeyi ne olursa olsun k^* ’a doğru gidiş söz konusudur.

Solow büyüme modelinde tasarruf oranı ne kadar yüksek ise ekonomi durağan durumda o kadar daha yüksek bir sermaye stoku ve çıktı düzeyine sahip olur. Yüksek tasarruf oranı ekonomi sadece yeni durağan duruma erişinceye kadar büyümeyi arttırır. Yani durağan durumda olmayan ekonomilerde tasarruf artışları kısa dönemli büyüme sağlayacak, uzun dönemde durağan duruma ulaşılacağından, tasarruf oranındaki artışlar büyüme hızını etkilemeyecektir (Berber, 2011, 128).

Solow modelinde temel büyüme modeli nüfus artışını kapsayacak şekilde genişletildiğinde, savaş, hastalık gibi nedenlerle azalan nüfusa paralel olarak işgücü arzı azalırken, çocuk sahibi olma tercihlerinin artması, sağlık koşullarının iyileştirilmesi gibi dışsal nedenlerle de nüfus artışına paralel olarak işgücü arzı artabilir. Solow modelinde nüfus artış oranının yükselmesi sermaye, çıktı, yatırım ve tüketimi nüfus artış oranında arttırır. Dolayısıyla Solow büyüme modelinde işgücü-nüfus büyüme hızı ne kadar yüksek olursa durağan durumdaki (toplam) sermaye ve (toplam) çıktının büyüme hızı da o kadar yüksek olur. Bir başka ifadeyle nüfus büyüme hızı daha yüksek (nüfusu daha fazla) olan ülkelerde ceteris paribus, sermaye stoku ve çıktı daha büyük olacaktır (Taban, 2008, 81).

Solow modelinde tasarruf ve nüfus artışının yanında ekonomik büyümenin bir diğer belirleyici teknolojik gelişmedir. Teknolojik gelişmeler sermaye ve işgücü verimini arttırır. Teknolojik gelişmelerin yardımı ile hem mevcut üretim faktörleri ile daha çok üretim yapılabilmekte hem de daha az üretim faktörü ile aynı üretim seviyesi yakalanabilmektedir. Bu nedenle teknolojik gelişme büyümenin hem itici gücü hem kaynağı konumundadır. Teknolojide ortaya çıkan gelişmeler sayesinde üretim fonksiyonu yukarı kayar ve ekonominin uzun dönemde kişi başına gelir artışının sürdürülmesine katkıda bulunur. Solow yaklaşımında sermayenin azalan verimlere tabi olması, tasarrufların uzun dönem büyüme hızını etkileyememesi nedeni ile işgücü başına sermaye ve hasılanın büyümesi sınırlanmakta, teknolojik gelişme ile işgücü verimi artarak bu sınırlama ortadan kaldırılmaktadır. Ancak Solow, teknolojik gelişmeyi “dışsal” kabul etmiştir (Üzümçü, 2012, 191-196).

2.1.1.2.4. İçsel Büyüme Modelleri

İçsel büyüme modellerinin temel varsayımları (Berber, 2011, 147-150; Kibritçioğlu, 1998, 215-217; Üzümcü, 2012, 225-234):

- Solow modelinde mevcut olan azalan getiri anlayışı üretimde fiziksel sermaye yanında beşeri sermaye üretimi anlayışı nedeniyle ortadan kalkmıştır.
- Üretilen yeni bilgiler tamamen gizlenemeyeceğinden, yalnız bilgi üreten kişi ya da firmaya fayda sağlamakla kalmaz, pozitif dışsallık yaratarak verimlilik azalışını engeller ve bütün topluma yarar sağlar.
- Yeniliklerin ortaya çıkabilmesi için firmaların yeniliği ilk bulduklarında elde edecekleri tekel kârının mevcut olması yani eksik piyasa koşullarının oluşması gerekir.
- İçsel büyüme modellerinde fiziksel sermayeye yapılan her yeni yatırım aynı zamanda beşeri sermaye artışı sağlayacağından ekonomi genelinde verimlilik artışı sağlanır.

2.1.1.2.4.1. AK Modeli

AK modelinde dışsal kabul edilen teknolojik gelişme olmaksızın uzun dönemde kişi başına büyümenin sürdürülebileceğini göstermektedir. Bu modelde üretim fonksiyonunun “ $Y = AK$ ” biçiminde kurulması nedeniyle bu adı almaktadır (Parasız, 2003, 169; Üzümcü, 2012, 246).

Modelde “A” teknoloji seviyesini gösteren pozitif bir sabit iken, “K” fiziki ve beşeri sermaye bütünüdür. “ $A = \frac{Y}{K}$ ” ifadesindeki “A” teriminin değerinin sabit olması, sermayenin ortalama ürününün marjinal ürününe eşit olduğu ve dolayısıyla da sermayenin marjinal ürününün de sabit olduğu (sermaye girdisinin miktarı artınca marjinal ürünün azalmak yerine sabit kaldığı) içerir (Ünsal, 2007, 240). AK modeli üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$Y = AK \quad (2.26)$$

Model $Y = AK^\alpha L^\beta$ şeklindeki Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonundan esinlenerek türetilmiştir. $\alpha + \beta = 1$ ölçeğe göre sabit getiri anlamındadır ve $\alpha = 1$ varsayımı ile yeni üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi oluşturulabilir:

$$Y = F(K, L) = AK^\alpha (HL)^\beta \quad (2.27)$$

$$Y = F(K, L) = AK^\alpha (HL)^{1-\alpha} \quad (2.28)$$

A: Dışsal sabit

H: Fiziki sermayenin yanında işgücünün sahip olduğu beşeri sermayeyi göstermektedir. AK modelinde fiziksel sermaye arttıkça, beşeri sermayenin de aynı oranda arttığı kabul edilmektedir ($H = K/L$) Denklemlerde H üretim fonksiyonunda yerine konulursa (Üzümcü, 2012, 247):

$$Y = AK^\alpha \left(\frac{K}{L}\right)^{1-\alpha} = AK^\alpha (K^{1-\alpha}) \quad (2.29)$$

Ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında “ α ” ve “ $1 - \alpha$ ” ürün arz esnekliklerinin toplamı 1’e eşit olduğu için üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi basite indirgenebilir:

$$Y = AK \quad (2.30)$$

Bu üretim fonksiyonunu Solow modelindeki gibi işçi başına hasıla ve işçi başına sermaye türünden yazılırsa;

$$y = Ak \quad (2.31)$$

Bu üretim fonksiyonunda “A” sabit terimi, bir birim işgücü başına sermaye ile üretilen işgücü başına çıktı miktarını gösterir, yani “ $A = y/k$ ” terimin değerinin sabit olması, her ilave birim sermayenin aynı miktarda çıktı üretmesi ve dolayısıyla azalan verimler kanununun geçersiz olması demektir. Bu husus AK tipi ile Solow modelinin temel farkını oluşturur (Üzümcü, 2012, 248).

Modelde işgücü başına yatırım aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$i = sy \quad (2.32)$$

$$i = sAk \quad (2.33)$$

Teknolojinin sabit olduğu varsayımı altında işgücü başına sermaye stokunda meydana gelen değişme:

$$\Delta k = i - (d + n)k \quad (2.34)$$

$$\Delta k = sAk - (d + n)k \quad (2.35)$$

olduğundan, işgücü başına çıktı büyüme hızı aşağıdaki gibi yazılır:

$$\frac{\Delta k}{k} = sA - (d + n) \quad (2.36)$$

$sA > (d + n)$ ise yatırım gerekli yatırımdan büyük olacak ve işgücü başına sermaye miktarı ve buna bağlı olarak işgücü başına çıktı miktarı sürekli olarak artacak, ekonomi teknolojik ilerleme olmaksızın sürekli olarak büyüyecektir.

2.1.1.2.4.2. Arrow-Romer Modeli: Yapararak Öğrenme, Bilginin Yayılması ve Büyüme

Paul M. Romer 1986 yılındaki makalesinde, Kenneth Arrow'un 1962 yılında yayınlanan makalesinde öne sürdüğü “*yapararak öğrenme*” görüşü yatmaktadır. Bu görüşe göre, bir firmanın yaptığı yatırımlar sermaye stokunda artışa ve aynı zamanda bilgi stokunda artışa destek olur. Arrow'a göre bir şirket üretim yaptıkça zaman içinde işini daha iyi öğrenmekte, maliyetlerini düşürmekte, ürünlerini geliştirmekte ve yeni ürünler ortaya çıkarmaktadır (Ünsal, 2007, 244-245). Romer ise; üretim sürecinde fiziksel çıktıyla beraber teknik bilginin de üretildiği ve bir sonraki üretim aşamasında bu bilginin bedava girdi avantajı ile maliyeti düşürüp, kaliteyi yükselterek üretim yapılabileceği ve bilginin tam anlamıyla gizlenmesinin mümkün olmadığından pozitif dışsallık yaratacağını belirtir (Berber, 2011, 151).

2.1.1.2.4.3. Lucas Modeli: Beşeri Sermaye ve Büyüme

Lucas'ın beşeri sermaye kaynaklı ekonomik büyüme modelinde uzun dönemde beşeri sermaye sınırsız bir şekilde arttırılabildiği sürece, sürdürülebilir büyümenin

mümkün olacağını vurgulamıştır. Modelde “Y” çıktı düzeyi, “K” fiziki sermayenin ve “N^e” etkin emek girdisinin bir fonksiyonudur. Etkin emek stoku ise toplumun ortalama yetenek düzeyi (h), işçinin üretimde harcadığı zaman (u) ve ülkedeki işgücü arzı (N) ile ilişkilendirilmiştir ve “ $N^e = uhN$ ” şeklini almıştır. Üretim fonksiyonunun yeni şekli aşağıdaki gibidir (Berber, 2011, 513; Kaynak, 2011, 217; Üzümcü, 2012, 258-259):

$$Y = F(K, uhN) \quad (2.37)$$

Kişilerin çalışmaya ayırdıkları zaman ve ortalama yetenek düzeyleri arttıkça üretim miktarı da artar. Yani beşeri sermaye birikimi çalışmadan arta kalan zaman ($1 - u$) ile ilgilidir. Eğer “ $u = 1$ ” olursa çalışanların hiç boş zamanı kalmayacak ve beşeri sermaye birikimi sıfır olacaktır.

2.1.1.2.4.4. AR-GE Modeli

Bu modelde bilgi tesadüfi değildir, bilinçli bir süreç sonunda ortaya çıkmaktadır. Yeni yaratıcı fikirlerin ortaya çıkardığı sosyal kazançların bir kısmını kâr biçiminde elde etmeye çalışan bireylerin, yeni bilgiler arama çabalarının bir sonucu olarak ele alınmıştır. Bu kısımda AR-GE modeliyle ilgili olarak Romer (1990), Grossman ve Helpman (1989,1990) ve Aughion ve Howitt (1992)’in görüşlerine yer verilmektedir (Berber, 2011, 154-155; Ünsal, 254-267; Üzümcü, 2012, 262-267):

i. Romer modelinde, Solow modelinde dışsal olan teknolojik gelişmeler yenilikler içselleştirilmiştir. Kârlarını maksimize etmek isteyen şirketler, AR-GE yatırımı yapmakta ve bunun sonucunda elde ettiği bilgileri patent ve mülkiyet hakları gibi kurumlarla tekelleştirerek tam rekabet piyasasından farklı olarak kârlarını sektörün kârlılık oranları üzerinde belirleyerek sürekli büyümeyi sağlamaktadır.

ii. G.M. Grossman ve E. Helpman’in sundukları modellerde, iktisadi birimlerin bilinçli davranışları sonucunda piyasa koşullarında ortaya çıkan teknolojik yeniliklerin, içsel olduğu açıklanmaktadır. İktisadi birimlerin bilinçli davranışları ise kâr beklentilerine dayanır ve teknolojik yenilikler sayesinde geleneksel beklentinin aksine, uzun dönem kâr oranlarında bir düşme olmayacaktır. Dolayısıyla içsel

teknolojik yeniliklerden kaynaklanan verimlilik artışları uzun dönemde büyümenin kaynağını oluşturur.

iii. P. Aghion ve P. Howitt'in 1992 yılında Schumpeter'in yaratıcı yıkım görüşlerinden esinlenerek "Yaratıcı Yıkım Yoluyla Bir Büyüme Modeli" adlı çalışmaları ile teknolojik yeniliklerin büyüme üzerindeki etkilerine yönelik önemli bir katkı sağlamışlardır. Aghion ve Howitt modellerinde teknolojik yenilikler içsel bir olgu olarak kabul edilmiş ve neoklasik doktrin geleneğine uygun olarak denge üzerine inşa edilmiştir. Diğer içsel modellerden farklı yanları, dikey teknolojik yeniliklerin ürünlerin kalitesini iyileştirme olgusudur. Büyümenin kaynağını rekabetçi AR-GE sektöründe gerçekleşen bu dikey teknolojik yenilikler oluşturmaktadır. AR-GE sonucu ortaya çıkan yenilikler sayesinde piyasaya daha iyi ürünler sürülmekte ve eski ürünlerin modası geçmektedir. Böylece eskiler yok olurken yenilerini daha iyi olan yenileri almakta ve yaratıcı yıkım süreci işlemektedir.

2.1.1.2.4.5. Kamu Politikası Modeli

Barro tarafından geliştirilen modelde kamu sektörü tarafından sağlanan mal ya da hizmetlerin üretim faktörlerinden biri olduğu varsayılmaktadır. Modelde kolaylık sağlamak için üretim faktörlerinden emek çıkarılıp yerine kamu mal ve hizmet faktörü ilave edilir. Hükümetin tek gelirinin gelir vergisi, tek giderinin de kamu mallarının arzı olduğu ve bütçenin daima denk tutulduğu varsayılır. Modelin bütçe denklemi, kamu malı arz seviyesini sermaye stokuna efektif olarak bağladığı için model içselleştirilmektedir (Üzümcü, 2012, 256-258). Modelde kamu harcamalarının rolü, özel sektör yatırımların girdisi olmaktır. Kamu harcamaları ve sermaye birlikte ölçeğe göre sabit getiriye, sermaye ise tek başına azalan getiriye sahip bulunmaktadır. Özel sektör yatırımları bir taraftan sermaye stokunu artırırken dolaylı olarak artan vergi gelirleri de denk bütçe sayesinde kamu malının arzını arttıracaktır (Berber, 2011, 156).

2.1.1.3. Büyüme Teorilerinde Kadının Konumu

1970'li yılların ikinci yarısında patriarkayı tanımlama ve teorileştirme çabalarında kadının hane içi işleri yüklenmesinde erkek egemenliği tartışmaları

mevcuttur. Kadınlar gelir getirici çalışmaya girseler bile hane içi çalışma bitmemekte, nakdi gelir elde edip etmemelerinden “bağımsız” olarak kadınlar hane içi besin hazırlığının, temizliğin, çocuk, hasta ve yaşlı bakımının, kırsal kesimde odun toplama, su getirme gibi işlerin büyük kısmını yapmaktadır. Gündelik yaşamın bu çalışma biçimi olmadan sürdürülemeyeceği açıktır. Ancak karşılığı ödenmeyen bu çalışma üretken sayılmamakta, üretken çalışmayı piyasada gelir getirici çalışmayla özdeş tutan iktisat politikacıları ve erkekler tarafından küçümsenmekte, taşıdığı ekonomik değer ve piyasa ekonomisinin bu tarz karşılıksız emekten sağladığı yarar göz ardı edilmektedir (Toksöz, 2011, 86).

Klasik iktisat yaklaşımında kadınların ekonomideki rolleri ya yok sayılmakta ya da patriarkal (ataerkil) anlayış içinde ele alınmaktadır. Ekonomide kadın, üretici güç olarak yok sayılmakta; üretici güç olarak sayılan erkeğe bağımlı karakterleri ve ağırlıklı olarak anne ve eş rolleri ile incelenmektedir. Kadının hane içi bakım hizmetleri ikincil sayılıp önemi azaltılmaktadır (Serdaroğlu ve Özkaplan, 1998, 8).

Smith mal üretiminde faaliyet gösteren işgücünü verimli, hizmet sektöründe faaliyet gösteren işgücünü faydalı ve gerekli fakat verimsiz olarak sınıflandırmaktadır. Verimli işgücü, sermaye tarafından malın üretilip satılması, elde edilen kâr ile de söz konusu sermayenin yenilenmesi sürecinde çalışmaktadır. Verimli işgücü sayesinde sermayenin çıktısı olan ürün satılır ve elde edilen kâr ile üretimin devamlılığını sağlayacak olan sermaye yenilenir. Dolayısıyla verimli işgücünün sermayenin yenilenmesi için işgücü piyasasından kiralandığını söylemek mümkündür. Verimsiz işgücü ise üretim sonucu elde edilen gelir tarafından kiralanmıştır; ikincildir, faydalı olmakla birlikte ürün meydana getirmez. Ordu mensupları, hükümet bürokrasisi, mahkeme heyeti ve din adamları gibi yerel hizmet veren sınıflar üretken değildirler. Çocuklara bakmak, yemek pişirmek, temizlik yapmak gibi ev işleri de tıpkı ulusal savunma hizmeti gibi ikincildir, üretken olarak sınıflandırmak mümkün değildir ve doğrudan sermaye birikimine katkıda bulunmaz (Dimand, Forget ve Nyland, 2004, 230: Aktaran; Çakmak, 2010, 13).

Pujol (1992), Adam Smith’in Ulusların Zenginliği adlı eserinden, kadınların annelik vasıflarıyla nüfus artışını desteklemesi dışında önemsiz sayıldığı, eğitimlerinin yetersiz ve ailenin kontrolünde ve onların izin verdiği ölçüde olduğunun ve kadınların rasyonel karar alma kapasitelerinden emin olmadığını anlaşılabildiğini

belirtmektedir. Erkeklerin meslek seçiminde kadınlara göre daha özgür olduğu, kadınların daha çok kendilerine uygun görülen ev içi çalışma, hemşirelik, öğretmenlik gibi meslekleri seçebilme hakkı vardır (Bodkin, 1999, 46: Aktaran; Eroğlu ve İşler, 2004, 57-58).

Smith ücret farklılıklarının nedenlerini tartışırken iplik dokuyan kadınların, ücretlerin düşük olduğu yıllarda ailelerinin yanına döneceklerine; sadece kendileri ve aileleri için elbise yapabileceklerine karar vermiştir. Dolayısıyla Smith'in piyasada üretimin devamlılığının erkekler tarafından sağlanabileceğini zımni biçimde ifade ettiğini söylemek mümkündür (Çakmak, 2010, 8). Kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte, bireylerin kendi çıkarlarını savunmalarının toplum açısından maksimum çıkarı sağlayacak “görünmez el” olduğu düşüncesi, kendi içinde kadınların aileye yönelik fedakârlığını şart koşar. Smith Ulusların Zenginliği kitabında erkeklerin kendi çıkarlarını gözetmelerinin ekonomik büyümeyi sağlayacağını ve bunun herkesin yararına olduğunu söyler. Bireysel çıkar piyasa dünyasının kuralıdır. Aile ve ev ise ahlaki duygular ve fedakârlık dünyasıdır. Kadınlar bu dünyada kendilerini diğer aile bireyleri için feda ederek yaşarlar. Bu nedenle kamusal olan ve özel olan iki ayrı dünyadır, karıştırılmamalıdır (Toksöz, 2011, 88).

Ricardo'nun “Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri” başlıklı eseri incelendiğinde, Smith'te olduğu gibi anlatım dilinde “kadın ve erkek” ya da “birey” yerine “eril” ifadeleri tercih ettiği görülmektedir. Kimi zaman işveren, kimi zaman işgücü, kimi zaman da sadece vatandaş olan bireyler, tamamen erkeklerden oluşmaktadır. Malthus ise “Nüfusun Prensipleri Üzerine Bir Deneme” başlıklı eserinde kadınları sadece aile içi rolleri ile yer vermektedir. Kadınların maruz kaldığı olumsuzluklar sadece nüfusu etkilemesi bakımından önemlidir. : “Az gelişmiş bazı toplumlarda erkeklere çocukluktan itibaren gösterilen özenin kadınlara da gösterilmemesi onları erkeklerine hizmet etmekle yükümlü bireyler haline getirmektedir. Kadınların bu çabası hamilelik dönemlerinde de devam ettiği için düşüklere neden olabilmektedir.” Malthus erkeklerin aile kurdukları andan itibaren çeşitli yükümlülüklerle karşılaştıklarını ifade etmektedir: “Evlilik kurumu, erkeklere en azından çocuklarına bakmak gibi bazı zımni sorumluluklar verir. Nüfus artışının yarattığı zorlukların doğal sonucu erkeklerin ilave zorluklar yaşamasına neden olur, kadınların tek başına çocuklarını yeterli ölçüde beslemesi beklenemez. Kadınlar bağlı oldukları erkekleri ile mücadele etmek durumundadır.” (Çakmak, 2010, 11-14).

Keynesyen anlayışta ise kadının ödenmeyen emeğinin hem erkek açısından hem de kapitalist ekonomi açısından “ekonominin piyasalaşmış kısmını sübvansesmesi” şeklinde yarar sağladığı anlayışı mevcuttur. Yemek pişirme, temizlik, alışveriş, çocuklara bakmak vb. işgücü maliyetini düşürür. Makro düzeyde ücret fonunun azalmasına ve kâr havuzunun büyümesine yol açan birikim sürecinin hızlandırır. Bu hizmetlerin karşılıksız yapılması hane sektöründen iş sektörüne bir “hediye” olarak görülebilir. Ödenmeyen emeğin yokluğunda çalışanın ve ailesinin aynı yaşam standardını yakalayabilmesi için daha yüksek gerçek ücret gerekeceği ve bunun ücret-kâr oranlarını etkileyeceği açıktır (Elson ve Pearson, 1981, 35-39: Aktaran; Toksöz, 2011, 109-110). Ödenmeyen emek işverenlerin yanı sıra devlerin hizmet sunumunu sübvanses etmektedir. Kamu sektörünün sunması gereken sağlık, eğitim, ulaşım, su, yakacak temini, çocuk bakımı hizmetlerinin hepsi kadınlar tarafından yerine getirildiğinde kamu sektörünün hizmetleri sübvanses edilmektedir (Jokes, 1999, 45: Aktaran, Toksöz, 2011, 110). Kamusal patriarka, sermaye açısından erkeğin ücretinin düşük tutulması, kadının ucuz işgücü olarak işgücü piyasasına katılmasını ve böylece kâr oranlarının düşmesinin önüne geçilmesi ve devletin bunu üstlenecek sosyal yatırım harcamalarından kurtulması olarak somutluk kazanmaktadır (Toksöz, 2011, 110).

İşgücü piyasasının kadınları çalışma yaşamına çekmesi muhafazakârları çok rahatsız etmiştir. Alfred Marshall; kadınların ücretlerinin yükselmesinin onların annelik ve ev kadınlığı görevlerini ihmal etmesine yol açacağı bu nedenle kadınların üniversiteye alınmaması gerektiğini söyler. Neoklasik iktisadın diğer kurucularından olan Pigou, Edgeworth ve Jevons da kadının işgücü piyasasına katılmasının, aile yaşamı ve refahına zarar vereceğini öne sürdüğü için karşı çıkar ve kadınların mesleklere girişinin engellenmesini savunurlar. Piyasaya odaklanan neoklasik iktisatta hane içi çalışmayı görmezden gelmiştir. Neoklasik iktisatta sadece değişim değeri olan ve parayla ölçülebilen ekonomik faaliyetler üzerinde yoğunlaşıldığından piyasa işlemlerine dahil olmayan ekonomik faaliyetlerin rolü karanlıkta kalmıştır. Daha sonraları milli gelir hesaplamaları üzerinde çalışan iktisatçılar hane içi üretimin bu hesaplamalar dışında bırakılmasının milli gelirin düşük hesaplanmasına yol açtığını belirtmiştir. Neoklasik iktisadın bu eksikliğini Nobel Ödüllü Gary Becker “Yeni Ev Ekonomisi” okulunu 1960’larda kurarak hane içi üretimi modele eklemiştir. Bu modele göre erkek eğitime yapılan yatırımın getirisi daha yüksek ve daha etkin

oldukları için işgücünde uzmanlaştıkları, buna karşılık kadınların ev işi ve çocuk bakımında daha etkin oldukları iddiasındadır. Böylece neoklasik iktisatçılar cinsiyet körü bir yaklaşımla haneleri eşitlikçi tüketim normlarıyla ahenkli alanlar olduğunu ve toplumsal cinsiyet temelli işbölümünün karşılaştırmalı avantajlar teorisi ile uyumlu bir düzenleme olduğunu ileri sürerler. Sonuç olarak neoklasik teori hane içi üretimi analize katarak insan sermayesinin yaratılmasında kadınların ev içi çalışmasının önemini kabul etmiş ancak bu çalışma yüzünden kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumu ele almamıştır (Toksöz, 2011, 88-90).

1956 yılında Robert Solow tarafından oluşturulan ve uzun vadeli ekonomik büyümeyi sermaye, işgücü ve verimlilik-teknoloji ilişkileri üzerinden açıklayan Solow Modeli de büyümenin nasıl sağlanacağından çok nasıl sürekli hale getirileceği amacıyla oluşturulmuştur. İşgücü piyasasında cinsiyet eşitsizliği yüzünden oluşan hatalar, üretimin toplumun yetenek havuzundan etkin bir şekilde yararlanamaması sonucunu doğurmaktadır. Toplumun yetenek havuzunun etkin kullanılmamasının doğrudan doğruya teknolojik gelişme-verimlilik artışı ile ilişkili olduğu düşünülürse işgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği sürdürülebilir büyümenin önünde bir engeldir. Yine verimlilik artışı sağlanabilecek bir diğer nokta ise, mevcut durumda istihdam edilen eğitimsiz-niteliksiz erkek işgücünün yerine, eğitilmiş-nitelikli ancak işgücüne katılmayan kadınların istihdam edilmesi kişi başına düşen üretimin daha verimli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır. Bu yolla işgücü maliyetleri sabit tutulurken, üretim verimliliğinde artış gerçekleştirilecektir. Solow modeli kullanılarak tartışılacak diğer bir nokta ise işgücünün büyüme üzerindeki etkisidir. İşgücünün bir üretim girdisi oluşundan kaynaklanan gelir ile pozitif ilişkili bir büyüme etkisi varken, aynı zamanda tüketen nüfus olmasından gelen gelir ile negatif ilişkili bir düzey etkisi vardır. Kadınların işgücüne katılımlarının artırılması sağlandığında görülecek etki “büyüme etkisi” olacaktır. Çünkü hâlihazırda zaten tüketen nüfusun içinde yer alan ancak üretime katılmayan bu üretim girdisinden daha çok yararlanılması büyüme hızını arttıracaktır (Celasun, 2014, 11-13).

2.1.2. KADIN İSTİHDAMI

Bu bölümde öncelikle kadın istihdamının tarihsel süreç içerisindeki seyri ele alındıktan sonra kadın istihdamını etkileyen unsurlar yakın tarih görünümüyle birlikte incelenecektir.

2.1.2.1. Tarihsel Süreçte Kadın İşgücünün Seyri

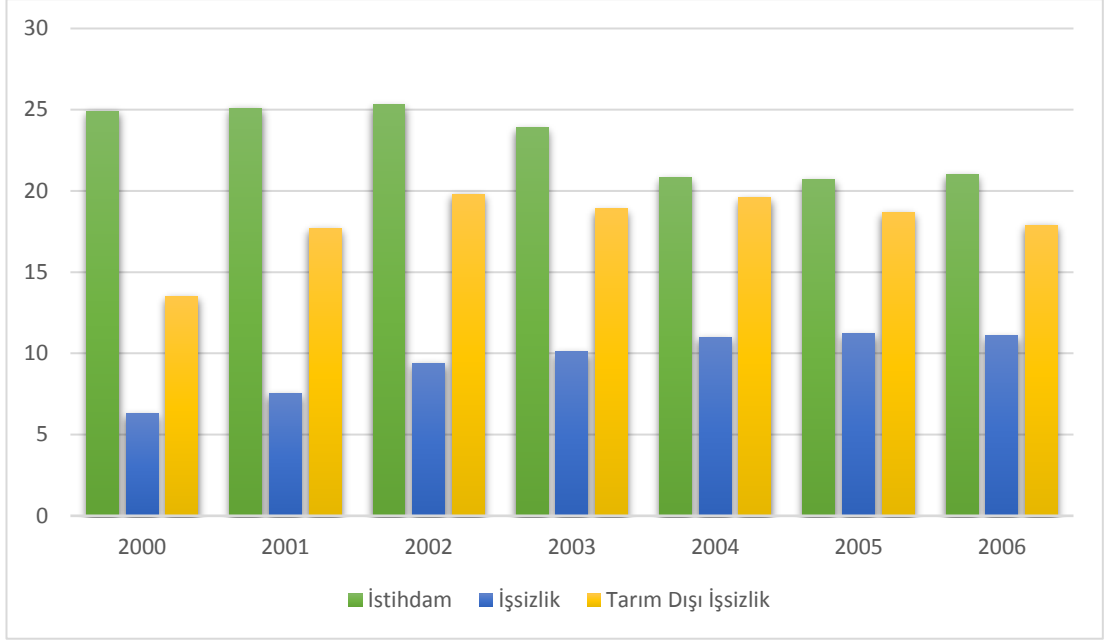
Osmanlı toplumunda İslamiyet düşüncesinin uygulanışında kadın ve erkek farklı konumlandırılmış, erkek, miras, boşanma, mahkeme tanıklığı gibi konularda kadından üstün sayılmaktaydı. Bu durumun temel nedeni ailenin geçim yükümlülüğünün erkekte olması ve kadının erkek sorumluluğu altında hayatını idame ettirmesinden kaynaklanıyordu. Aslında kadın Osmanlı toplumunda üretimin çeşitli aşamalarında yer almış ve değer yaratmıştır. Ortaya çıkan bu değere merkezi otorite yani devlet vergiler yoluyla el koyarak hem kadın hem de erkeği sömürmüştür (Tüm İktisatçılar Birliği Araştırması, 1975, 51: Aktaran; Kiraz, 2008, 50). Cinsiyet eşitliği kavramının kendini duyurmasıyla birlikte kadınların işgücü piyasasında tam anlamıyla yer almaya başlaması 1839 Tanzimat Ferman ile gerçekleşmiştir (Aslan, 2006, 120). O dönemde tarım kadınlar için baskın işgücü yaratmış ve sınai faaliyet kapsamında Batı'da olduğu gibi evlerde kurulu tezgahlarda halı, kilim gibi dokumacılık faaliyetleri içinde yer almıştır ki dokuma faaliyeti kadınların ev dışı ilk faaliyet kolunu da oluşturmaktadır (Makal, 2010, 17).

I. ve II. Dünya Savaşlarında erkeklerin silah altına alınmasıyla geriye kalan işgücü ordusu kadınlar, savaş süresince geleneksel rollerinden uzaklaşarak erkeklerin iş gördüğü birçok sektörde aktif olarak yer almıştır. Kadın emeği hem ucuzluğu nedeniyle maliyetlerde bir avantaj oluşturmuş, hem de işgücü eksikliğini gidererek üretime katkı sağlamıştır. Kadınlar savaş dönemlerinde erkeklerin geliri olmaması nedeniyle evi geçindirmek için ya da tamamen vatanseverlik güdüsüyle işgücü piyasasına katılmış, ancak savaş sonrası dönemde yaşanan ekonomik olumsuzluklardan da en fazla kadın işgücü etkilenmiştir (Özer ve Biçerli, 2003-2004, 58). Savaş sonrası 1950'li yıllara gelindiğinde tarımda mekanizasyon süreciyle kırdan kente göç olgusu hızlanmış ve kente gelen kadınlar işgücü piyasasının talep ettiği niteliklere sahip olmamasından dolayı ilk etapta iş bulamamış ancak sanayinin

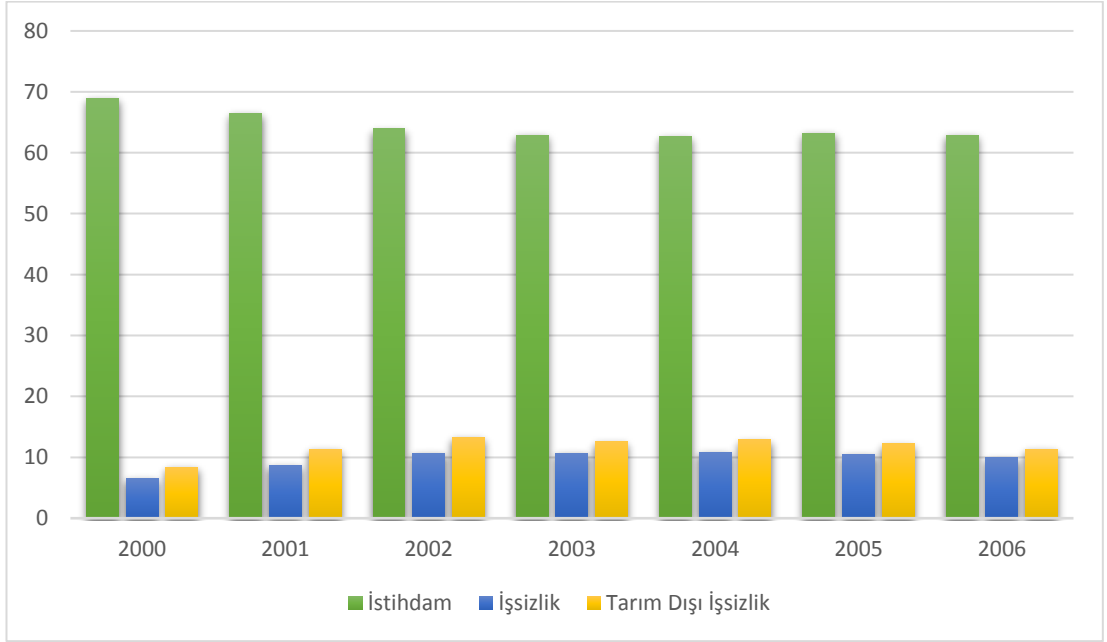
gelişimi ve artan eğitim seviyesi ile kadının çalışma hayatı olumlu etkilenmiştir. Kadınların tarımsal alanda istihdam payı azalmaya, sanayiye payı artmaya başlamıştır. Kadın işgücü piyasasında yer almaya başladıkça ev işleri ve çalışma hayatı arasında ikili rol üstlenmeye başlamıştır (İnce, 2010, 63).

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD başta olmak üzere uygulanmaya başlanan “fordist üretim biçimi” (Özer ve Biçerli, 2003-2004, 59), niteliksiz işçilerin bir üretim bandı oluşturduğu ve üretimi bu sayede gerçekleştirdiği, kitle üretimi ve tüketimi üzerine kurulmuştur. Her çalışan bu üretim bandında gayet küçük ve vasıfsız bir işte görev almış olup, üretilen ürünün bütününe ne olduğu konusunda pek bilgiye sahip değillerdir (Aktan, 2015). 1960’lı yıllardan sonra kitlesel üretim sistemi eleştirilmeye başlanmış ve esnek üretim (Post-Fordist) sisteminden bahsedilmeye başlanmıştır (Çakmak, 2004, 239). Küreselleşmenin işgücü piyasasına etkisi olarak Japonya başta olmak üzere öncelikle üretim sisteminde “esneklik” adı altında meydana gelen dönüşümde (Önder, 2013, 43) çalışma saatleri belirsiz olduğundan kadınların işgücüne katılımını artırıcı etki yaratmıştır. Firmalar belirli saat aralıkları belirlemede işçiler de bu saat aralıklarından kendilerine uyan kısımda çalışabilmektedirler. Bu da tam zamanlı çalışma sisteminin zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır. 1970’li yıllarda kentsel bölgelerde kadınların çalışma isteği artmış ancak 1980’li yıllardan sonra çalışmak isteyen kadın işgücüne yeterli oranda sanayi sektöründe istihdam yaratılamamış, hizmet sektörü yarattığı istihdam olanaklarıyla öncü olsa da bu sektörde artan kadın işgücü talebini karşılamak konusunda yetersiz kalmıştır (Ecevit, 1995: Aktaran; Kocacık ve Gökkaya, 2005, 201).

Kriz dönemlerinde reel ücretlerde yaşanan düşüşler sayesinde istihdam koşullarında esneklik gözlenmiştir. IMF ile 2000 yılında başarıyla uygulanan istikrar politikası sonucu enflasyon düşürülmüş ve işgücü piyasası ile uyum yakalanmıştır. Ancak 2001 kriz yılında işsizlik önemli ölçüde artış göstermiş ve toparlanma yıllarındaki ekonomik büyüme istihdam yaratmamıştır. Bu toparlanma istihdam artışı olmaksızın, krizden sonra hizmet ve sanayi sektörlerinde yaşanan üretkenlik artışı sayesinde görülmektedir (Tansel, 2012, 60).

Şekil 2.3: Kurumsal Olmayan Kadın Nüfusunun İşgücü Durumu (%)
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2.4: Kurumsal Olmayan Erkek Nüfusunun İşgücü Durumu (%)
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2001 krizi sonrasında işsizliğin azaltılması amacıyla, 8. Kalkınma Planı dönemindeki hedefler; KOBİ'lerin istihdam yaratma potansiyellerinden en iyi biçimde faydalanılması, genç ve kadın işsizliğinin önüne geçilmesi adına aktif istihdam politikalarına ağırlık verilmesi şeklindedir. Bu dönemde ayrıca 4909 sayılı kanunla birlikte özel istihdam büroları açılma olanağı sağlanmıştır (Atılım Üniversitesi, 2016).

2007’de finans krizi olarak ABD’de başlayan ve ardından diğer gelişmiş ülkelere sıçrayan küresel kriz, gelişmekte olan ülkelerde esas olarak ekonominin yatırım, üretim ve tüketim alanları krizden etkilenmiştir. İhracata yönelik ekonomilerde talep daralmaları ve yeni yatırımlar için gerekli kredi akışlarının durması, gelişmekte olan ülkeleri ciddi daralma ve durgunluk riskiyle yüz yüze bırakmıştır. Bu durumun en önemli sonucu istihdam yaratılamaması ve işsizliğin artması olmuştur (Toksöz, 2011, 162).

Krizin istihdam üzerindeki ilk etkisi işten çıkarmalar iken ikinci aşamada hane baş etme stratejileri kapsamında hanenin azalan gelirlerine yardımcı olmak için kadınların işgücüne katılmasıdır. Erkeğin işsizliği durumunda hanenin diğer üyelerinin işgücüne katılmasını belirtmek için literatürde “eklenen işçi etkisi” tanımı kullanılmaktadır (Toksöz, 2011, 164). Krizin kadın ve erkek işgücü üzerindeki etkisi farklılık göstermektedir. Şekil 2.5 ve 2.6 incelendiğinde kriz dönemlerinde erkek işsiz sayısı kadın işsiz sayısına göre daha fazla artmaktadır. Ancak kriz sonrası dönemde bu durum tersine dönmektedir. Kadınların düşük ücret, güvencesiz çalışma koşulları gibi düşük seviyedeki çalışma koşulları kriz dönemlerinde işgücü piyasasında avantajlı konuma dönüşerek erkek işgücü yerine kadın işgücü ikame edilmesini sağlamış ve. Aynı zamanda sadece cinsiyetlerinden ötürü kriz dönemlerinde kadınların işten çıkartılmada ilk sırada yer aldığı gözlenmektedir. Toksöz (2011)’de ifade edilen iki kriz etkisi de Türkiye için aynı anda gözlemlenmektedir.

Çizelge 2.2’de görüldüğü üzere 2015 yılında nüfusun %49.82’ini kadın oluşturmaktadır ve bu nüfusun %75’i çalışabilir nüfusken yalnızca %32’si işgücüne katılımı gerçekleştirmektedir. Kadınların istihdam oranı ise 2015 yılında %27.5 ile sınırlı kalırken, işsizlik oranı %12.6 oranında gerçekleşmiştir. Erkeklerin ise 2015 yılında toplam nüfus içerisindeki oranı %50.18’dir. Bu nüfusun %72’si işgücüne katılmakta, işsizlik oranı %9.2 olarak gerçekleşirken, istihdam oranı %65 olarak gerçekleşmiştir.

Çizelge 2.2: Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus ve İşgücüne Katılım Oranı

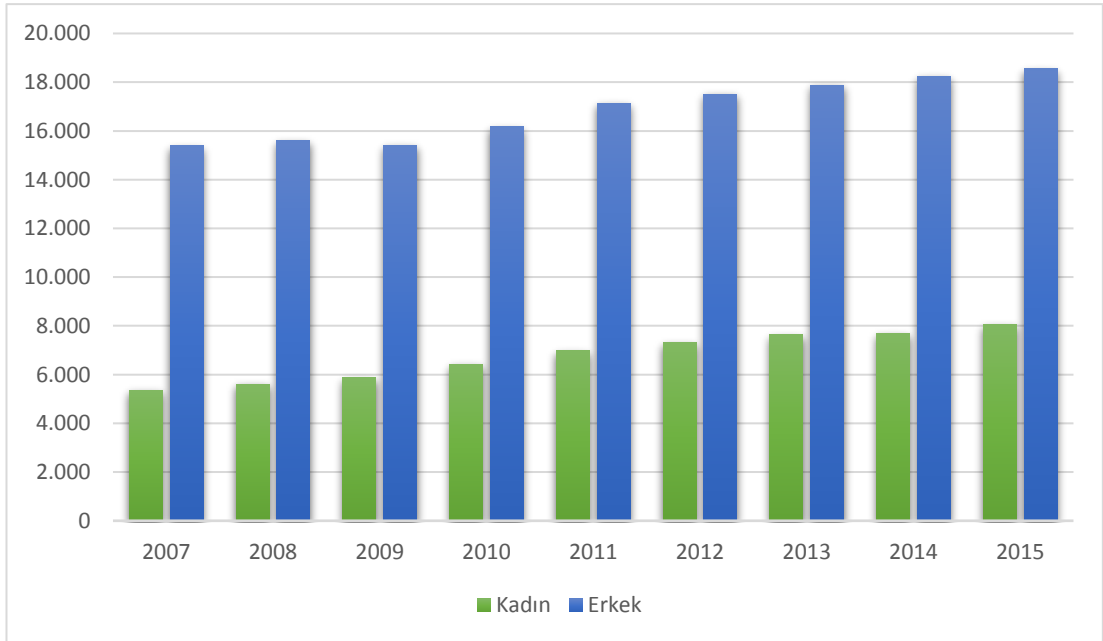
Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Nüfus (Bin Kişi)									
Kadın	35.209	35.615	36.098	36.679	37.191	37.671	38.194	38.711	39.229
Erkek	35.376	35.901	36.462	37.043	37.532	37.956	38.473	38.984	39.511
Toplam	70.586	71.517	72.561	73.722	74.724	75.627	76.667	77.695	78.741
Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus (Bin Kişi)									
Kadın	25.480	25.855	26.317	26.740	27.273	27.773	28.197	28.841	29.281
Erkek	24.513	24.917	25.369	25.801	26.320	26.951	27.411	28.145	28.573
Toplam	49.993	50.772	51.686	52.541	53.593	54.724	55.608	56.986	57.854
Nüfusunun % Kaçı Çalışabilir Nüfustur?									
Kadın	72	73	73	73	73	74	74	75	75
Erkek	69	69	70	70	70	71	71	72	72
Toplam	71	71	71	71	72	72	73	73	73
İşgücü (Bin Kişi) (15+)									
Kadın	6.016	6.329	6.851	7.383	7.859	8.192	8.674	8.729	9.225
Erkek	17.098	17.476	17.898	18.257	18.867	19.147	19.597	20.057	20.453
Toplam	23.114	23.805	24.749	25.640	26.726	27.339	28.271	28.786	29.678
Çalışabilir Nüfusunun % Kaçı Çalışmakta veya İş Aramakta (İşgücü İçinde/ İKO)									
Kadın	24	24	26	28	29	29	31	30	32
Erkek	70	70	71	71	72	71	71	71	72
Toplam	46	47	48	49	50	50	51	51	51

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Çizelge 2.3: İşgücü (15+) (Bin Kişi)

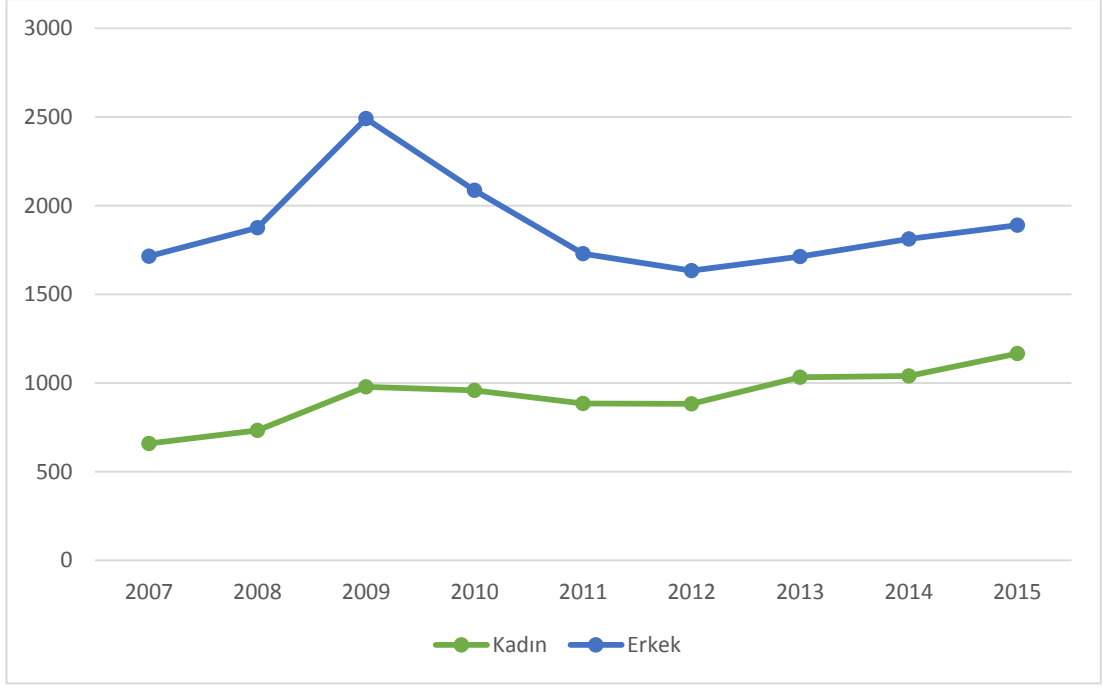
Yıllar		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Kadın	İstihdam Edilen	5.356	5.595	5.871	6.425	6.973	7.309	7.641	7.689	8.058
	İşsiz	660	734	979	959	885	883	1.033	1.040	1.167
Erkek	İstihdam Edilen	15.382	15.598	15.406	16.170	17.137	17.512	17.883	18.244	18.562
	İşsiz	1.716	1.877	2.491	2.088	1.730	1.635	1.714	1.813	1.891
Toplam	İstihdam Edilen	20.738	21.193	21.277	22.595	24.110	248.21	25.524	25.933	26.620
	İşsiz	2.376	2.611	3.470	3.047	2.615	2.518	2.747	2.853	3.058

Kaynak: TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Şekil 2.5: Yıllar ve Cinsiyete Göre İstihdam (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2.6: Yıllar ve Cinsiyete Göre İşsizlik (Bin Kişi)
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2.1.2.2. Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar ve İşgücü Piyasasında

Kadın İstihdam Oranlarının İncelenmesi

Kadınların işgücüne katılımını ve emek arzını birbiri ile bağlantılı çok sayıda etken doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Bunların en önemlileri ve kadın istihdamı ile ilişkileri aşağıda ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

2.1.2.2.1. Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerinde İktisadi Kalkınmanın

“U” Biçimli Etkisi

Durand (1975), Pampel ve Tanaka (1986), Psacharopoulos ve Tzannatos (1989), Kottis (1990), Schultz (1990; 1991), Goldin (1995) ve Tansel (2002) gibi araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda kadınların işgücüne katılım oranları ile iktisadi kalkınma arasında uzun erimli ilişkinin “U” biçiminde olduğunu ortaya koymaktadır (Goldin, 1994, 3; Mujahid ve Zafar, 2012, 566; Tsani, Paroussos, Fragiadakis, Charalambidis ve Capros, 2012, 3). Kadın işgücü ve kalkınma ilişkisini inceleyen

çalışmaların çoğunluğu, ekonomik büyümeyi kalkınmanın temel göstergesi olarak kabul etmiş ve kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyümeyle ilişkisini incelemiştir. Boserup'un üzerinde durduğu marjinalleşme tezi, ekonomik büyümeyle ilişkilendirilen bir yaklaşımdır (Tansel, 2002, 14).

U biçimli eğri şu varsayım ile açıklanır: Tarımın temel faaliyet alanı ve gelir seviyesinin düşük olduğu dönemlerde kadınlar ücretsiz aile işçisi olarak işgücüne büyük oranda katılarak çalışma hayatı içinde yer alırlar. Ekonomik kalkınma sürecinde eve dönük üretimden pazara yönelik üretime geçilmiş ve ailenin kendi ihtiyacını karşılamak için yaptığı üretim azalırken, tüketim malları ailenin dışında uzmanlaşmış kişilerden karşılanmaktadır. Pazarların genişlemesi ya da teknolojinin uygulamaya konulması gelirlerde artışa katkı yapmakta ve gelirler artarken kadınların işgücüne katılım oranları da düşmektedir. Kadınların öğrenim düzeyleri arttıkça ve aldıkları ücret ürün fiyatlarındaki artıştan daha hızlı arttığı sürece “U” biçimli eğrinin tırmanan bölümüne paralel olarak yükselmektedir (KSGM, 1999, 8; Şit, Aytekin ve Bildirici, 2013, 7; Tansel, 2002, 8-9).

Mincer (1962), Killingsworth ve Heckman (1986) ile Goldin (1995)'in kuramsal açıklama getirdikleri konulardan biri; “U” biçimli eğrinin iniş kısmında gelir değişimi sonucu işgücü arzındaki değişimi yansıtan “gelir etkisi”nin büyük olduğu, eğrinin tırmanış kısmında da pazara yönelik üretim sonucu işgücü arzındaki değişimi yansıtan “ikame etkisi”nin büyük olduğudur (Tansel, 2002, 10). Türkiye dahil olmak üzere gelişmekte olan bazı ülke deneyimlerine “U” biçimli eğri iyi bir açıklama olurken, benzer ekonomik gelişmeye sahip başka ülkelerde neden kadın işgücüne katılım oranının düşük seviyelerde kaldığını açıklayamamaktadır (Memiş, Öneş ve Kızılırmak, 2012, 164). Goldin (1995), Mincer (1985), Hill (1983) ve Boserup (1970), “U” biçimli eğrinin doğruluğunu savunurken, Durand (1975)'a göre gelişmekte olan ülkelerin kadın katılım oranlarını “U” biçimli varsayım genel olarak yansıtmamaktadır. Steel (1981)'e göre ise Gana ekonomisinde imalat sanayindeki gelişim sürecinde kadın istihdamını azaltmak yerine arttırdığını savunmuştur (Tansel, 2002, 10).

U biçimli kalkınma hipotezini Türkiye için inceleyen en önemli çalışmalardan biri Tansel (2002) çalışmasıdır. Çalışmada illere göre yatay kesit kestirimleri, kadınların işgücüne katılım oranları ile iktisadi kalkınmışlık düzeyi arasındaki “U”

biçimli ilişki olduğu varsayımı geçerlilik kazanmıştır. Tansel (2002) her ilin kişi başına GSYH'ni o ilin kalkınmışlık ölçüsü olarak kullanmıştır ve sonuç olarak “U” biçimli eğri Türkiye için doğrulanmıştır. Çalışmada diğer bir önemli sonuç ise, yüksek iktisadi büyüme hızı, kadınların işgücüne katılımını arttırmaktadır. Bunun nedenini Tansel (2002) büyüme sonucunda kadınların iş olanaklarının artmasına bağlamaktadır.

2.1.2.2.2. Ücretsiz Aile İşçiliği

Tarihi süreçte tarım toplumları egemen olduğunda kadınların işgücüne katılımlarının yüksek, sanayileşme ve köyden kente göçle yerleşen kentleşme olgusu ile önce nitelik yetersizliğinden azalan sonra da eğitim düzeyindeki artış ile artan bir seyir izlemektedir (Karabıyık, 2012, 233). Kırsal alanlarda ve tarımsal üretimin yoğun olarak yapıldığı yerlerde kadınlar ailelerinin sahipliğindeki tarlalarda ya da arada kan bağı olan akrabalarının sahipliğindeki tarımsal alanlarda ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadırlar. Ancak kente geldiklerinde yetersiz eğitim, bakım sorumluluğunun kadında olmasının gerekli görüldüğü anlayış gibi nedenlerle işgücü piyasası dışında kalmakta ya da ailenin sahipliğindeki küçük işletmelerde ücretsiz aile işçisi konumunu devam ettirmektedir.

İstihdam edilenlerin yıllar ve cinsiyete göre incelendiği çizelge 2.4'te görüldüğü üzere ücretsiz aile işçisi konumunda istihdam edilen kadın ve erkek sayıları arasında önemli farklılıklar vardır. Kent kır ayrımı baz alınarak çizelge incelendiğinde ise kentte erkeklerde ücretsiz aile işçiliği yıllar itibariyle azalış göstermesine rağmen kadınlarda artış devam etmektedir. KSGM (2014) raporuna göre kırdaki kendi hesabına çalışma, esas olarak eşi ölmüş kadınların çiftçilik faaliyetlerini yürütmesi şeklinde olup, kentte ise hane içi veya dışında kadınlar tarafından yürütülen gelir getirici faaliyetler olarak kendini göstermektedir. Yıl bazında incelendiğinde 2008 yılının son ayları ve 2009 yılı krizin etkisiyle beraber ücretli ve yevmiyeli çalışan erkek işgücünde iş kayıplarının başladığı gözlenmektedir.

Çizelge 2.4: Yıllar ve Cinsiyete Göre İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu (Bin Kişi)

Yıllar	Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın	
	Ücretli, Maaşlı veya Yevmiyeli				İşveren				Kendi hesabına				Ücretsiz aile işçisi			
	Kent	Kır	Kent	Kır	Kent	Kır	Kent	Kır	Kent	Kır	Kent	Kır	Kent	Kır	Kent	Kır
2006	7.657	1.701	2.299	371	922	171	60	9	1.838	2.058	242	417	249	570	251	1.608
2007	7.949	1.776	2.444	365	942	173	65	10	7.705	2.064	200	416	221	552	238	1.617
2008	8.100	1.863	2.578	397	963	209	68	9	1.616	2.091	224	392	213	544	247	1.680
2009	7.900	1.871	2.592	407	940	191	67	10	1.520	2.159	330	419	228	597	262	1.783
2010	8.458	2.044	2.795	465	919	200	70	13	1.506	2.219	396	426	220	602	314	1.946
2011	8.930	2.347	3.080	519	954	203	75	11	1.539	2.332	386	430	199	632	343	2.128
2012	9.303	2.350	3.397	570	954	191	80	14	1.522	2.385	367	421	196	612	349	2.111
2013	9.573	2.458	3.698	624	898	190	83	12	1.569	2.382	400	421	185	629	330	2.074
2014	12.499		4.627		1.079		94		3.777		701		889		2.266	
2015	12.857		4.971		1.080		95		3.760		707		865		2.286	

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Not: 2014 yılı itibariyle TÜİK verilerinde kent kır ayrımı kaldırılmıştır.

Kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışma, kadınlarda kayıtdışı çalışma biçimlerinin başında yer almaktadır. Kentsel alanlarda kayıtdışı aktiviteleri, daha çok kadınların evde yaptıkları ev işleri ve bakım faaliyetleri oluşturmakta ve bu faaliyetleri gerçekleştiren kadınlar resmi verilere ev kadını olarak yansımaktadır (Çınar, 1994; Dedeoğlu, 2012; Ecevit, 2000; Eroğlu ve Toksöz, 2013; Hattatoğlu, 2001; Kaşka, 2007; Aktaran, KSGM, 2014, 19). 2015 yılı verilerine bakıldığında 2015 yılında istihdam edilen kadın işgücünün %28,37'sini, erkek işgücünün ise yalnızca %4,66'sını ücretsiz aile işçileri oluşturmakta ki bu da istihdam statüleri incelendiğinde ücretsiz aile işçiliğinin hâlâ kadınlar arasında yaygın olduğuna işaret etmektedir.

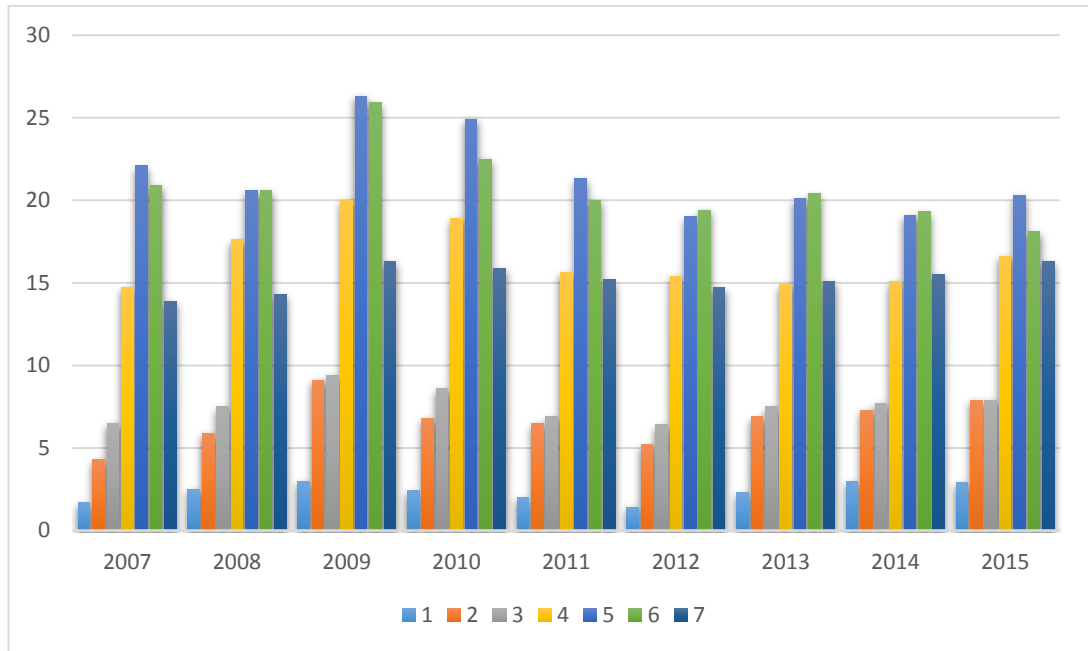
2.1.2.2.3. Eğitim Düzeyi

Kadınların işgücüne katılım kararında eğitim iki yönde etki eder. Bunlardan ilki işgücü piyasasına ayrılacak zamanın miktarı üzerinde eğitimin etkisidir. Eğitimin, kadınların çalışma süreleri üzerindeki etkisi iki etkenin görece ağırlığına bağlıdır. Eğitim seviyesindeki artış ile olası ücret artışı yaşanır ve dolayısıyla çalışmamanın maliyeti artarak kadının çalışma süresini arttırır ki bu etki “ikame etkisi” olarak tanımlanmaktadır ve kadınların işgücü piyasası içinde geçirdikleri süreye olumlu etkide bulunur. Eğitim ve ücret artışı sonucu elde edilen daha yüksek kazanç ile gelir ereğine daha erken ulaşılacağından gelirin bir bölümü daha çok eğlence harcamalarına ayrılabilir ki bu etkiye “gelir etkisi” denilmektedir ve bu etki kadınların işgücü piyasasında kalma süreleri üzerinde olumsuz etki yaparak azaltır. Eğitimin toplam etkisi bu iki etkinin hangisinin ağır bastığına bağlı olarak belirlenir. Türkiye için yapılan çalışmalarda ikame etkisinin daha ağır bastığı ve bu nedenle eğitimin kadınların işgücünde kalma süresi üzerinde pozitif etki yarattığı görülmektedir (Tansel, 2002, 12). Psacharopoulos ve Tzannatos (1991)’de yaptıkları yatay kesit ülke araştırmasında, eğitimin kadınların işgücüne katılımı üzerinde güçlü ve olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmış ve ek olarak 1 yıl okula devam etmenin kadınların işgücüne katılım süresini ortalama 3 yıl uzattığını belirtmiştir. Eğitimin işgücüne katılımdaki ikinci belirleyici etkisi ise işgücü piyasasına katılma kararı ile ilgilidir. Eğer eğitim insana yapılmış bir yatırım olarak kabul edilirse, öğrenim gören kişi öğrenimin maliyetini çıkartmak amacıyla çalışmak zorunda kalacaktır. Diğer yandan eğer öğrenime bir tüketim etkinliği olarak bakılırsa, kişi daha yüksek kazanç sağlama olasılığına karşılık çalışmamanın fırsat maliyeti daha yüksek olacağından çalışmayı tercih edecektir (Tansel, 2002, 11).

Günsoy ve Özsoy (2012)’de bu konuda yapılan çalışmalarda tahminlerin eğitim düzeyindeki yükselmenin kadınlar için istihdam edilebilme olasılığını %3’ten (ilkokul mezunu), %73’e (üniversite mezunu) çıkarttığını belirtmektedir. Özar ve Şenesen’in 1998 yılında, 1995 yılı sonbaharı için Adana, Ankara, İstanbul ve İzmir olmak üzere dört büyük ilde yaptıkları araştırma sonucunda kadınların eğitim düzeyleri yükseldikçe işgücüne katılım ve istihdam oranlarının arttığı, işsizlik oranlarının azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. TÜİK’in 2015 Mart ayında yayınladığı

rapora göre 2013 yılında 25 ve daha yukarı yaştaki okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %5,7 iken bu oran erkeklerde %1,9, kadınlarda %9,4'tür. 2014 yılında hâlâ okuma yazma bilmeyen kadın nüfusu, erkek nüfusundan 5 kat fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

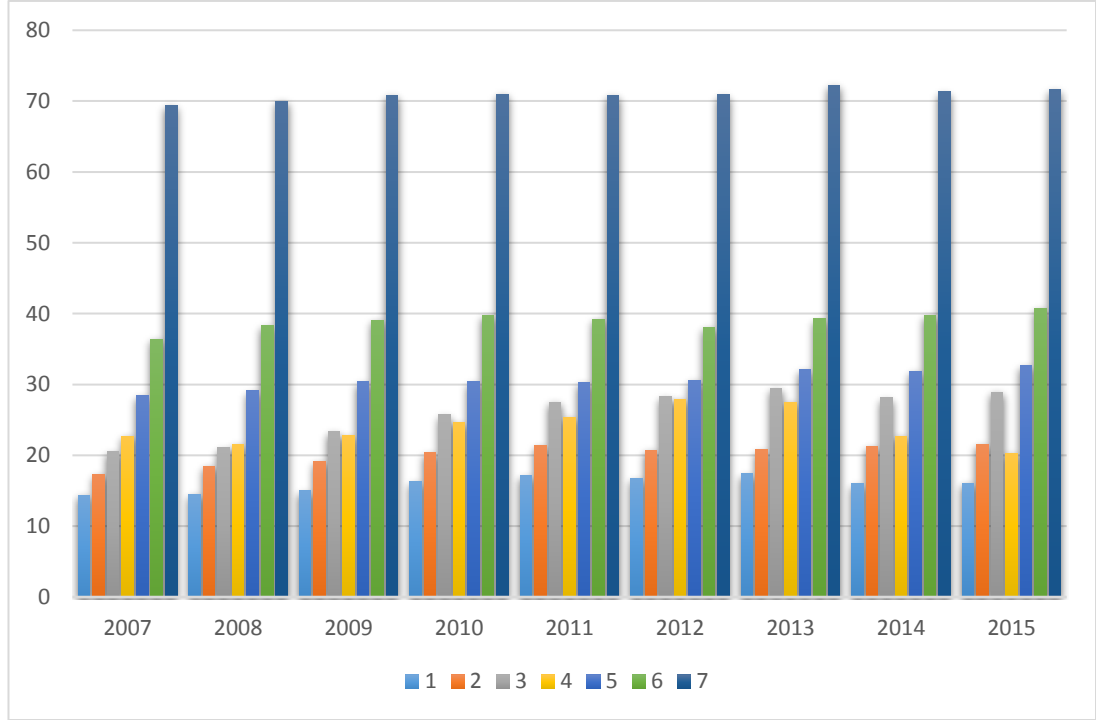
1. Okuma yazma bilmeyen, **2.** Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen, **3.** İlkokul, **4.** Ortaokul veya Dengi Meslek Okulu, **5.** Genel Lise , **6.** Lise Dengi Meslek Okulu , **7.** Yüksekokul veya Fakülte olmak üzere şekil 2.7, 2.8 ve 2.9'da eğitim durumuna kadınların işgücü katılım, istihdam ve işsizlik oranları incelenmektedir.

Şekil 2.7: Eğitim Durumuna Göre Kadınların İşsizlik Oranı
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2.7'de eğitim durumuna göre kadın işsizlik oranları incelendiğinde işsizlik oranları içerisinde en düşük oran okuma yazma bilmeyen kadınlarda görülmektedir. Genelde vasıfsız işlerde istihdam edilen kadınların işsizlik oranlarının düşük olduğu gözlenmektedir. Kent kırsal ayrımının olduğu en son yıl olan 2013 yılı incelendiğinde, kırsal okuma yazma bilmeyenlerin işsizlik oranı %0,8 iken, kentte %8,3 olmaktadır. Okuma yazma bilen ancak bir okul mezunu olmayan kişilerin ise kırsal işsizlik oranı %2 iken kentte %14,6'dır. Ancak eğitim seviyesi yükseldiğinde örneğin üniversite mezunlarında kentte işsizlik oranı %14,5 iken, kırsal işsizlik oranı %20,7 ile kentten daha yüksek oranda seyretmektedir. Kırsal eğitimi yüksek seviyelerde olan bireyler kendi niteliklerine uygun iş bulmakta zorlanmaktadır. Şekilde dikkati çeken bir başka nokta ise meslek lisesinin, genel lise mezunlarına göre daha avantajlı konumda

oldukları, yıllar itibariyle işsizlik oranlarının genel lise mezunlarından daha düşük seviyelerde seyrettiğidir.

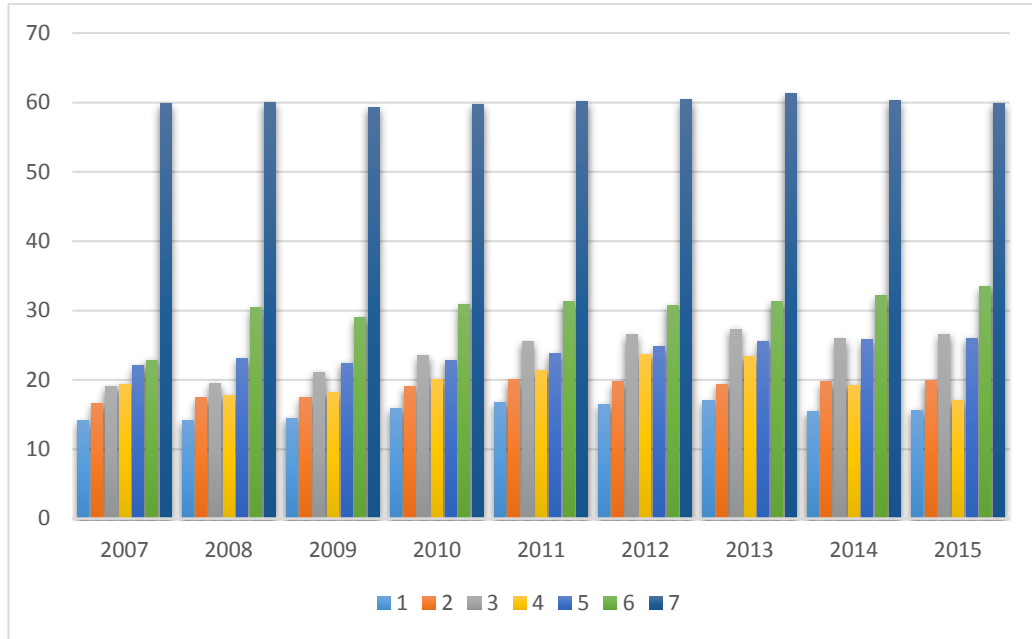
Şekil 2.8: Eğitim Durumuna Göre Kadınların İşgücü Katılım Oranı
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

İşgücünün önemli bir göstergesi olan İKO, 2013 Hane Halkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre Türkiye genelinde %50,8, kadınlarda %30,8 ve erkeklere ise %71,5 oldu. Eğitim durumuna göre kadın İKO'sunun incelendiği şekil 2.8 incelendiğinde eğitim seviyesi arttıkça, kadınların işgücüne katılımlarının arttığı gözlenmektedir.

İKO'nun özellikle mesleki ve teknik lise mezunları ile yükseköğretim mezunları arasında yüksek olması iki açıdan önem taşımaktadır. Bunlardan ilki, ekonominin yeni işgücü arzına istihdam oluşturma gereksinimi, ikincisi de işgücünün sayı ve nitelik bakımından gelişmesi, işletmelerin rekabet gücü ve verimliliğine olumlu katkı yapmasıdır. Bahsedilen olumlu katkının ortaya çıkabilmesi için işgücünün yalnızca eğitilmiş olması yeterli olmamakta yanı zamanda işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu niteliklere de sahip olması gerekmektedir (Demircan, 2012, 9).

Şekil 2.9'da görüldüğü üzere eğitim seviyeleri arttıkça, istihdam edilen kadınların oranı da artmaktadır. Örneğin 2015 yılında okuma yazma bilmeyen kadınların istihdam oranı %15,6 iken, lise ve dengi okullardan mezun kadınların

istihdam edilme oranları %33,4 ve üniversite mezunu kadınların istihdam edilme oranları %59,9 olmaktadır. Günümüz rakamları, Özar ve Şenesen'in 1995 yılı sonbaharı için yaptığı araştırma sonucu ile paralellik göstermektedir.

Şekil 2.9: Eğitim Durumuna Göre Kadınların İstihdam Oranı
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2.1.2.2.4. Ücret

İşletmelerin uyguladıkları ücret politikaları, kadın istihdamında etkili bir faktördür. Ortalama ücret düzeyleri düştükçe kadınların işgücüne katılımında bir artış gözlenmektedir. Bu da daha çok kadının, daha uzun süre çalışmasına yol açmaktadır (Ehrenberg ve Smith, 1988: Aktaran; Günday, 2011, 49). Ücretlerde ve terfilerde gözlenen cinsiyete bağlı ayrımcılık kadınların işgücü piyasasına katılımını azaltıcı yönde etki yaratmaktadır. OECD (2002) raporuna göre ücretler ve terfi konusunda cinsiyete dayalı farklılıklar, teorik olarak gözlemlenemeyen özellikteki cinsiyet farklarından kaynaklanmaktadır (İnce, 2010, 49).

İşgücü piyasasında erkek ile kadın çalışanlar arasında ortaya çıkan ücret farklılıklarına neden olan ayrımcılık temel olarak üç farklı nedenden kaynaklanır (Petersen, 1997: Aktaran; B. Özkan ve G. Özkan, 2010, 96):

i. Dağılım Ayrımcılığından Kaynaklanan Ücret Ayrımcılığı: Kadınların farklı işlere ve farklı kurumlara (düşük ücretli kurum ve işlere) yönelmelerinden dolayı ücret

farklılıklarının oluşmasıdır. Bu durumda ayrımcılık işe alımla başlar ve terfi süreçlerinde de devam eder.

ii. İşten Kaynaklanan Ücret Ayrımcılığı: Bir kurumda kadın çalışanların aynı işi yaptıkları halde erkeklerden daha düşük ücret almalarından kaynaklanan ayrımcılıktır.

iii. Değersel Ayrımcılık: Erkeklerin ağırlıklı olarak çalıştığı ve erkek işi olarak kabul gören sektörlerde kadın çalışanların işin gerektirdiği niteliklere sahip olmasına rağmen, sektördeki erkek egemenliği nedeniyle kadınların erkeklerden daha düşük ücret almasından kaynaklanan ücret ayrımcılığıdır.

Ücretlendirmede yapılan ayrımcılık yalnız cinsiyet temel alınarak yapılan ayrımcılıktır. Aynı ya da benzer sektörlerde kadınların erkeklerden düşük ücret alarak çalışması, kadınların gelirlerini ikincil kaynak-ek destek olarak görülmesine neden olmakta ve böylelikle kadınların yalnız ek gelire ihtiyaç duyduğu dönemlerde işgücü piyasasında yer almalarına neden olmaktadır. 2014 yılında TÜİK'in meslek gruplarına göre yıllık ortalama brüt ücret ve cinsiyetler arası ücret farkı çalışması, ücret eşitsizliği hakkında bilgi sahibi olunmasında yardımcı olmaktadır.

Çizelge 2.5: Ücret Eşitsizliği (2014)

Meslek grupları	Yıllık ortalama brüt ücret (TL)		Cinsiyetler arası ücret farkı (%)
	Erkek	Kadın	
Yöneticiler	78.045	72.486	7,1
Profesyonel meslek mensupları	58.761	47.500	19,2
Yardımcı profesyonel meslek mensupları	32.601	29.872	8,4
Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan elemanlar	24.947	23.546	5,6
Hizmet ve satış elemanları	18.593	17.223	7,4
Nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanlar	19.266	15.186	21,2
Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar	20.623	16.712	19
Tesis ve makine operatörleri ve montajcıları	19.962	15.478	22,5
Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar	16.979	15.342	9,6

Kaynak: TÜİK'den temin edilmiştir.

Not: $Cinsiyete\ dayalı\ ücret\ farkı = \frac{Erkek\ ücreti - Kadın\ Ücreti}{Erkek\ Ücreti} \times 100$ olarak hesaplanmıştır.

Türkiye’de 1950 yılında “eşit çalışma için eşit ücret” ilkesi konulmuş olsa da, iş ilanları yayınlanırken ayrımcılığın önlenmesi adına cinsiyet ayrımcılığı yapılamadığı için kadınlar yasal olarak eşit görünse de, uygulamaya yansımaları böyle olmamaktadır. Kadınların annelik vasfı, yaşlı ve çocuk bağımlı nüfusun bakım yükümlülüğünün toplumsal zihniyet anlayışında hâlâ kadına ait olması gibi durumlarla birlikte işe alım aşamasında aynı eşitlik sağlanamamakta, işe alım gerçekleşse de çizelgede görüldüğü üzere eşit ücret uygulaması gerçekleşmemektedir. Çizelge 2.5 incelendiğinde kadınların bütün meslek gruplarında erkeklerden daha düşük ücret geliri elde ettikleri gözlenmektedir. Bu farklılık en yüksek oranda tesis ve makine operatörleri ve montajcılıkta yaşanırken, çok küçük farklılıklarla nitelikli tarım-hayvancılık ve profesyonel meslek gruplarında devam etmektedir.

Bireyin piyasada çalışmaya razı olacağı en düşük ya da piyasada çalışmamaya razı olacağı en yüksek ücret “rezervasyon ücreti” olarak isimlendirilmektedir. Doğrul (2007), kadının rezervasyon ücretini yükselten faktörler bireyin piyasa faaliyetlerine katılma olasılıklarını azaltırken, kadının piyasa ücretini yükselten faktörlerin kadının işgücü piyasasına katılımını arttırdığını belirtmektedir (diğer koşullar eşit varsayımı ile). Piyasa ücreti, rezervasyon ücretini geçtiği takdirde kadın çalışmaya başlayacaktır. Çalışmada vurgusu yapılan önemli noktalardan biri de az gelişmiş ülkelerde kadının hane dışında çalışması kısıtlandığı için kadınların hane içi üretim amaçlı çalışmak zorunda kalmalarıdır. Bu koşullar altında kadınların hane içi çalışmalarının faydası, piyasada çalışarak elde edeceği faydadan çok daha düşük olacaktır. Çalışmada ailenin artan geliri, çocukların varlığı, bireyin piyasa dışı gelirinin olması durumu, zevkler ve tercihler, şehirleşme ve din gibi faktörler rezervasyon ücretini etkileyen faktörler olarak ele alınırken; eğitim seviyesi, kadın işgücüne olan talep ve iş deneyimi gibi faktörler de piyasa ücretini etkileyen faktörler olarak ele alınmıştır. Kadınların işgücüne katılımı piyasa ücretiyle doğru, rezervasyon ücreti ile ter orantılı olarak kabul edilmiştir.

2.1.2.2.5. Kayıtdışı İstihdam

Kayıtdışı ekonomi, kamunun denetimi dışında kalan ekonomik faaliyetler olarak tanımlanabilir. Kayıtdışı ekonomi içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın, devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden kısmen ya da tamamen gizlenerek, kayıtlı ekonominin dışına taşınmasıdır (Altuğ, 1999, 257). Azaklı (2009)'a göre kayıtdışı ekonominin çalışma hayatına yansımalarıyla ortaya çıkan en önemli sorun, kayıt ve beyan dışı kaçak işçi çalıştırılması ile oluşan kayıtdışı istihdamdır. TÜİK tanımlamasına göre kayıtdışı istihdam; referans haftasında yaptığı işten dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayan kişilerdir.

Kayıtdışı istihdam kavramı ilk olarak 1970 yılında ILO'nun düzenlediği Dünya İstihdam Programı kapsamındaki Kenya Raporunda “enformel sektör” olarak kullanılmıştır. Raporla formel (kayıtlı) sektör tarafından karşılanamayan açık işsizliğin enformel (kayıtdışı) sektör tarafından emildiği ve kırdan kente göçün beklenen miktarda açık işsizliğe yol açmadığı saptanmıştır (TOBB, 1994: Güloğlu, 2005, 2). KSGM (2014) raporuna göre kadınlar için kayıtdışı çalışmanın üç ana biçimi tanımlanmaktadır:

i. İlk grup, kadınların endüstriyel ev eksenli çalışmasıdır. Evde kendi hesabına olarak geleneksel elişi faaliyetleriyle gelir elde eden kadınlar ile endüstriyel ev eksenli kadınlar arasında çoğu kez geçişlilik vardır.

ii. Türkiye'nin kent merkezlerinde çalışsan ücretsiz aile işçisi kadınlar ikinci grubu oluşturmaktadır.

iii. Kadınların ev işçisi olarak çalışması ve ev işi ile bakım hizmeti yapması üçüncü grubu oluşturmaktadır. Kentsel alanlarda kadınların kayıtdışı aktiviteleri, daha çok kadınların evde yaptıkları ev işleri ve bakım hizmetlerinin bir uzantısı olarak değerlendirilen aktiviteler oldukları için bu faaliyetleri gerçekleştiren kadınlar resmi verilere ev kadını olarak yansımaktadırlar.

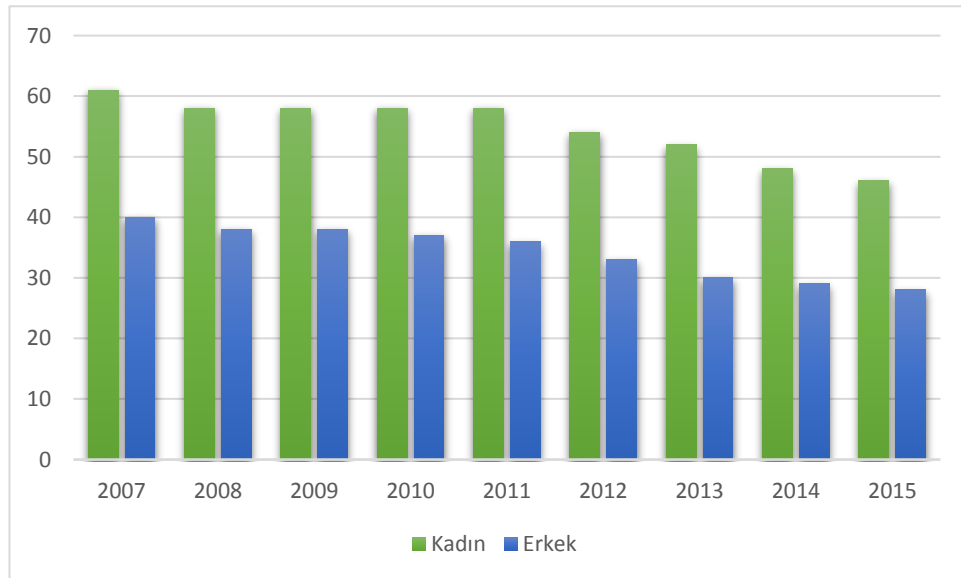
İşletmeleri kayıtdışı işçi çalıştırmaya iten faktörlerden biri Türkiye'de işletme ölçeklerinin küçüklüğü ve sermaye birikimi yetersizliğidir. Uluslararası rekabet içerisinde kendilerine yer bulabilmek adına işletmeler ihtiyaç duydukları finansmanı sağlayamadıklarından, üretimin maliyetlerini düşürmek adına kayıtdışı istihdama

yönelmektedirler. Kadınlar, kayıtdışı çalışmada öncelikli yer tutmakta ve özellikle ev eksenli çalışma biçimlerinde herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışmalarını sürdürmektedirler. Özer ve Biçerli (2003-2004), istatistiklerde çalışmıyor görünen kentli kadınların bir kısmının özellikle tekstil sektöründe fason üretim yapan işletme ve toptancılardan parça başı iş aldığı, bunun dışında iğne oyası, dikiş, örgü, temizlik, bakıcılık gibi işlerde de çalışarak kayıt dışı istihdamda yer aldığını söylemektedirler.

Çizelge 2.6: Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılığa Göre İstihdam (Bin Kişi)

Yıllar	Kadın				Erkek			
	Kayıtlı Değil	Kayıtlı	Toplam	Kayıt Dışı %	Kayıtlı Değil	Kayıtlı	Toplam	Kayıt Dışı %
2007	3.253	2.103	5.356	61	6.170	9.212	15.382	40
2008	3.270	2.326	5.596	58	5.950	9.648	15.598	38
2009	3.426	2.445	5.871	58	5.902	9.504	15.406	38
2010	3.758	2.667	6.425	58	6.015	10.155	16.170	37
2011	4.030	2.943	6.973	58	6.109	11.028	17.137	36
2012	3.959	3.350	7.309	54	5.727	11.785	17.512	33
2013	3.973	3.668	7.641	52	5.405	12.477	17.882	30
2014	3.724	3.964	7.688	48	5.344	12.900	18.244	29
2015	3.711	4.347	8.058	46	5.226	13.336	18.562	28

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2.10: Kayıtlı Olmayan İşgücü (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

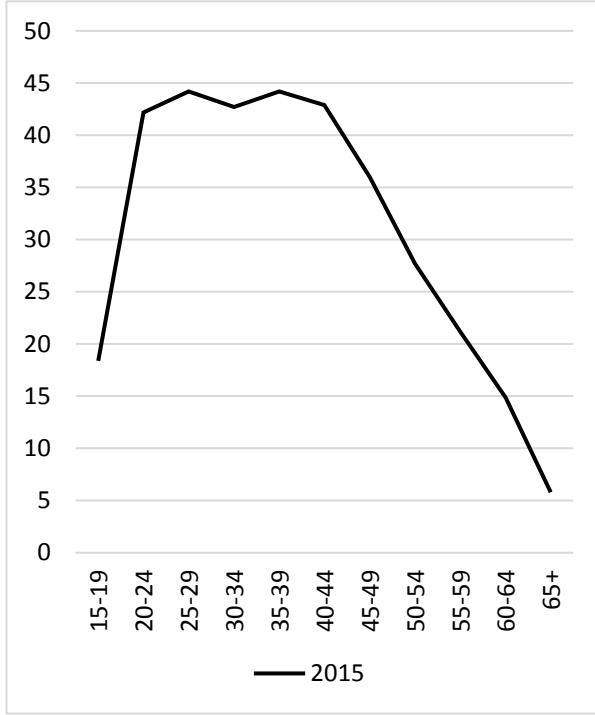
Çizelge 2.6’da ve şekil 2.10’da görüldüğü üzere kayıt dışılık oranları kadın işgücünde daha yüksek seviyelerde seyretmektedir. Kayıtdışı sektörlerdeki ücret düşüklüğü ve çalıştırılan işçi maliyetlerinin azlığı nedeniyle özellikle kriz dönemlerinde diğer yıllara göre kayıtdışı çalışma daha yüksektir. KSGM (2014) yılı raporuna göre kayıtdışı çalışmaya iten etkenlerden ilki eğitim seviyesidir. Eğitim seviyesi düşük kadın işgücü, diğer eğitim seviyelerine göre kayıtdışı istihdam içinde daha fazla oranda yer almaktadır.

Kadınlardaki kayıt dışı çalıştırılma eğiliminin çeşitli nedenler vardır. Bunlar (Karabıyık, 2012, 246-247):

- İhracata dayalı endüstrileşmeye geçiş ve endüstrilerin gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru yerleşmesi enformel istihdamın artmasına yol açarken, ucuz ve esnek işgücü olarak da çoğu zaman kadınların tercih edilmesi olabilir.
- Kadınların başlangıçtan itibaren yerleştirildiği ikincil konum ve üzerine yüklenilen yaşlı bakımı, hasta bakımı, ev işleri gibi sorumluluklardan ötürü gelir etme zorunluluğu karşısında mecburi kayıtdışı alanlara yönelmesi olabilir.

2.1.2.2.6. Yaş

Çeşitli yaş gruplarına göre kadınların işgücüne katılımında çoğu ülkede “M” harfine benzer bir görünüm bulunmaktadır. 20-24 yaş gruplarında artarak maksimuma ulaşan kadın işgücü katılımı 30’lu yaşların başından itibaren düşüp, 40’lı yaşların başlarında tekrar artış sürecine girmekte, 40-45’li yaş grubunda tekrar tavan yapmaktadır. 30’lu yaşlarda işgücüne katılım oranındaki azalışın nedeni ise Öztürk ve Çetin (2009)’a göre o dönemde yoğun bakım gerektiren 0-6 yaş grubu çocuklarını büyütme amacıyla işgücü piyasasından çekilmeleridir. Türkiye’de kadın işgücüne katılım yaş gruplarıyla birlikte şekil 2.11’de incelenmektedir ve ülkemizdeki yapının da “M” harfine benzediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Yaş Grubu	2015
15-19	18,4
20-24	42,2
25-29	44,2
30-34	42,7
35-39	44,2
40-44	42,9
45-49	36
50-54	27,7
55-59	21,2
60-64	14,9
65+	5,8

Şekil 2.11: Yaş Grubuna Göre Kadın İşgücü Katılım Oranı
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

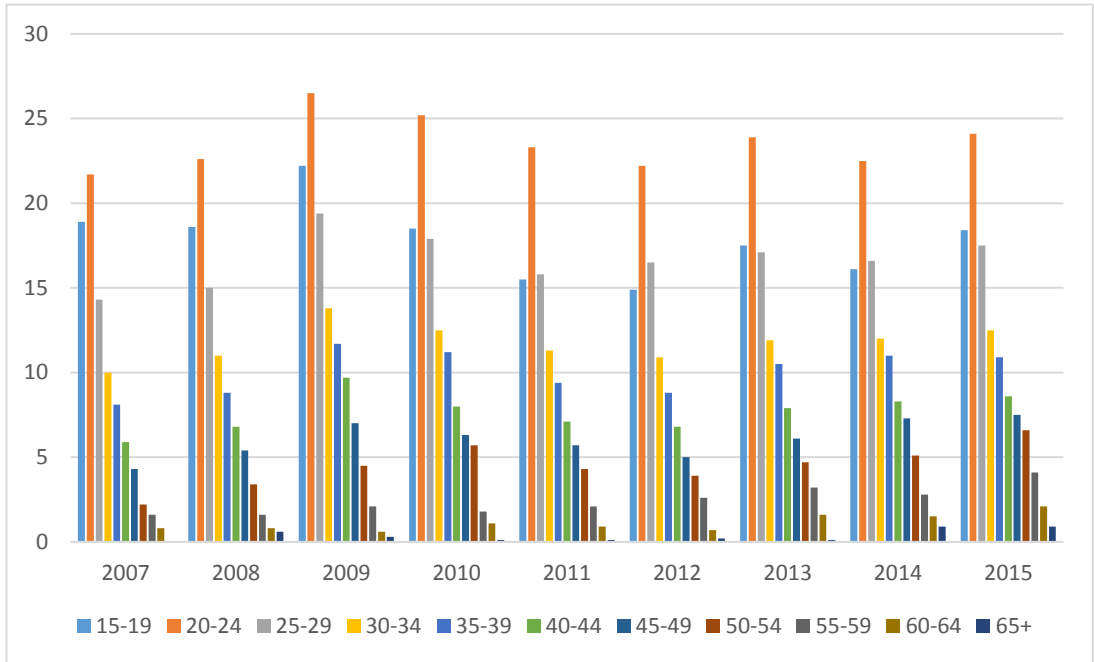
İstihdamın yaş yapısı ve zaman içerisinde bu yapıdaki değişiklik, işgücü piyasası hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çizelge 2.7 incelendiğinde istihdamın en fazla yoğunlaştığı yaş aralığı 20-24 yaş grubudur. 2007-2015 yılları arasında 11 yaş grubunda en fazla istihdam edilen kadın sayısı 25-29 yaş aralığında görülmektedir.

Çizelge 2.7: Yaş Göre Grubuna Kadın İstihdam Oranı

Yıllar	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65+
2007	13,5	25,1	27,3	27,3	28,2	26,4	22,1	18,9	15,7	13,2	5,8
2008	13,9	25,7	28,3	28	29,6	26,8	23,3	19,6	16,2	13	5,7
2009	13,5	25,3	28,8	30	30,1	29	23,9	20,7	17,4	14,3	5,9
2010	13,8	26,9	31,2	31,2	33,2	33,1	26,9	22	18,8	14,9	5,9
2011	14,4	28,5	32,3	33,3	35,4	35	30,6	24	19,8	15,6	6,5
2012	13,4	28,6	33,6	35,3	36,5	37,2	31,6	25,3	19,6	15,9	6,4
2013	13,7	30	34,3	36,4	38	38,5	33,1	25,6	20,1	15,9	6,2
2014	14,3	30,3	36,1	36,9	37,7	37,4	31,5	24,5	19,6	14,9	5,3
2015	15,1	32,1	36,5	37,4	39,4	39,2	33,3	25,8	20,3	14,6	5,8

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

15-24 yaş grubunun istihdam sıralamasında geride kalması, yapılan araştırmalarda ortalama eğitim süresinin uzamasıyla birlikte bu yaş grubundaki kadınların eğitim süreci içerisinde olmalarından kaynaklanmaktadır. Kent kır farkıyla incelemeler yapıldığında kentlerde istihdam oranının en yüksek olduğu yaş grubu 25-54 yaş aralığıdır. İnsanların ekonomik olarak en etkin oldukları yaş 25-54 yaş aralığıdır ki bu yaş aralığı “asal yaş grubu” olarak isimlendirilmektedir. Bu yaş grubunda bütün ülkelerde istihdam oranı en yüksek düzeye ulaşmaktadır (Tansel, 2002, 82). İstihdam oranlarındaki farklılıklar yaş grubuna göre de kır kent ayrımında farklılık göstermektedir. Kırdaki her yaş grubunda kadın istihdam oranları, kentten daha yüksektir. Kırsal kesimde kadınlar 65 yaşına kadar çalışmaya devam etmekte kentlerde ise emekli olana kadar 50’li yaşlara kadar çalışmaktadır.

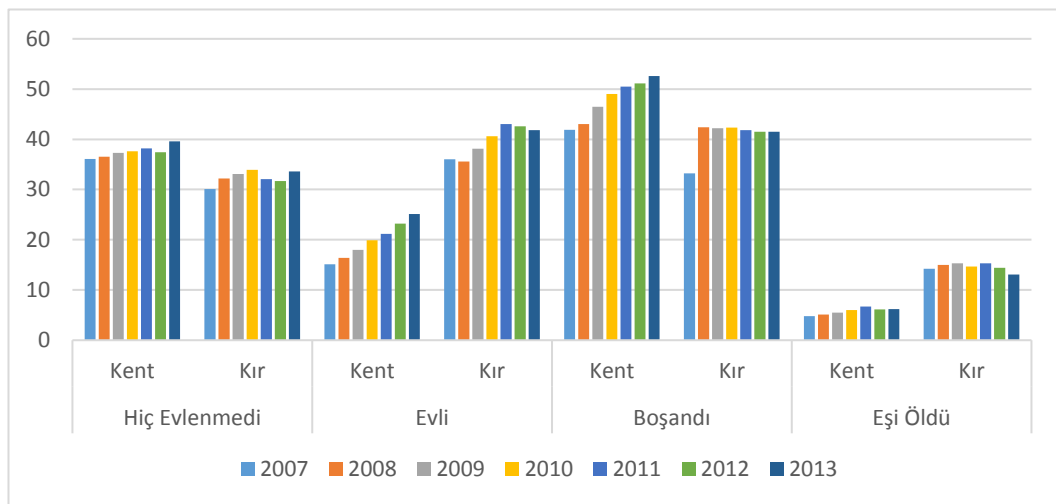
Şekil 2.12: Yaş Grubuna Göre Kadın İşsizlik Oranları
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2.12’de yaş grubuna göre kadınların işsizlik oranları görülmektedir. Küresel krizle beraber her yaş grubu için artan işsizlik etkisinin 2010 yılında azaldığı gözlenmektedir. Yaş grubuna göre işsizlik oranları incelendiğinde en fazla işsizlik oranı 15-24 yaş grubu içerisinde görülmektedir. Yapılan araştırmalarda bu yaş grubunda işsizlik oranlarının yüksek seviyelerde seyretmesinin nedeni bu yaş grubunun meslek hayatındaki ilk deneyimlerini yaşıyor olması olarak bulunmaktadır.

2.1.2.2.7. Medeni Durum

TÜSİAD ve KAGİDER'in 2008 yılı raporuna göre Türkiye'de kadınlar ev işlerini, çocuk ve yaşlı bakımını üstlenmektedirler ve sorumluluk alma hali kadının medeni durumu ile etkileşim halindedir. Kadınların ve erkeklerin medeni durumları itibariyle işgücüne katılımlarına bakarak da, kadınlar için evli olmanın, özellikle kentlerde, katılımı azaltan ciddi bir faktör olduğu söylenilebilir.

Boşanmanın kadınlar üzerindeki ekonomik etkileri, eski eşinden yeterli nafaka alınamaması, çevre değişikliğinin gerektirdiği uyum gibi nedenlerle çoğu zaman yıkıcı olmakta ve bu durum kadınların işgücüne katılma kararlarını olumlu yönde etkilemektedir. Bu zorlukların kentlerde yaşam maliyetlerinin daha yüksek olması nedeniyle boşanmış kadınların işgücü piyasasına katılma kararları üzerinde daha güçlü bir baskı oluşturduğu gözlemlenmektedir. Setiz'in 1999 yılında yaptığı çalışmaya göre, çalışma kararı almış boşanmış bir kadının, tekrar evlenmesi durumunda işgücü piyasasını tekrar aynı sorunları yaşayabileceği korkusuyla terk etmediğini gözlemlemiştir (Özer ve Biçerli, 200-2004). Pancaroğlu (2006), evli kadınların iş aramada öncelikli koşulun çocuk bakım imkânları olduğunu ve evli olmayan kadınlarda ise öncelikli koşulun emeklilik imkânları ve sağlık sigortasını olduğunu belirtmiştir (Günsoy ve Özsoy, 2012, 26).

Şekil 2.13: Medeni Duruma Göre Kadın İşgücü Katılım Oranları, Kent-Kır
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Kadın istihdam oranlarının incelendiği çizelge 2.8'de kadın istihdamında en yüksek oranın boşanan bireylerde ve takiben hiç evlenmemiş bireylerde gerçekleştiği

görülmektedir. 2007 yılından 2015 yılına kadar eşi ölmüş kadınların istihdam oranlarında ufak değişimler dışında bir farklılık olmamıştır ki bu grup için yapılan araştırmalarda büyük çoğunluğunun yaşının ileri seviyede olmasından dolayı işgücü piyasasının dışında kalmaları gösterilmektedir. Türkiye’de işgücü piyasasında aktif olarak yer alan kadınların çoğunluğu boşanmış ve bekâr kadınlardan oluşmaktadır. Evli kadınlarımızın işgücüne piyasasına katılımları düşük olduğu gibi istihdam seviyeleri de düşüktür. Ancak yıllar itibariye istihdam edilen evli kadınların istihdamında artış gözlenmektedir. Medeni durumlarına göre işsizlik oranlarında ise en yüksek oran hiç evlenmemiş sonrasında ise boşanan kadınlarda gözlenmektedir.

Çizelge 2.8: Medeni Durum ve Yıllara Göre Kadın İstihdam Oranları

Yıllar	Hiç evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi öldü
2007	27,6	20	32,9	7,7
2008	28,2	21	34,2	8,2
2009	27,6	22	34,2	8,4
2010	28,3	24	37,5	8,6
2011	29,1	26	39,8	9,5
2012	28,9	27	41,2	9
2013	30,2	28	41,3	8,5
2014	30,7	28	39,7	7,8
2015	32,1	29	39,5	7,4

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2.1.2.2.8. Doğurganlık Oranı

Kadınlar çocuk ve iş arasında eş zamanlı seçim yapamadıklarından dolayı çocuk doğum ve yetiştirme dönemlerinde işgücü katılımları azalmaktadır. Psacharopoulos ve Tzannatos (1989) yılında yaptıkları çalışmada doğurganlığın kadınların işgücü piyasasına katılımında farklı şekilde etkiler yarattığını söylemektedir. Doğurganlık oranı; kadınları doğum yaptıktan sonra çocuklarının gıda ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak adına gelir getirici bir işte çalışmak üzere işgücü piyasasına katılmaya yönlendirebilmektedir. Ya da ilk doğan çocuk birkaç yıl içinde daha az bakım talep edebilir, bazı ufak ev işlerine yardımcı olabilir ve hatta kendinden daha küçük olan diğer kardeşinin belli bakım sorumluluğunu üstlenebilir.

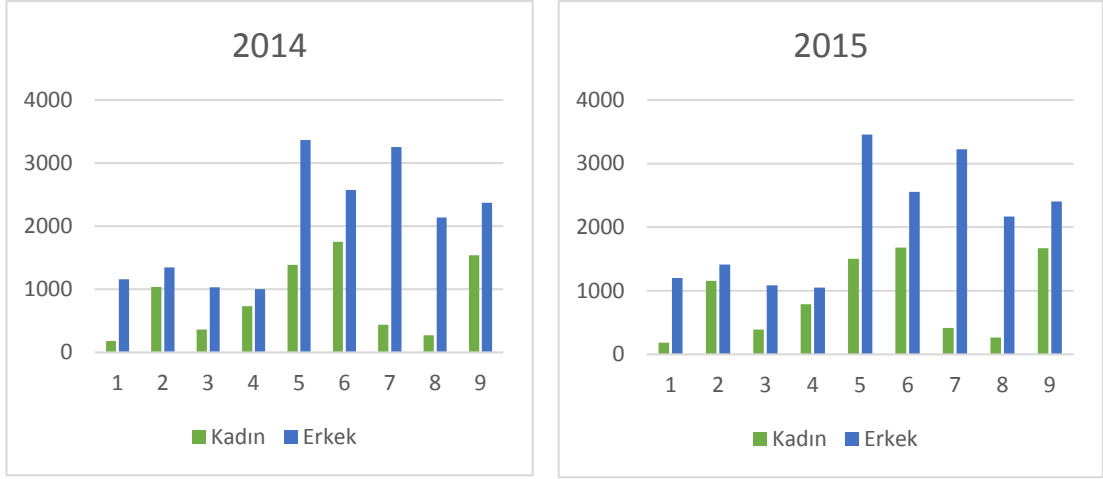
Araştırmaların çoğundaki ortak nokta, kadınların emek piyasasından ayrılma nedenlerinin temelinde doğum ve sonrasında çocuk bakımı bulunmasıdır.

Yapılan çalışmalarda çocuk bakımının getirdiğı sorumluluklar, kadınların kazançlarını farklı şekilde etkilemektedir. Bu etkiler sıralanırsa; meslek seçimi, çocuk bakımı için yapılan devamsızlık ve iş yoğunluğunun neden olduğı olumsuzluklar, çocuk bakımına ayrılan zamandan ortaya çıkan kariyer ve iş deneyimlerinden vazgeçmek eğitim ile diğeri beşeri sermaye yatırımlarından çocuk büyötmek için vazgeçilmesidir. Bu etkiler kadınların işgücündeki ücret oranlarını da etkilemekte ve bu değışkenin kadın işgücü piyasasına katılımı üzerindeki etkisi negatif olmaktadır (Cleveland, 1996; Browning, 1992, Leher ve Nerloce, 1984: Aktaran; İnce, 2010, 50).

2.1.2.2.9. Cinsiyete Dayalı İşgücü Ayrımcılığı

Yıldız Ecevit'in 2010 yılında yayınlanan toplumsal cinsiyet tanımlamalarını içeren el kitabında cinsiyeti, bireyin kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, fizyolojik ve biyolojik özellikler olarak, toplumsal cinsiyet ise, kadın ve erkek için toplumca uygun görölen rol ve görevler, sorumluluklar ve toplumun bu iki cinsten beklentileri olarak tanımlamaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğı, kadınların ve erkeklerin eşit hak, fırsat ve olanaklara sahip olabilmek durumlarıdır (Ecevit, 2010, 4).

Cinsiyete dayalı ayrımcılık, kişinin yalnız kadın ya da erkek oldukları için ücretlendirme, işe alım, terfi ve işten çıkartma süreçlerinde karşılaştığı ayrımcılıktır ve doğrudan ve dolaylı ayrımcılık olmak üzere ikiye ayrılır. İş görenlerin benzer özelliklere sahip oldukları halde farklı cinsten olan bireylere ayrıcalıklı davranması ile karşılaşılan ayrımcılığa doğrudan (açık) ayrımcılık (Demir, 2011, 766), ayrımcılık olduğunu düşündürecek herhangi somut bir durum görünmemesine rağmen bir cinsiyete ait grubun olumsuz olarak etkilendiğı (Arısoy ve Demir, 2007, 713), işe alımda evli ve çocuklu kadınların tercih edilmemesi, seyahat gerektiren işlere bekâr kadınların tercih edilmesi gibi yapılan ayrımcılığa dolaylı (örtük) ayrımcılık denir (Dalkıranoğlu ve Çetinel, 2008, 279-280).

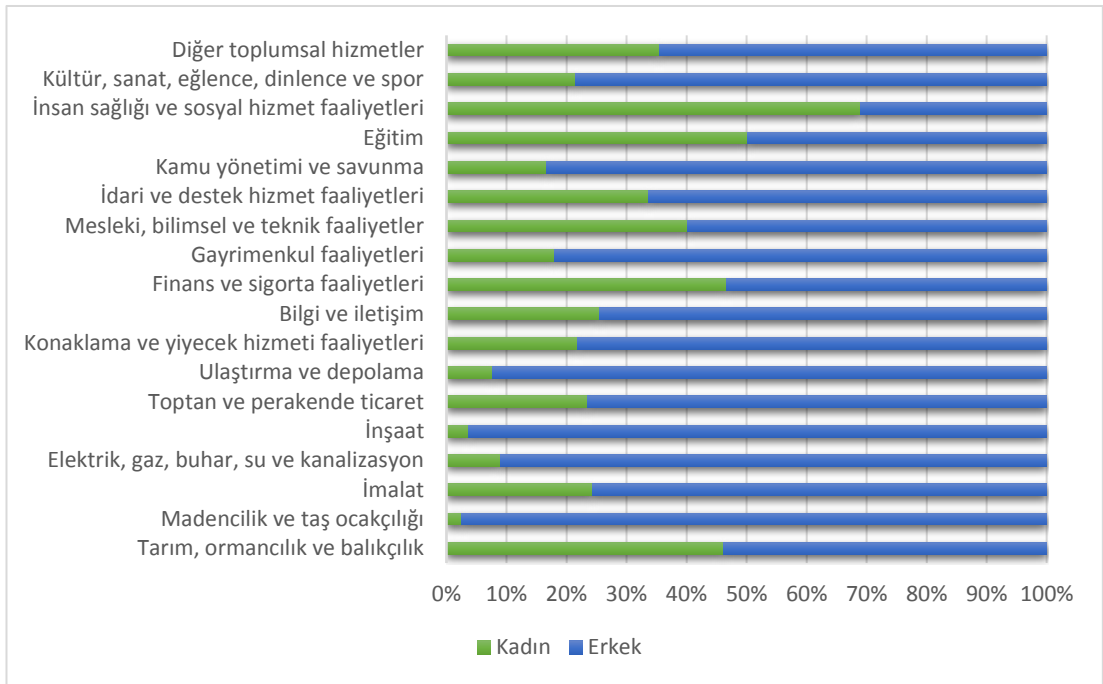
Şekil 2.14: Meslek Grubuna Göre Kadın İstihdamı (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Not:1. Kanun yapımcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler, **2.** Profesyonel meslek mensupları, **3.** Yardımcı profesyonel meslek grupları, **4.** Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan elemanlar, **5.** Hizmet ve satış elemanları, **6.** Nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanları, **7.** Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar, **8.** Tesis ve makine operatörleri ve montajcıları, **9.** Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar.

Parlaktuna (2010)'a göre günümüzde üretimin küreselleşmesi ve uluslararası rekabetin artması, insan kaynağı ve ekonomilerin değişime olan esnekliğine dikkatleri çekerek cinsiyete dayanan mesleki ayrımcılık konusuna odaklanmıştır. Meslek grubuna göre kadın istihdamının incelendiği şekil 2.14 incelendiğinde Türkiye’de cinsiyete dayalı işbölümünün varlığı kendini göstermektedir. Birçok meslek grubunda kadın ve erkek istihdamda ciddi oranda farklılıklar bulunmakta ve genel eğilimde niteliksiz ve vasıfsız işçilerin kadın istihdamındaki payı erkeklerden daha fazla olmaktadır. Kadın istihdamının meslek gruplarına göre dağılımı incelendiğinde “kadına uygun görülen düşük statülü ve nitelik gerektirmeyen işlerde” yoğunlaşma görülmektedir. Karabıyık (2012)’ye göre bu durumun başlıca nedeni kadının “ikincil” işgücü olarak nitelik gerektirmeyen istihdam alanı olan tarım sektöründe ilk sırada yer alması olabilmektedir. Şekil 2.14’te görüldüğü üzere istihdam edilen kadınlar için öncelikli olarak nitelikli tarım ve hayvancılık gelmekte bunu sırasıyla nitelik gerektirmeyen işler ve hizmet takip etmektedir. Erkeklerin meslek grubuna göre istihdamı incelendiğinde ise öncelik hizmet ve satış olmakta bunu takiben sanatkârlar ve nitelikli tarım gelmektedir.

Sosyal, siyasal, eğitim, nüfus gibi konularda kadın ve erkek arasında yasal olarak bir farklılık bulunmamasına rağmen veriler incelendiğinde; kadınların üst düzey yönetici pozisyonlarında erkeklerden çok daha düşük oranlarda temsil edildikleri, orta derece yöneticilik pozisyonlarına kadar yükselen kadın yöneticilerin tepe yönetime yükselme aşamasında bir takım görünmez engellerle karşılaşmakta oldukları görülmektedir. Bu durum “Cam Tavan” olarak isimlendirilmektedir. Toplum tarafından kadına biçilen roller, beklentiler, ön yargılar, örgüt kültüründe kadının dışlanması, ayrımcılık, ücret farklılıkları, yöneticiliğin erkek cinsiyeti ile özdeşleştirilmesi, rol model ve rehber eksikliği en çok algılanan cam tavan engelleridir (Ünal, 2015, 2-9). Şekil 2.14 incelendiğinde ise kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler, müdürler ve yardımcı profesyonel meslek gruplarında istihdam edilen erkek ile kadın işgücü sayısı arasındaki fark oldukça fazladır ve bu durum cam tavan engellerine işaret etmektedir.

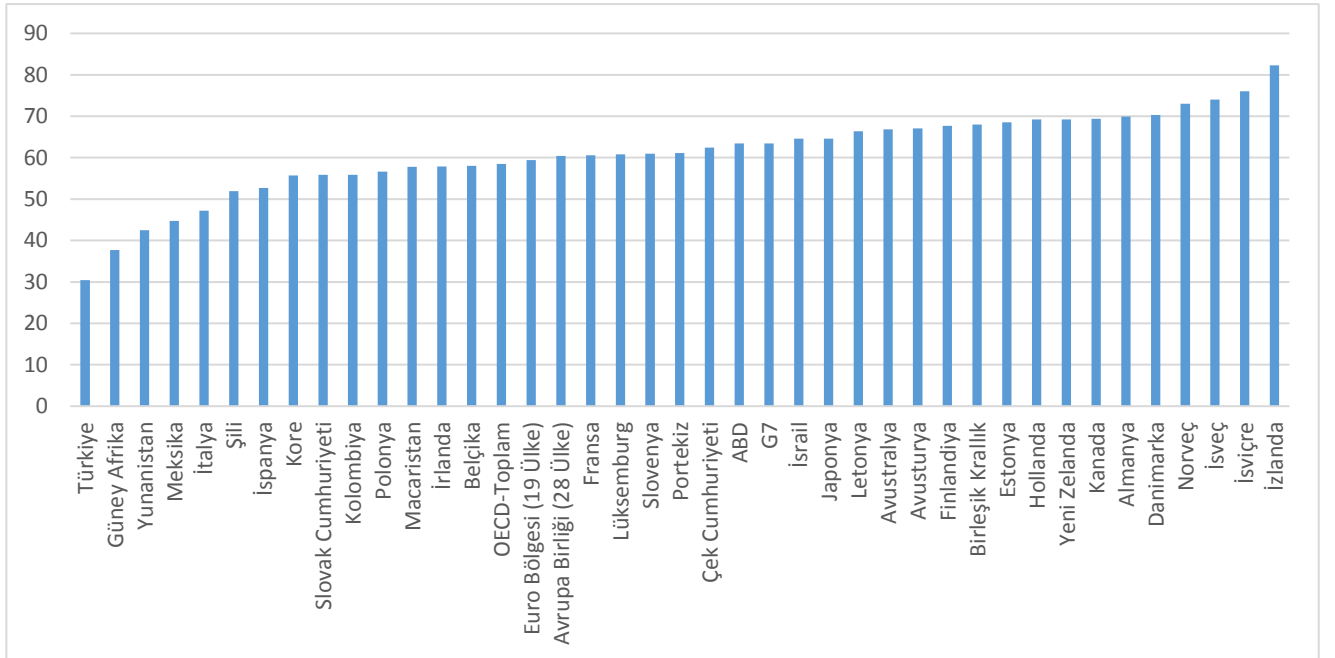
Şekil 2.15: İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Kadın İstihdamı (Bin Kişi)
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

KSGM (2014)'e göre kadın istihdamını iktisadi faaliyet kollarına göre ayrıntılı olarak incelemek, kadınların ekonomik faaliyetlerini detaylandırmak ve alt faaliyet dallarıyla kadınların neler yaptığını bilmek, kadınların ekonomiye katkılarını daha görünür hale getirecektir. Türkiye giderek kentli bir toplum haline dönüşse de kadınlar için tarım ve hayvancılık %35,05 oranı ile ilk sırada yer almaktadır. Takiben %14,70

ile imalat ikinci sırada, % 10,39 ile üçüncü sırada, %8,40 ile toptan ve perakende ticaret dördüncü ve son olarak %8 ile insan sağlığı beşinci sırada yer almaktadır. Erkeklerde ise %20 ile imalat birinci, % 17,05 ile tarım ve hayvancılık ikinci ve %15,39 ile toptan ve perakende ticaret üçüncü, %9,76 ile inşaat dördüncü ve son olarak %6,69 ile kamu yönetimi ve savuna gelmektedir. Her faaliyet kolu kendi içerisinde barındırdığı kadın ve erkek oranlarıyla incelendiğinde insan sağlığı, sosyal hizmetler ve eğitim alanları dışında erkekler her meslek dalında kadınlardan daha fazla oranda istihdam edilmektedirler ki bu durum bir kez daha cam tavan engellerinin varlığını sorgulamaya neden olmaktadır.

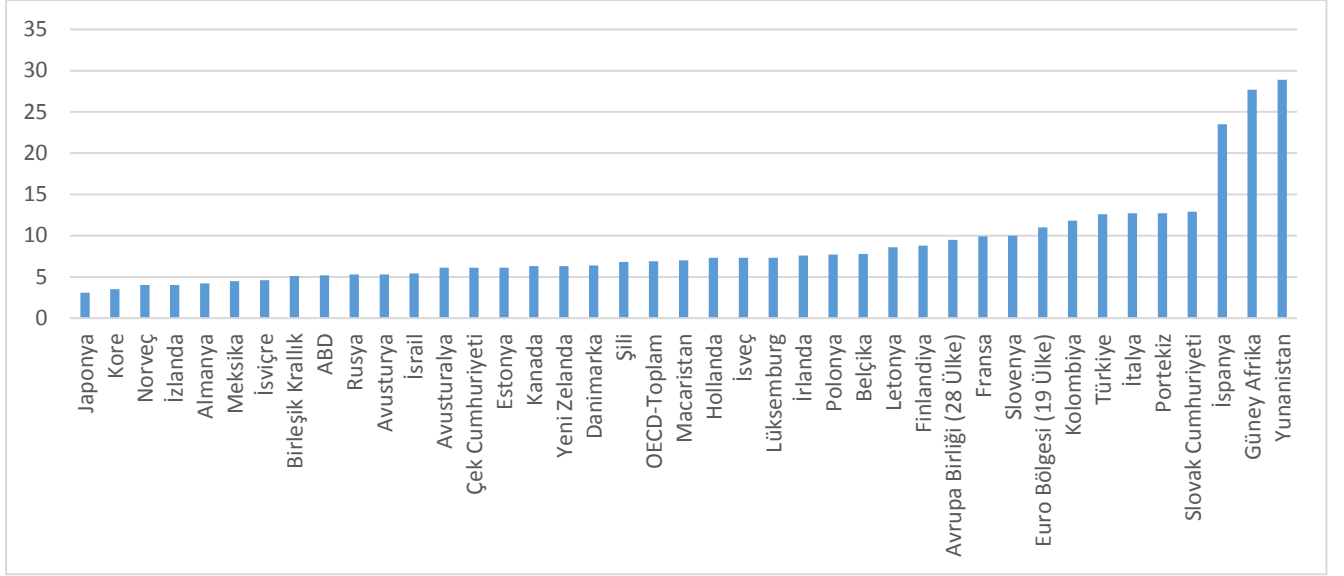
2.1.2.3. Dünyada Kadın İstihdamının Genel Görünümü

OECD 2015 yılı verileriyle kadın istihdam (şekil 2.16) ve kadın işsizlik (şekil 2.17) oranları incelendiğinde Türkiye kadın istihdamında OECD ülkeleri, Euro Bölgesi ülkeleri ve Avrupa birliği ülkelerinin en sonunda yer almaktadır. İşsizlik oranları itibariyle incelendiğinde ise Türkiye bu ülke gruplarından yüksek oranda kadın işsizliğine sahiptir.

Şekil 2.16: Kadın İstihdam Oranları, 2015

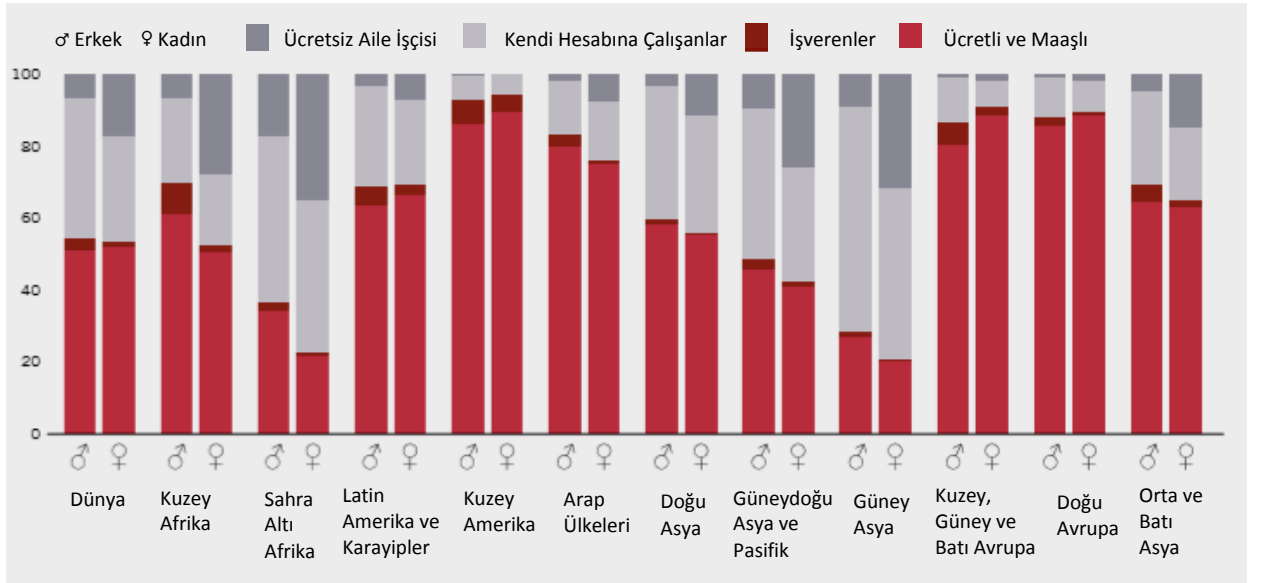
Kaynak: OECD verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2.17: Kadın İşsizlik Oranları, 2015

Kaynak: OECD verilerinden derlenmiştir.

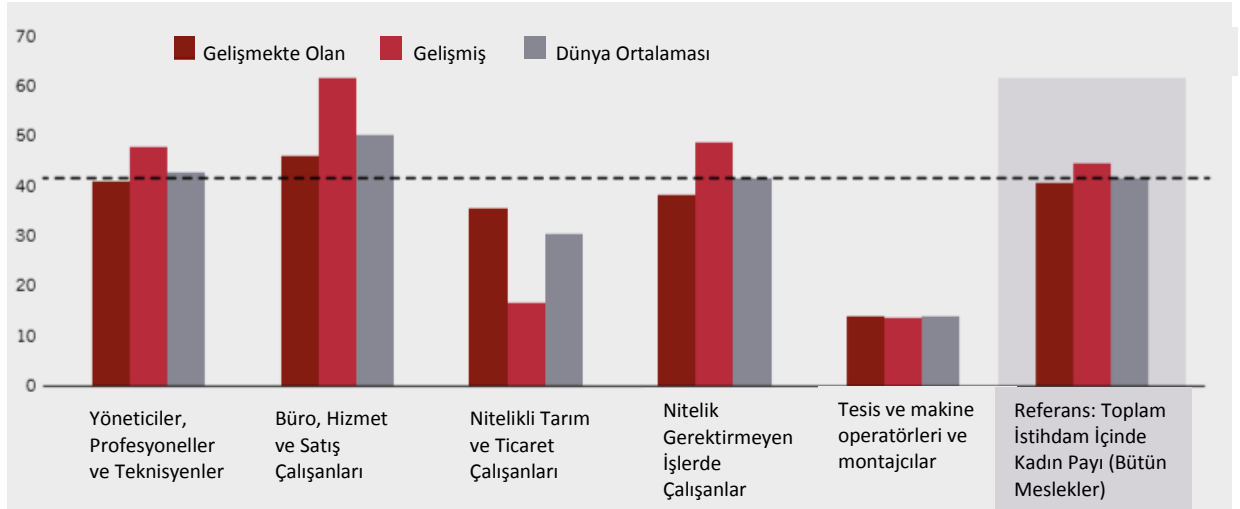
2015 yılı kadın istihdam oranları OECD ülkelerinde %58,5 oranında gerçekleşmişken, Euro Bölgesi'nde bu oran %59,4 ve Avrupa Birliği ülkelerinde %60,4 olmaktadır. Türkiye ise sıralamanın en sonunda yer almaktadır. İşsizlik oranlarına bakıldığında OECD ülkelerinde kadın işsizlik oranı 2015 yılında %6,9, Avrupa Birliği ülkelerinde bu oran %9,5 ve Euro Bölgesinde %11 olarak gerçekleşmektedir. Türkiye işsizlik sıralamasında bu ülke gruplarından daha yüksek seviyede bir kadın işsizlik oranına sahiptir.

Şekil 2.18: Cinsiyete Göre İstihdam Durumu (%), 2015

Kaynak: ILO, 2016, Women at Work, xiii.

ILO (2016) raporunda dünyanın çeşitli bölgelerine göre yapılan incelemede 2015 yılında dünyada aile çalışanı ve kendi hesabına çalışan 586 milyon kadın bulunmaktadır. Küresel olarak incelendiğinde katkıda bulunan aile işçilerinin payı kadınlar arasında son 20 yıl içinde %17 olmak üzere önemli ölçüde azalmış, erkeklerde aynı dönemde azalma %8,1 olarak kadınlardan daha az oranda gerçekleşmiş, sonuçta 1995’de 19.5 puan olan cinsiyet açığı 2015’te 10.6 puana gerilemiştir. Sahra-altı Afrika’da ve Güney Asya’da, kadınlar yüksek oranda ya aile işçisi olarak çalışmakta (sırasıyla %34,9 ve %31,8) ya da kendi hesabına çalışmaktadır (sırasıyla %42,5 ve %47,7). Dahası kadınların % 52,1’i, erkeklerin ise %51,2’si ücretli ve maaşlı çalışan kişilerdir. Bu kendi içinde yüksek iş kalitesi oluşturmamaktadır. Gerçekte küresel ölçekte ücretli çalışan kadınların %40’ı sosyal korumadan yararlanmamaktadır. Bu oranlar kayıtdışı istihdamın baskın olduğu Sahra-altı Afrika’da %63,2’ye ve Güney Asya’da %74,2’ye ulaşmaktadır. Güney Asya’da örneğin tarım dışı istihdamın %80’inden fazlasını enformel (kayıtdışı) istihdam temsil etmektedir (ILO, 2016, xii-xiii).

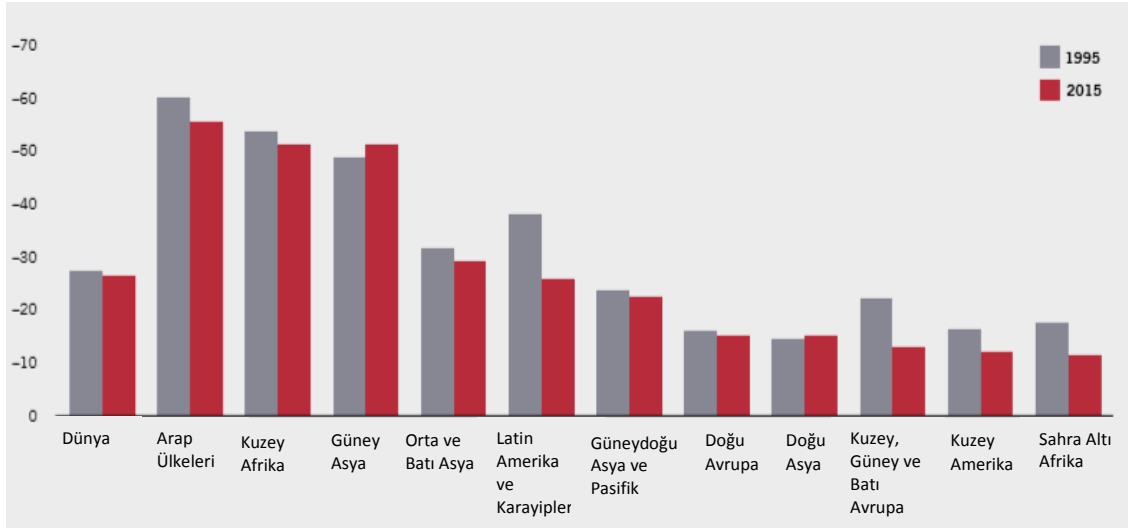
Şekil 2.19: Mesleki Ayrım (%), 142 ülke (Mevcut En Son Yıl)

Kaynak: ILO, 2016, Women at Work, xiv.

Not: Küresel tahminler toplam istihdamın %87’sini temsil eden 61’i gelişmiş, 81’i gelişmekte olan toplam 142 ülke temel alınmıştır. Ülkelerin %80’inde 2010 ve sonrası, %60’ında 2013 ve 2014 yılı verileri mevcuttur.

Küresel olarak, kadın ve erkeklerin istihdam edildiği sektör olarak hizmetler sektörü tarım sektörünün önüne geçmiştir. 1995’ten beri hizmetler sektöründeki kadın istihdamı %41,1’den %61,5’e yükselmiştir. Sektörel ve mesleki ayrışma, işlerin sayı ve kalitesindeki cinsiyet farklılıkları açısından önemli katkılarda bulunur. Türkiye’nin de içinde bulunduğu üst-orta gelirli ülkelerde kadınların üçte birinden fazlası toptan

ve perakende ticaret hizmetleri (%33,9) ve imalat sektöründe (%12,4) istihdam edilmektedir. Yüksek gelirli ülkelerde başlıca istihdam kaynağı olan eğitim ve sağlık sektöründe, işgücü piyasasındaki kadınların neredeyse üçte biri (%30,6) istihdam edilmektedir. Düşük gelir ve alt-orta gelirli ülkelerde tarım sektörü kadın istihdamının en önemli kaynağı olmaya devam etmektedir. Güney Asya ve Sahra-altı Afrika'da çalışan tüm kadınların %60'ının üzerinde tarım sektöründe varlığını sürdürmekte, sıklıkla ücretsiz ya da düşük ücretlerle emek yoğun faaliyetler üzerinde yoğunlaşmaktadır. 142 ülkenin anali edilmesiyle görülmüştür ki toplam istihdam içindeki payı karşılaştırıldığında kadınlar çoğunlukla büro, hizmet ve satış elemanları ile nitelik gerektirmeyen işlerde varlığını sürdürmektedir. Bu durum özellikle kadınların %60 üzerinde oluşturduğu gelişmiş ekonomilerde böyledir (ILO, 2016, xiii-xiv).

Şekil 2.20: Bölgelere Göre İşgücü Katılım Oranlarında Cinsiyet Eşitsizliği (%), 1995 ve 2015

Kaynak: ILO, 2016, Women at Work, 7.

Küresel düzeyde son 20 yılı aşkın süredir hem kadınların hem de erkeklerin işgücüne katılım oranları azalmıştır. Bazı bölgelerde kadınların işgücüne katılım oranları artırılmış ve dolayısıyla cinsiyet ayrımı daralmıştır. Buna rağmen genel ölçekte kadınların işgücüne katılımı erkeklerden daha düşük kalmaktadır. 1995-2015 yılları arasında kadınların işgücüne katılımları %52,4'ten, %49,6'ya gerilemiştir. Erkeklerde ise bu rakam sırasıyla %79,9 ve %76,1 olarak ölçülmektedir. Bazı bölgelerde işgücü katılım arasındaki fark azalmaktadır. Nitekim Kuzey, Güney ve Batı Avrupa'da, finansal kriz sırasında kocalarının işlerini kaybettiği dönemlerde gelir kaybını telafi etmek için işgücü piyasasına katılan evli kadınların işgücü katılımının

artmasının nedeni “ek işçi etkisi”ne bağlanabilir. 2006’dan bu yana Kuzey, Güney ve Batı Avrupa’daki kadın işgücüne katılımı, %2,4 puan artarken, erkeklerin katılımı %1,7 puan azalmıştır. Güneydoğu Asya ve Pasifik’te işgücüne katılım farklılıkları 1995 yılından beri daralmıştır. Bu durumun nedeninin; kadın işgücü katılım oranı 1995’de %58’den 2015’te %58,8’e hafifçe artarken, erkek işgücüne katılım oranı 1995’te %81,8’ten, %81,3’ hafifçe gerilemiş olarak gösterilebilir. Erkeklerdeki işgücüne katılımın azalış nedeni ana faaliyetlerden hizmetlere doğru kayış olabilir (ABD, 2015: Aktaran; ILO, 2016, 6).

Orta ve Batı Asya’da işgücüne katılım farklılıkları daralmaktadır. İhracata yönelik sektörlerde büyüme sağlayan ticarete artan açıklık ve ekonomik entegrasyon gibi nedenlerle giysi, elektronik, hizmet gibi sektörlerde son yıllarda kadınlar giderek artan oranda istihdam edilmektedirler. Latin Amerika ve Karayiplerde, işgücündeki kadın katılımı 1995 yılında %44,5’ten 2015 yılında %52,6’ya yükseldi. Kadınların işgücü piyasasına katılımlarını arttıran belirleyici etken, eğitim ve sağlık faktörleri (doğurganlık azalışı dahil) olmuştur. Dahası kadınların işgücüne katılımlarının artışı sağlayan en önemli faktör çocuk bakımı için yapılan parasal yardımlardır (Busso ve Fonseca, 2015: Aktaran, ILO, 2016, 6). Kuzey Amerika’da ise mali krizde işgücüne katılımında kadın ve erkeğin cesareti kırılmış fakat eşitsizlik devam azalmıştır. Çünkü erkeklerin işgücü katılımındaki %5,3 puanlık azalış, kadınların %0,9’luk azalışından daha büyük olmuştur. Doğu Avrupa’da, hem erkekler hem kadınlar için işgücüne katılma oranı 1995-2015 döneminde azalmış ve sonra mali krizin ardından artmıştır. 2006 yılından beri erkekler için artan işgücü katılım oranı (%2,5), kadınlardan (%0,6) daha fazla dikkat çekmektedir (ILO, 2002: Aktaran, ILO, 2016, 6).

Sahra-altı Afrika’da, kadınların işgücü katılım oranları son yirmi yılda %3,2 puan artmıştır. Bu artışın nedeni alternatif sosyal güvenlikten elde edilen yetersiz gelirden ya da sürekli yoksulluğun iş dışında kalınmasına izin vermemesinden kaynaklanabilir. Dahası onların eğitim ve öğretimlerini ilerletmek için olan fırsatların sınırlı olması da daha fazla kadını çalışmaya zorlamaktadır (United Nations, 2011: Aktaran, ILO, 2016, 7). Buna ek olarak süreklilik arz eden erkek işsizliği, genellikle gelir eksikliğini telafi etmek için kadın işgücüne katılımında bir artış ortaya çıkarır. Fakat kadın işgücü arzındaki artış büyük olasılıkla kendi hesabına çalışanlar ile yardımcı aile işçiliği arasında emilecektir. Arap Devletleri ve Kuzey Afrika’da işgücüne katılımdaki eşitsizlikler son yirmi yılda bir dereceye kadar (sırasıyla 4.6 ve

2.3 puan) daralmış, ama yine de diğer bölgelere göre yüksek kalmaktadır. Güney Asya ve Doğu Asya'da son yirmi yılda hem erkek hem kadınlar için katılım oranlarında bir düşüşe tanık olunmuştur. Her iki bölgede de kadınlar bu durumdan daha çok etkilenmiş ve bundan dolayı katılım oranlarındaki eşitsizlik Güney Asya'da %2,3, Doğu Asya'da %0,6 genişlemiştir (ILO, 2016, 7).

Küresel düzeyde, istihdam-nüfus oranları kadınlarda, erkeklere göre daha yüksektir ve cinsiyet farkı sabit kalır. Böylece 2015 yılında, erkek istihdam oranı neredeyse %72 iken kadın istihdam oranı %46 oldu. 2015 yılında yaklaşık 1,3 milyar kadın, 2 milyar erkek oranına kıyasla yakın oranlarda istihdam edildi. Bu eğilimler daha çok erkek istihdamının kadın istihdam oranının 3 katından daha fazla olduğu Arap Devletleri ve Güney Asya'da, Kuzey Afrika'da gözlenmiştir. İstihdamdaki eşitsizlikler daha küçük boyutta olmasına rağmen daha çok Latin Amerika ve Karayipler ve Orta ve Batı Asya'da görülmektedir. Bu iki bölgede kadın istihdamı 2000'li yılların başlangıcında artış gösterirken küresel istihdam oranları oldukça sabit kalmıştır. Cinsiyete göre istihdam eşitsizliği Kuzey Amerika, Kuzey, Güney ve Batı Avrupa'da azaltılmaktadır. Kuzey Amerika'da kriz hem kadın hem erkek istihdamını azaltırken, Kuzey, Güney ve Batı Avrupa bölgesinde azalan cinsiyet eşitsizliğinde kadın istihdamında hafif bir artış ve erkek istihdamında hafif bir düşüş gözlenmiştir (ILO, 2016, 8).

Küresel düzeyde kadınlar, erkeklere göre daha yüksek işsizlik riski ile karşı karşıya kalmaya devam etmektedir. 2015 yılında küresel işsizlik oranları erkekler için %5,5 ve kadınlar için %6,2 olarak tahmin edilmektedir. 2007'de kriz öncesi kadınlar için %5,9 ve erkekler için %5,2 olarak ölçülen işsizlik oranlarına geri dönmüştür. Kuzey, Güney ve Batı Avrupa ile Kuzey Amerika'nın işsizlik açısından mali krizden en çok acı çeken ülkeler olmuşlardır. Kuzey Amerika'da işsizlik 2010 yılında doruğa ulaşmış ve kriz öncesi dönemlere dönüyor iken Kuzey, Güney ve Batı Avrupa ülkelerinin kriz öncesi seviyelere geri dönmesinin daha zor olduğu yönünde bulgular mevcuttur. Ayrıca 2007-2010 krizinin ilk aşamasında, işsizlik oranlarında cinsiyet eşitsizliğinde bir azalma gözlemlenmiştir. Kuzey Amerika'da, cinsiyet eşitsizliğinde son yıllarda hızlı bir azalma görülmesine rağmen kadının işsizlik oranı erkek işsizlik oranının altında kalmıştır. Kuzey, Güney ve Batı Avrupa'da kadın işsizlik oranı erkek işsizlik oranından daha az artmıştır. Bu yavaş bir artış iki ana faktöre bağlı olabilir. İlk olarak kriz başlangıçta inşaat gibi erkek egemen sektörleri vurmuş (örneğin İrlanda,

İspanya ve ABD’de) ve sonuç olarak erkek işsizlik oranının daha hızlı bir şekilde artışı ve cinsiyet eşitsizliğinde bir daralma yaşanmıştır. İkinci olarak, daha önce aktif olmayan evli kadınlar, eşlerinin işsizliği ile aile gelirindeki azalışı telafi etmek için işgücüne katılmış olabilir. Krizin ikinci evresi boyunca birçok ülkede kemer sıkma politikalarının benimsenmesi ile kadınların erkelere göre daha baskın olduğu kamusal iş sektörlerinin kesilmesi ya da dondurulması ile sonuçlandı. Bunu takiben iyileşme aşamasında ise Kuzey Amerika’da eşitsizlik erkek egemen sektörler başta olmak üzere yeniden artmaya başlamıştır (ILO, 2016, 12).

Doğu Avrupa’da krize kadar erkek işsizlik oranları kadınlardan daha fazla artmıştır. Bu hızlı artışın sebebi erkeklerin daha yüksek oranda yoğunlaştığı inşaat ve finansal aktivitelerin yer aldığı sektörlerin krizden daha yüksek oranda etkilenmesi olabilir. Benzer şekilde Doğu Asya’da kadın işsizliği erkek işsizliğinden daha düşüktür. Kadın erkek işsizliği arasındaki bu fark negatif eşitsizlik oranı, Doğu Asya’da kadının işgücü piyasasında daha iyi olduğu anlamına gelmez. Negatif cinsiyet eşitsizliği ihracat odaklı üretimdeki düşük ücretli kadın işgücü için kalıcı yüksek talebe atfedilebilir. Güneydoğu Asya ve Pasifik’te, hem erkek hem de kadın için işsizlik oranları dünya ortalamasına kıyasla düşüktür ve 2011 yılından bu yana cinsiyet eşitsizliği daralmaktadır. Güney Asya’da kadın ve erkek işsizliği arasındaki eşitsizlik geniş ölçüde devam etmektedir ancak son yıllarda ılımlı bir azalma belirtisi görülmektedir. Güney Asya ticarete küresel krizden önemli ölçüde etkilenmediği gibi, erkek işsizlik oranları da diğer bölgelerde olduğu kadar artmamıştır (ILO, 2016, 12).

Latin Amerika ve Karayiplerde işsizlikte yaşanan eşitsizlik 2000’lerin başından beri azalmaktadır. Latin Amerika ve Karayip ülkeleri, işsizlik oranlarını azaltmada 2000’lerin başından beri ilerleme kaydetmiştir. 2015 yılında kadınlar için işsizlik oranı %8,1 ve erkekler için işsizlik oranı %5,4 olarak tahmin edilmiştir. Bu iyileştirmeler, etkin olmayan işgücü olarak kadınların etkin istihdama artan oranda katılımı ile mümkün kılınmıştır. Kuzey Afrika’da işsizlik oranları hem kadınlar hem de erkekler için dünya ortalamasının üzerindedir. Benzer bir tablo, Sahra-altı Afrika’da görülebilir. İşsizlik oranları dünya ortalamasının üzerindedir ama işsizlik için cinsiyet eşitsizliği Kuzey Afrika’dan daha az kalmaktadır. Arap Devletlerinde ise erkek işsizlik oranı dünya ortalamasına çok yakın iken kadınlar için işsizlik oranı %20 üzerindedir (ILO, 2016, 12).

2.1.3. KADIN İSTİHDAMI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Bu bölümde kadın istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki birlikte incelenecek ve bu konuda yapılmış çalışmalara yer verilecektir.

2.1.3.1. Kadın İstihdamının Ekonomik Büyümede Önemi

Kadınların işgücüne katılımının makroekonomik ve sosyal etkileri; tasarruf eğilimi, harcama alışkanlıkları, sağlık ve eğitime ayrılan paylar, doğurganlık, çocuk ölümleri ile zincirleme etkileri olduğu ve dolayısıyla sürdürülebilir büyüme ve kalkınmaya katkı sağladıkları bilinmektedir (Günsoy ve Özsoy, 2012, 24-25). Kadınların aile içindeki ikincil plana itilen konumlarının yeniden güçlendirilmesi, aile içinde alınan kararlarda kadının aktif olarak yer almasını sağlar. Ayrıca ekonomik büyüme kaynaklarından biri olan emek içerisinde, nüfusun yarısına yakın bir kısmını oluşturan kadınların yer almaları makro düzeyde ekonomik büyüme sağlanmasında yardımcı olmaktadır (Özdemir, Yalman ve Bayraktar, 2012, 115). Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin sürekli olarak yayınladığı "Personel Açıkoturum Notları (Staff Discussion Note)"ndan Eylül 2013'te yayınlanana göre dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların işgücüne katılımının sağlanmasının yaratabileceği makroekonomik kazanımlar oldukça fazladır, kadınlar dünyanın en verimsiz kullanılan üretim girdisidir (OECD, 2008, 2: Aktaran; Celasun, 2014, 9).

Uluslararası deneyimlerde, kadınların istihdam edilebilirliği arttıkça, kadın ve erkek arasındaki ekonomik eşitsizlik azaldıkça yoksulluk azalacak ve gayrisafi milli hasılda artış olacaktır (Ecevit, 2010, 2). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kadınların görünmeyen emeğinin insan ve toplum refahına katkısını ve kadınların ikili işi yükünü açığa çıkarmak için Zaman Kullanım Anketleri yaygın kullanılan bir araç olmuştur. Hane içinde üretilen mal ve hizmetlerin refaha katkısını ölçmek üzere ölçü birimi genellikle kullanılan zaman olmuş, ya zamana ya da mal ve hizmetlere parasal bir değer verilerek ölçülmesi yoluna gidilmiştir. Zaman Kullanım Anketleri aracılığıyla yapılan ölçümler ve uydu hesaplar, hane içi ödenmeyen emeğin ülkelerin GSYH'sinde %20-%60 arasında bir artış sağladığını açığa çıkarmıştır. Ancak dışarıda

bırakılan işler için harcanan zaman ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak büyük değişiklik göstermekte, özellikle altyapının yetersiz olduğu ve ev işlerine yardımcı aletlerin bulunmadığı gelişmekte olan ülkelerde kadınlar çok uzun zamanlarını ev ve bakım işlerine harcamaktadır (Toksöz, 2011, 113).

Avrupa Birliği, rekabet gücünü ve inovasyonu, sürdürülebilir büyüme ve yüksek istihdam potansiyelini harekete geçirmenin iki temel anahtarı olarak görmektedir. Dolayısıyla Avrupa Birliği'ne göre rekabet gücü, ekonomik büyüme amacının gerçekleştirilmesinde bir araçtır. Avrupa Birliği Komisyonu'nun tanımına göre "ulusal rekabet gücü; ülkelerin sıkı rekabet ortamında üretim faktörlerinin getirilerini arttırabilme ve yüksek işgücü yaratabilme yetenekleridir". Dünya nüfusunun yarısı kadınlardan oluştuğuna göre, yüksek işgücü yaratabilmek için kadın istihdamının arttırılması gerekmektedir. Dünya Ekonomik Forumu'nun "Küresel Rekabetçilik Endeksi" 2010-2011 verilerine göre Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünün zayıflığına yol açan en önemli etken işgücü piyasasının etkin olmayışıdır. İşgücü piyasasında etkinliği azaltan en önemli alt değişken ise, kadınların işgücüne katılım miktarıdır. Dolayısıyla kadınların işgücüne katılım miktarının arttırılması ile işgücü piyasasında etkinlik sağlanarak uluslararası rekabet gücü de arttırılabilir (Aydın, 2011, 82-83).

BETAM (2010)'ın ülkeleri 4 ana gruba ayırarak yapmış olduğu araştırmada, uzun dönem potansiyel büyüme ve kadın işgücüne katılım oranı arasındaki pozitif ilişkinin Türkiye'yi kısır döngüden kurtaracak çözüm olabileceğini belirtmiştir. Kadın işgücü katılımı uzun dönemde büyümeyi dolaylı ve dolaysız olmak üzere iki ayrı kanaldan etkiler. Bunlardan ilki olan dolaysız etkide, kadınlar işgücüne katıldıklarında yaratılan ek gelir ile hem harcama hem de tasarrufların artışı sağlanmaktadır. Kadınların tasarruf oranının erkeklerden daha yüksek olması (Goldman Sachs, 2009: Aktaran, BETAM, 2010) ile hem hane halkı tasarruf oranları artmakta hem de kronik cari açık problemleriyle karşı karşıya olan ve tasarruf oranları yetersiz kalan Türkiye ekonomisinde kadın katılımı ile artan tasarruf oranları dış kısıtın hafiflemesine neden olarak büyümeye katkı sağlayabilmektedir. Bir diğeri olan dolaylı etkide ise, birçok açıdan zincirleme etki bulunmaktadır. Çalışan kadınların harcama davranışları erkeklere göre farklı olmakta, eğlence, alkol, sigara gibi harcamalara kadınlar daha az para harcamakta ve çocukların eğitim, sağlık gibi harcamalarına kadınlar erkeklerden daha fazla pay ayırmaktadırlar. Ayrıca çalışan kadınların doğurganlık ve çocuk ölüm

oranlarının düştüğü, ailenin mevcut ölçekte sağlık ve eğitime daha fazla para harcadıkları gözlemlenmektedir ki bu daha sağlıklı ve eğitimi gelecek nesillerin oluşturulabilmesine katkı sağlamaktadır (DPT ve Dünya Bankası, 2009; Goldman Sachs, 2009; Aktaran, BETAM, 2010).

Yıldırım, Karaman ve Taşdemir (2013)'e göre, gelişmiş ölkelerde kadınların işgücüne katılıma oranları gelişmekte olan ölkelere göre çok daha yüksektir. Bu da pek çok evde yapılabilecek işin piyasadan sağlanması yol açmaktadır. Böylece gelişmiş ölkelerde GSYH'nin hesaplanmasında göz önüne alınan işler, ölkemizde ev hanımlarınca ücretsiz olarak yapıldığından GSYH'de yer almamaktadır. KSGM (2014) raporuna göre kadın ve kalkınma ile ilgili geliştirilen stratejilerde cinsiyet farklılıkları göz önünü alınmamakta ve bu durum; kadınların iş yüklerinin artması, erkeklerle kadınlar arasındaki cinsiyet toplumsal ve ekonomik farkın daha da açılması, kadınlara yönelik eşitsizliklerin derinleşmesi gibi sonuçlar yaratmaktadır. Bu nedenle kalkınmada cinsiyet farklılaştırılmasının öneminin anlaşılması için konunun toplumsal cinsiyet bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir. Ancak bu şekilde sağlıklı sürdürülebilir kalkınma modelleri geliştirilebilmesi mümkün görünmektedir.

Dünya Ekonomik Forumu (WEF)'nin yayınladığı "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi"nde Türkiye 2015 yılında 145 ölkede arasında 130. sırada yer almaktadır. Bu endeks, ekonomi, sağlık ve siyaset alanlarında kadınların ekonomi içerisinde ne ölçüde değerlendirildiklerini ölçmektedir. Türkiye bu rapora göre kadınların işgücüne katılımı sıralamasında 145 ölkede içerisinde 131. sırada ve cinsiyet eşitliği konusunda ise 105. sırada yer almaktadır.

Elissa Braunstein, cinsiyet eşitsizliğinin, kadınların ekonomik hayata katılımını ve işgücü piyasasındaki verimini olumsuz etkilediğini, ölkelerin etkinsiz kaynak kullanımını nedeniyle potansiyel büyümelerinin altında bir büyümeye razı olmalarına neden olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kadına gösterilen bu eşitsizliğin, doğurganlığı arttırması ve sonraki dönemde beşeri sermaye oluşturulması için yapılan yatırımların düşmesine neden olarak hane üretkenliğinin ve dolayısıyla kişi başına düşen gelir düzeyinin büyüme oranının düşük kalmasına neden olacağını da belirtmektedir (Albayrak ve Memiş, 2011, 1-3).

2.1.3.2. Literatür

Kadın istihdamı konusu çeşitli yönleriyle günümüze kadar pek çok araştırmaya konu olmuştur. Ancak ekonomik büyümede kadının rolünü incelemek için yapılan çalışmaların çoğu farklı alanlarda yaşanan cinsiyet eşitsizliği ile ekonomik büyümenin etkilenmesini araştırmakta ve birçok ülkenin yer aldığı, kısa zaman dilimlerini içeren ve ortak nokta olarak vurgulanabilen kısımlar belirtilmekte ve kadın istihdam ya da işsizliği rakamlarının doğrudan ekonomik büyüme ile ilişkisini inceleyen çalışmaların sayısı oldukça sınırlı kalmaktadır.

Tzannatos (1998); üç farklı dönem (1950-1960, 1980-1990 ve 1930, 1945, 1950, 1960 ve 1965) için yaptığı teorik araştırmasında eşitsizliklerin refah üzerinde önemli ölçüde olumsuz etkilerinin olduğunu ve piyasa merkezli kalkınmaların, cinsiyet eşitsizliğini azaltmada yetersiz bir araç olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca ekonomik büyümenin kısa dönemde kadın ve erkek tüm işçiler açısından ama özellikle kadın için faydalı olacağını da belirtmektedir.

Dollar ve Gatti (1999), 1975-19900 yıllarında 5 ayrı bölge için panel veri analizi yardımıyla yaptığı çalışmasında kadına yapılan daha az beşeri sermaye yatırımının etkin bir ekonomik tercih olmadığını ve cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyümeyi olumsuz olarak etkileyeceğini belirtmiştir. Ayrıca artan kişi başına gelirin cinsiyet eşitsizliğini azalttığı yönünde önemli bulgular da elde etmişlerdir.

Klasen (2000), 1960-1992 yıllarını kapsayan 6 bölge ve OECD ülkeleri için panel veri analizi yardımıyla yaptığı araştırmasının sonucunda eğitimde yaşanan cinsiyet eşitsizliğinin, beşeri sermayesinin ortalama kalitesini düşürmek yoluyla ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmada buna ek olarak cinsiyet eşitsizliğinin yatırım ve nüfus artışına etkisi dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etkiye de sahip olduğu belirtilmektedir.

Seguino (2000), 1975-1995 dönemi ve yarı sanayileşmiş ihracat odaklı ülkeler için panel veri analizi yardımıyla yaptığı çalışmasında son yıllarda yapılan cinsiyet ücret eşitsizliğinin büyümeyi yavaşlattığı olgusuna karşıt yönde bir sonuca ulaşmış ve GSYH büyümesinin cinsiyet ücret eşitsizliği ile pozitif yönde ilişkilendirildiğini belirtmiştir. Çalışmada ayrıca kadın ve erkek ücret eşitsizliğinin büyüme üzerindeki

etkilerinin bir kısmının GSYH'nin parçası olan yatırıma olumlu etkisinden kaynaklandığı da belirtilmektedir.

Tansel (2002), U biçimli kalkınma hipotezini Türkiye örneğinde incelediği çalışmada, kalkınma ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki "U" biçimli etki varsayımını doğrulamıştır. Tansel, her ilin kişi başına GSYH'sini o ilin kalkınmışlığının ölçüsü olarak ele almış, logaritması alınan kişi başına GSYH (doğrusal terim) ile kadın İKO arasında negatif ve logaritması alınan GSYH'nin karesi (ikinci derece terim) ile kadın İKO arasında pozitif ilişki bulmuş ve böylelikle "U" biçimini doğrulamıştır. Çalışmada bir diğer önemli sonuç ise yüksek iktisadi büyüme hızının kadınların işgücüne katılımını arttırmasıdır.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2009)'nın yaptığı çalışmaya göre artan kadın işgücüne katılım, ekonomik büyümeye ve yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlar. Türkiye için yapılan mikro simülasyonlar, Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda kadınların işgücüne katılımı için belirlenen hedefe ulaşmanın mevcut %23'lük düzeyden, %29'a, yoksulluğun azaltılmasına, yeni işe girişlerin tam zamanlı olarak çalışması halinde %15 kadar, yarı zamanlı çalışması halinde %8 oranında katkıda bulunabileceğini göstermektedir.

Klasen ve Lamanna (2009), panel veri analiziyle yaptıkları çalışmada, eğitim ve istihdamdaki cinsiyet ayrımcılığının ekonomik büyümeyi önemli ölçüde azalttığını belirtir. İstihdamdaki ayrımcılığın Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Güney Asya arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarını arttırıcı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu etkinin kaynağının kadın istihdamındaki daha yavaş artış olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir.

Luci (2009), "U" biçimli kadınlaşma hipotezinin doğruluğunu yatay kesit ve zaman serisi kombinasyonlarından oluşan panel veri setiyle kontrol etmiştir. Araştırmada kadınların işgücü piyasasında katılımının büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu ancak ekonomik büyümenin kadınların işgücüne katılımı üzerinde net bir etkisinin olmadığını belirtmiştir.

Aydın (2011), kadın istihdamının ekonomik büyüme ve rekabet gücü üzerindeki etkisini incelediği çalışmada Uluslararası Yönetim Geliştirme Derneği (IMD)'nin 2009 yılı verilerine göre rekabet gücü en yüksek 10 ülke ile Türkiye üzerinde yapılan çalışma panel veri analizi ile gerçekleştirilmiştir. Ele alınan ülkeler

ABD, Hong Kong, Singapur, İsviçre, Danimarka, İsveç, Avusturalya, Kanada, Finlandiya, Hollanda ve Türkiye'dir. Çalışmada 9 ayrı model oluşturulmuştur. Çalışmada bağımlı değişken GSYH ve bağımsız değişkenin kadın İKO'su alındığı modelde kadın İKO'sunda meydana gelen %1'lik artışın GSYH'de %0,99'luk bir artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Rekabet gücü daha yüksek ülkeler için yapılan araştırmada kadın İKO'sunda %1'lik artış, GSYH'de %1,24 artışa neden olurken, rekabet gücü daha düşük ülkelerde yapılan araştırmalarda kadın İKO'sundaki %1'lik artış, GSYH üzerinde %0,99 bir artışa neden olmaktadır. Çalışmada "kadınların işgücüne katılımındaki artış ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkiler" şeklindeki hipotez doğrulanmıştır.

Pervaiz, Chani, Jan ve Chaudhary (2011), Pakistan için toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelediği 1972-2009 dönemleri için zaman serisi yöntemi kullanmış ve yıllık verilerle çalışmıştır. Araştırma sonucunda cinsiyet eşitsizliğinin Pakistan'ın ekonomik büyümesi üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

İnce (2011), eğitimin; okuma-yazma, doğurganlık, kadın işgücüne katılım ve GSYH üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmasında zaman serisi analizinden yararlanmıştır. 1980-2009 yılları arasında Türkiye'de kadınların işgücü katılım oranını eğitim düzeylerine göre ele alarak yapılan analiz sonucunda kadınların eğitim düzeyi arttıkça, doğurganlık oranının düşeceği ve ekonomik büyümenin artacağını gözlemlemiştir.

Er (2012), kişi başına GSYH büyüme oranını bağımlı değişken, doğurganlık, istihdam, eğitim, sağlık, siyasi ve ekonomik göstergelerle 6 temel başlık altında toplanan değişkenleri bağımsız değişken olarak ele aldığı çalışmasının istihdam göstergeleri başlığı altında, kadın istihdamı ve işsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1998-2008 yılları için 187 ülke dahilinde incelemiştir. Araştırma sonucunda kadın istihdamını arttırmanın, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu ve artan kadın işsizlik oranlarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığı sonucuna ulaşmıştır.

Günsoy ve Özsoy (2012), 2005-2011 yıllarında Türkiye'de eğitim durumlarına göre kadın işgücüne katılım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR modeli sorgulamıştır. Çalışmada GSYH'de meydana gelecek bir değişme çok kısa dönem

olarak ifade edilebilecek birinci dönemde sadece kendisinden etkilenmektedir. Eğitim düzeylerine göre kadın işgücüne katılım oranı zamanla büyümeyi artıran oranda açıklanmaktadır.

Aras, Dilbaz-Alacahan, Korkmaz, Tuna-Cesim, Yücel (2013), Türkiye'deki kadın istihdamının ekonomik büyümeye etkisini, ABD ile 2000:1-2013:2 dönemleri arasında regresyon modeli kurarak karşılaştıran çalışmada kadın istihdamı ile GSMH arasındaki ilişki modellenmiştir. Çalışmada ABD ve Türkiye için kadın istihdamı ile GSMH verileri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. ABD için yapılan Granger nedensellik analizinde GSMH'den kadın istihdamına tek yönlü bir nedensellik bulunmuş ve kurulan regresyon modeline göre ise GSMH'deki bir birimlik artışa kadın istihdamı 4.80 birimlik karşılık vermektedir. Türkiye'de ise nedensellik ilişkisi çift yönlü bulunmuş ve kurulan regresyon modelinin sonucuna göre kadın istihdam rakamlarındaki bir birimlik artış, GSMH üzerinde 32349504 birim artışa neden olmaktadır.

Aşık (2013), çalışmasında kadınların işgücüne katılımının 2023'e kadar kademeli olarak artırılmasının milli gelir üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmada 2023 yılına kadar uzanan nüfus varsayımları için Birleşmiş Milletler tahminleri kullanılmıştır. Erkeklerin işgücüne katılımının mevcut %71 seviyesinde kaldığı, kadınların katılımının ise aşamalı olarak 2023'e kadar %38'e yükseleceği varsayımı altında yapılan hesaplamalara göre kişi başına GSYH'nin, baz senaryo tahminine (kadınların katılımında hiçbir artış olmaması yani %28,8 oranında kalması durumundaki GSYH tahmini) göre %5,6 oranında bir artış göstermesinin mümkün olduğu, katılımın aşamalı olarak %50'ye yükselmesi, kişi başına reel GSYH'nin %12 oranında artmasına, katılımın OECD ortalaması olan %61'e yükselmesi ise kişi başına reel GSYH'nin %17,5 oranında artmasına yol açacağı sonucuna ulaşmıştır.

Dibaz-Alacahan ve Korkmaz (2013), formel piyasaya yönelmede kadın işgücü arzını ve kadın işgücü arzının GSYH'ye etkisinin incelendiği çalışmada 2008-2012 yılları arasında çeyrek yıllık veriler kullanılarak regresyon modeli kurulmuştur. Kurulan modele göre erkek istihdamı ile GSYH arasında %92'lik pozitif bir ilişki bulunmuştur. Kadın istihdamı ile GSYH arasındaki ilişki ise %84 olarak hesaplanmıştır. Çalışmada ayrıca erkek istihdamındaki 1 birimlik artışın GSYH

üzerinde 1,022 birim, kadın istihdamındaki 1 birimlik artışın ise GSYH üzerinde 1,583 birim artış sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Celasun (2014), OECD ülkeleri ve Türkiye açısından kadın işgücüne katılımın büyüme üzerindeki etkisini Solow modeli yardımıyla açıklamıştır. Celasun, Solow modelinde sürdürülebilir büyümenin sürekli verimlilik-teknolojik gelişme ile sağlanabileceğini yani üretim fonksiyonunun devamlı olarak değişmesi gerektiğini vurgulamıştır. İşgücü piyasasında yaşanan cinsiyet eşitsizliği nedeniyle toplumun yetenek havuzundan etkin şekilde yararlanılmadığını ve bu durumun teknolojik gelişme-verimlilik ile ilişkili olduğunu yani eşitsizliğin sürdürülebilir büyüme önünde bir engel teşkil ettiğini belirtmektedir. Çalışmada ayrıca kadınların işgücü katılımlarının artırılması ile yaratılacak olan etkinin büyüme etkisi olacağını çünkü hâlihazırda tüketen nüfus içerisinde yer alan ancak üretime katılmayan üretim girdisi kadınlardan daha çok yararlanmanın büyüme hızını arttıracak olduğunu da açıklamaktadır.

McKinsey Global Institute'nün Eylül 2015'te yayınladığı rapora göre bir bölgede en hızlı gelişen ülkenin büyüme hızının diğer tüm ülkeler tarafından eşitlendiği tahmini bir senaryoda ülkeler 2025 yılının GSYH'lerine 12 trilyon dolar (%11) katkıda bulunmakta, kadınların iş piyasasında erkeklerle eşit hak ve fırsatlara sahip olduğu ve potansiyellerinin tamamını kullandıkları bir başka senaryoda ise ülkeler 2025 GSYH'lerine 28 trilyon dolar (%26) katkıda bulunmaktadır.

Lechman ve Kaur (2015), 1990-2012 yılları ile 162 ülke için kadın işgücü katılım oranları ve kişi başına GSYH değişkenleriyle uygulanan panel veri analizi sonuçlarına göre kadın işgücü katılım oranlarıyla ekonomik büyüme arasında "U" biçimli ilişkinin varlığı temel bulgularla doğrulansa da düşük gelirli ülke grupları için bu hipotez kesinlik kazanmamıştır.

Alptekin ve Kasa (2016), 2000-2013 yılları için Türkiye'de kadın işgücünün ekonomik büyümeye etkisinin VAR modeliyle incelediği çalışmada GSYH'de meydana gelecek değişme çok kısa dönemde (birinci dönemde) sadece kendisinden yani GSYH'yi etkileyebilecek diğer faktörlerden kaynaklanmakta, eğitim düzeylerine göre kadın işgücü katılım oranları, zamanla büyümeyi artan oranda açıklamaktadır. Çalışmada ayrıca sürdürülebilir büyümenin ancak eğitimin yaygınlaştırılması ve böylece kişilere bir vasıf edindirilmesi, istihdamda cinsiyet eşitliğinin sağlanması, beşeri sermaye birikiminin güçlendirilmesi ile mümkün olacağı vurgulanmaktadır.

III. BÖLÜM

YÖNTEM

Bu çalışmada ilk olarak ekonomik büyüme tanımı, belirleyicileri ve büyüme modelleri incelenmiş, ardından kadın istihdamının tarihi, kadın istihdamını etkileyen faktörler analiz edilerek, Türkiye’de kadının işgücü piyasasındaki görünümü ele alınmış, kadın işgücünün ekonomik büyümedeki önemi ve aralarındaki ilişki teorik olarak anlatılmıştır. Sonrasında literatür taraması yapılarak daha önce yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir. Bu bölümde, Türkiye’de kadın istihdamı, kadın işsizliği ve ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik model kurularak incelenmesi amaçlanmaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmanın bu kısmında Türkiye için 2000:1-2013:4 yılları arasında ekonomik büyümenin ölçümünü sağlayan reel GSYH ile kadın istihdam ve işsizliği arasındaki nedensellik ilişkisi zaman serisi yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Bu çerçevede öncelikle ADF ve PP birim kök testleriyle çalışmada yer alan zaman serilerinin durağanlığı araştırılmış, VAR modeli kurularak uygun gecikme uzunlukları belirlenmiş ve eşbütünleşme incelenmiş, VAR modelinin uygunluğu çeşitli testlerle sınanmıştır. Sonrasında etki-tepki fonksiyonları incelenmiş ve son olarak Granger nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki ilişki yönü tespit edilmiştir.

3.1.1. Birim Kök Testleri

Zaman serilerinde değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olabilmesi için incelenen serilerin durağanlık koşulunu sağlayabilmesi gerekmektedir. Değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, ilişki gerçek olmaktan çok “sahte regresyon” şeklinde ortaya çıkabilir (Tarı, 2010, 374), değişkenler arasındaki ilişki anlamsız olsa da bu eğilimden dolayı yüksek bir R^2 değeri bulunur (Gujarati, 2001, 709).

Serilerde durağanlığın test edilmesinde biçimsel yöntem birim kök testleridir. Durağanlık, sabit ortama, sabit varyans ve seriye ait iki değer arasındaki farkın zaman değil, yalnızca iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması şeklinde tanımlanır (Şıklar, 2000: Aktaran; Alptekin ve Kasa, 2016, 12). Serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesinde literatürde en çok kullanılan testler Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleridir. Bu çalışmada da serilerin durağanlıklarını incelemek için bu iki testten yararlanılmıştır.

3.1.1.1. Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi

Dickey Fuller testi, gözlenen serilerde birim kökün varlığının belirlenmesinde kullanılan bir testtir. Testin ilk çıktığı zamandan günümüze kadar çeşitli alanlarda yeterli gelmemesinden dolayı, eksikliklerin giderilmesi için oluşturulan yardımcı yöntemler ortaya çıkmıştır (Güvenek, 2009, 137). Dickey Fuller (1979) testi, hata terimlerinin otokorelasyon içermesi halinde kullanılmamaktadır. Bu nedenle, Dickey ve Fuller bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini bağımsız değişken olarak modele dahil eden yeni bir test geliştirmişlerdir. Bu teste Genişletilmiş Dickey G-Fuller (ADF) Testi denilmektedir. Bu testin amacı bir değişkene ait zaman serisinin gecikmeli değerleri kullanılarak otokorelasyonun ortadan kaldırılmasıdır (Göktaş, 2005, 35). Gecikme uzunluğunun belirlenirken AIC, SC, HQ ve FPE kriterlerini en küçük yapan gecikme değerleri seçilir. ADF testi için modeller aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \beta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.1)$$

$$\Delta Y_t = \delta_0 + \beta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.2)$$

$$\Delta Y_t = \delta_0 + \delta_1 t + \beta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.3)$$

3.2 numaralı regresyon sabit terim (δ_0) içerirken, 3.3 numaralı regresyona hem sabit hem trend değişkeni eklenmiştir ($\delta_1 t$). ADF testi sonucunda elde edilen tau (τ) değeri Dickey-Fuller tarafından hesaplanan (MacKinnon tarafından yeniden düzenlenen) tablo değeri ile karşılaştırılır (Yılmaz, 2005, 69). Tau istatistiğinin mutlak değerinin MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden büyük olması gerekmektedir. Böylece “ H_0 : Birim kök var” (seri durağan değil) hipotezi reddedilerek, “ H_1 : Birim kök yok” (seri durağan) alternatif hipotezi kabul edilir.

3.1.1.2. Phillips Perron Testi

Durağanlık analizinde kullandığımız bir diğer test ise Phillips ve Perron (1988) testidir. Dickey ve Fuller (1979)’a göre hata terimlerinin “White Noise (Beyaz Gürültü)” olduğu yani, ardışık bağımsızlık, normal dağılım ve sabit varyansa sahip olduğu kabul edilmektedir (Kutlar, 2000, 170). Phillips ve Perron testi için t istatistiğinin asimptotik dağılımı ADF testi için kullanılan t istatistiği ile aynıdır ve dolayısıyla Dickey ve Fuller (1979) kritik eşik değerleri bu test için de kullanılabilir. Yine aynı şekilde temel ve alternatif hipotez ADF testinde olduğu gibi kurulur (Alptekin, Çetinkaya ve Güvenek, 2010, 6-7). Aşağıdaki denklem modeli ile açıklanabilir.

$$Y_t = m^*_0 + m^*_1 Y_{t-1} + m^*_2 \left(t - \frac{T}{2} \right) + \varepsilon_t \quad (3.4)$$

Gözlem sayısının T harfi ile gösterildiği denklemde hata terimlerinin ortalaması sıfır olduğundan bozucu terimlerin otokorelasyon ilişkisi içinde olmaması veya homojen olmaları için bir zorunluluk yoktur (Kutlar, 2000, 171).

3.1.2. Johansen Eşbütünleşme Testi

İktisadi zaman serilerinin birim kök içermesi durumunda “sahte regresyon” durumu ile karşılaşılır. Yani seriler arasında bir ilişki yoktur. Ancak taşıdıkları ortak trend sebebiyle beraber hareket ettiklerinden dolayı ilişki varmış gibi görülür.

$$Y_t = \alpha + \beta X_t + \varepsilon_t \quad (3.5)$$

Yukarıdaki regresyonun anlamlı olması için Y ve X serilerinin durağan olması ve ε_t hata teriminin beyaz gürültü hata terimi olması lazımdır. Yani sıfır ortalamalı, sabit varyanslı ve otokorelasyonun olmadığı hata terimi olmalıdır. Eğer bu Y ve X serileri durağan değilse ve bu iki değişken sahip olduğu ortak trend sebebiyle beraber hareket ediyorsa, bu durumda “sahte regresyon” söz konusudur. Sahte regresyonda R^2 değerleri yüksek bulunmakta ve hesaplanan t istatistikleri katsayı tahmincileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır. Ancak bu regresyondan elde edilen sonuçlar, ekonomik açıdan hiçbir anlam içermemektedir (Enders, 2004, 2015: Aktaran; Ayhan, 2008, 114). Birim kökün varlığı nedeniyle durağan olmayan bu seriler için fark alma işlemi uygulanarak regresyon modeli kurulabilir ki bu durum uzun dönem bilgilerinin kaybolmasına neden olur. Bu noktada eşbütünleşme analizi devreye girer (Erbaykal, Ertuğrul ve Karagöl, 2007, 75). Analizde birden fazla eşbütünleşik vektör olması durumunda Johansen eşbütünleşme yöntemi tercih edilerek, tüm değişkenlerin dışsal olarak kabul edildiği VAR modelinden yola çıkılarak, değişkenler arasında kaç tane eşbütünleşik vektör olduğu test edilmektedir (Ayhan, 2008, 116).

3.1.3. Vektör Otoregresyon Modeli (VAR)

VAR modelleri, bir denklem sisteminde yer alan her bir içsel (endojen) değişkenin hem kendi hem de sistemdeki diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer aldığı eşitlikler sistemidir. VAR modellerinde değişkenler içsel değişkenler olarak ifade edilmiş olsa da aynı zamanda denklem sisteminde dışsal değişkenlere de yer verilebilmektedir. Geleneksel ekonometrik eşanlı denklem modellerinde içsel-dışsal ayrımı gözetilirken, VAR modellerinde böyle bir ayrıma ihtiyaç duyulmamaktadır (Sevütekin ve Çınar, 2014, 495-496). VAR modellerinin ekonometride kullanım alanı

politika belirlemekten ziyade, değişkenler arasındaki etkileşimi ortaya koymak ve geleceğe dair ön raporlamalarda bulunmaktır. Diğer bir ifadeyle Sims (1980) ve Sims, Stock ve Watson (1990)'a göre, VAR analizinin amacı parametre tahminlerini belirlemek değil, değişkenler arasındaki karşılıklı etkiyi ortaya koymaktır (Enders, 2004, 207: Aktaran; Sevütekin ve Çınar, 2014 496). Buna gerekçe olarak VAR modelinde kullanılan değişkenlerin durağan olma koşulu gösterilmektedir. Eğer değişken(ler) durağan-dışı ise fark alınarak veriler arasındaki birlikte değişim bilgisi boşa harcanmaktadır (Sevütekin ve Çınar, 2014, 496).

İlk olarak Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR modelinde bütün değişkenler içsel olarak kabul edilmiştir. Y ve X gibi iki değişken için basit bir VAR modeli aşağıdaki biçimde ifade edilir:

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{11} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{12} X_{t-i} + u_{1t} \quad (3.6)$$

$$X_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^p \alpha_{21} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{22} X_{t-i} + u_{2t} \quad (3.7)$$

Burada “ α_{i0} ” sabit terim, “ α_{ijk} ” i’nci denklemdeki j’nci değişkenin k gecikmesine ait parametre, “ u_{it} ” hata terimi ve “p” gecikme sayısıdır. Denklemlerin sağ tarafındaki değişkenler aynıdır. Sabit terim modele değişkenlerin sıfırdan farklı ortalamalara sahip olmaları durumunda dahil edilir. Gecikme sayısı “p” ise VAR modeli p’nci dereceden VAR modeli diye adlandırılır ve VAR (p) olarak gösterilir. VAR modelinde sırasıyla değişkenler dışsaldan içsele doğru sıralanır, durağanlık koşulu mertebelerin aynı olması zorunluluğu olmadan sağlanır, gecikme uzunlukları belirlenir ve son olarak sistemin öngörüsü yapılır (Tarı, 2010, 451-452).

3.1.3.1. Etki-Tepki Fonksiyonları

VAR modelinin tahmini sonrasında, modelde yer alan değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelecek şokların, diğer değişkenler üzerindeki etkisi ölçülür (Bozkurt ve Tarı, 2006, 5). Etki-tepki fonksiyonu VAR modelindeki endojen değişkenlerin hata terimindeki rassal şoklara karşı tepkisini ölçmektedir. Burada önemli olan nokta, sistemdeki değişkenlerin durağanlık koşulunu sağlamasıdır. Çünkü

değişken(ler) durağan ise verilecek şokun etkisi belirli bir süre sonra yok olacaktır. Eğer değişken(ler) durağan-dışı ise sisteme verilecek şokların etkisi sonsuza kadar devam edeceği için, ilgili değişkenler arasındaki ilişkilerin doğru bir şekilde ölçülmesi mümkün olmayacaktır (Sevütekin ve Çınar, 2014, 510).

Etki-tepki fonksiyonu iki değişkenli VAR matris formunda yazıldığında (Barışık ve Kesikoğlu, 2006, 709):

$$\begin{bmatrix} Y_t \\ Z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \alpha_{10} \\ \alpha_{20} \end{bmatrix} + \begin{pmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} \\ \alpha_{21} & \alpha_{22} \end{pmatrix} \begin{bmatrix} Y_{t-1} \\ Z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \end{bmatrix} \quad (3.8)$$

Hareketli ortalama sunumu $\{\varepsilon_{yt}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt}\}$ serileri açısından yazılabilir:

$$\begin{bmatrix} Y_t \\ Z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \bar{Y} \\ \bar{Z} \end{bmatrix} + \sum_{i=0}^{\infty} \begin{pmatrix} \Phi_{11}(i) & \Phi_{12}(i) \\ \Phi_{21}(i) & \Phi_{22}(i) \end{pmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt-1} \\ \varepsilon_{zt-1} \end{bmatrix} \quad (3.9)$$

Bu hareketli ortalama sunumu özellikle Y_t ve Z_t serileri arasındaki karşılıklı etkileşimi incelemek için yararlı bir araçtır. Φ_i 'nin katsayıları $\{\varepsilon_{yt}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt}\}$ şokları ve Y_t ve Z_t serilerinin tüm zaman yolu üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak için kullanılabilir. Burada dört eleman $\Phi_{jk}(0)$ etki çarpanlarıdır.

Örneğin $\Phi_{12}(0)$, aynı dönemdeki Z_t serisindeki bir birimlik değişiminin Y_t serisi üzerindeki etkisini göstermektedir. Aynı mantıkla, $\Phi_{11}(1)$ ve a, $\Phi_{12}(1)$ öğeleri sırasıyla ε_{yt-1} ve ε_{zt-1} bir dönemli gecikmelerinin bir birimlik değişmelerinin Y_t serisi üzerindeki etkisini gösterecektir (Bilgili, Düzgün ve Uğurlu, 2007, 142-143).

3.1.4. Granger Nedensellik Analizi

Regresyon analizi değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkileriyle uğraşmaktadır. Ancak değişkenler arasındaki bu bağımlılık, mutlaka bir nedensellik ilişkisi ifade etmez. Yani mutlaka bağımsız değişken X'in sebep ve bağımlı değişken Y'nin sonuç olduğu anlamına gelmez. İstatistiksel olarak iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi iktisat teorisi tarafından doğrulanmaktadır. Regresyon analizinde değişkenler arası bağımlılık ilişkisi araştırılırken, bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı ile baştan ilişkilerin yönü hakkında bir ön koşul olmayıp, ilişkilerin yönü araştırılmaktadır. X ve Y değişkenleri arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunup

bulunmadığı nedensellik analizleriyle belirlendiğinde dört farklı durum ortaya çıkmaktadır (Tarı, 2010, 436-437):

1. $X \rightarrow Y$: X değişkeni Y değişkenini etkilemekte,
2. $Y \rightarrow X$: Y değişkeni X değişkenini etkilemekte,
3. $X \leftrightarrow Y$: Her iki değişken birbirini etkilemekte,
4. $X \nleftrightarrow Y$: Aralarında bir nedensellik yoktur.

Granger anlamında nedensellik ise bir X değişkeni, başka bir Y değişkenine, hem X hem de Y'deki bilgi veri iken eğer Y değişkeni sadece X'e ait geçmiş değerlerin kullanımıyla tahmin edilirse "Granger anlamında nedenidir" biçiminde ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle X değişkeninin geçmiş değerlerine ait bilgi sahibi olma, Y'nin daha kesin bir biçimde öngörülmesine imkân veriyor ise X değişkeni Y değişkenine "Granger anlamında nedendir" (Takım, 2010, 12).

X_t ve Y_t gibi iki durağan serinin nedensellik testi aşağıda yer alan denklemler aracılığıyla yapılmaktadır (Granger, 1969, 427):

$$X_t = \sum_{j=i}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=i}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3.10)$$

$$Y_t = \sum_{j=i}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=i}^m d_j Y_{t-j} + n_t \quad (3.11)$$

Burada a_j , b_j , c_j ve d_j gecikme katsayılarını belirttiği denklemlerde, m bütün değişkenler için ortak gecikme ε_t ve n_t hata terimlerini göstermekte olup uzunluğunu hata terimlerinin birbirinden bağımsız (korelasyonsuz) olduklarını varsaymaktadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Ekonometrik modelde 2000:1-2013:4 dönemine ilişkin çeyrek yıllık veriler kullanılmıştır. Böylelikle veri seti 56 adet gözlemden oluşmaktadır. Analizde Y serisi reel gayrisafi yurtiçi hasılayı (1998 yılı fiyatlarıyla), İST kadın istihdamını ve İSZ kadın işsizliğini temsil etmektedir. Ekonometrik testler için E-views 7 paket programı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tümünün logaritması alınmış ve

eyrek yıllık verilerle çalışıldığından serilerin mevsimsellik etkisi taşıyıp taşımadığını araştırmak üzere “Moving Average” yöntemi kullanılmış ve taşıdıkları mevsimsel etkiler arındırılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Analizlerde kullanılan reel gayrisafi yurtiçi hasıla değerleri (1998 bazlı) bin TL olarak TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden elde edilmiştir. Kadınların işsizlik ve istihdam rakamları ise TÜİK Hane Halkı İşgücü Anketi sonuçlarından derlenmiş ve bin kişi olarak alınmıştır. Elde edilen değerkenlerle sırasıyla; ADF ve PP birim kök testleri uygulanmış, gecikme uzunluğu belirlenmesi için VAR modeli oluşturularak Johansen eşbütünleşme testi uygulanmış ve kurulan VAR modeli otokorelasyon LM testi, White testi gibi testlerle sınanmış ve ardından etki-tepki fonksiyonları test edilmiştir. Son olarak Granger nedensellik analizi uygulanmış ve sonuçları yorumlanmıştır.

IV. BÖLÜM

UYGULAMA

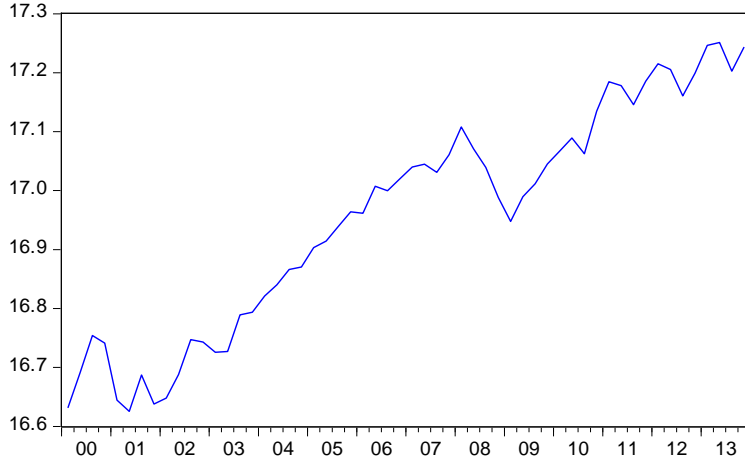
Çalışmanın bu bölümünde veriler Türkiye için ekonomik büyüme ile kadın istihdamı ve işsizliğin ilişkisi incelenmiştir. Kurulan modelde kadın istihdamı (İST olarak gösterilmiştir), kadın işsizliği (İSZ olarak gösterilmiştir) ve ekonomik büyümeyi hesaplamada kullanılan reel gayrisafi yurtiçi hasıla (Y olarak gösterilmiştir) verileri kullanılmıştır. Veriler logaritmaları alınarak modellenmiş ve çeyrek yıllık veriler ile çalışıldığından taşıdığı mevsimsel etkiler “Moving Average” yöntemiyle arındırılarak çalışma boyunca kadın istihdamı “MLİST”, kadın işsizliği “MLİSZ” ve ekonomik büyüme “MLY” olarak ifade edilmiştir. Analizlerde kullanılan reel gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeni TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilmiştir, kadın istihdam ve işsizlik rakamları ise TÜİK Hane Halkı İşgücü Anketi sonuçlarından derlenmiştir.

Çalışmada sırasıyla MLİST, MLİSZ ve MLY serilerinin ADF ve PP birim kök testleri ile durağanlıkları sınanacak, gecikme uzunluğu tespit edilerek eşbütünleşme incelemesi yapılacaktır. Kurulan VAR modeli sılandıktan sonra etki tepki analizi yapılarak sonuçlar yorumlanacaktır. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenecektir.

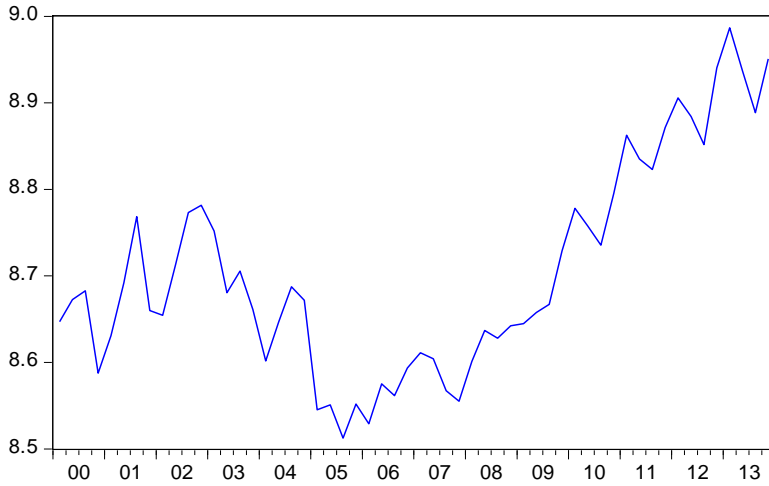
4.1. Birim Kök Testi

Bir seride durağanlığın test edilmesi için biçimsel yöntem birim kök testidir. Bu amaçla serilerin durağanlığını araştırmak amacıyla ADF ve PP birim kök testleri uygulanmıştır. ADF testinde optimal gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine (SIC- Schwarz Info Criterion) göre belirlenmiş, PP testinde Newey- West Kriterine

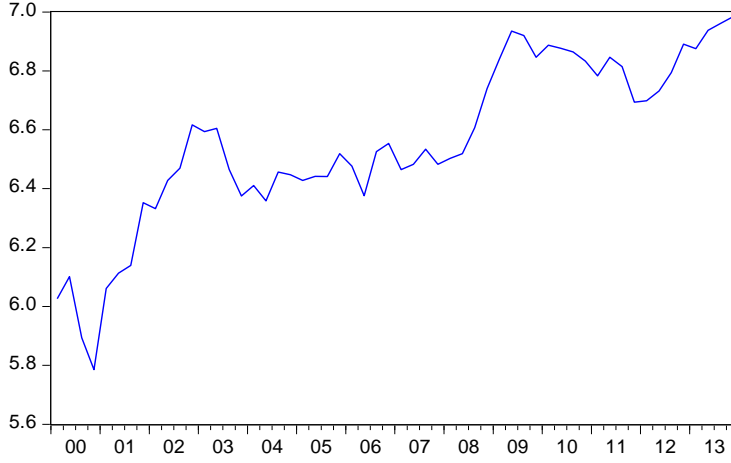
göre belirlenen bant genişlikleri kullanılmıştır. ADF ve PP testlerinde MacKinnon kritik değerleri tarafından hesaplanan kritik değerler kullanılmıştır. Grafik incelemesi serilerin durağanlığına ilişkin ön bilgi vereceğinden, ADF ve PP testleri ile durağanlık incelenmeden önce serilerin grafiklerine bakılmıştır.

Şekil 4.1: MLY

Şekil 4.2: MLİST

Şekil 4.3: MLİSZ

Serilerin grafikleri incelendiğinde MLİST, MLİSZ ve MLY serilerinin durağan olmadıkları yönünde ön bilgi edinilebilir. Ancak kesin sonuç almak için ADF ve PP birim kök testleri yapılmalıdır.

4.1.1.ADF Testi

ADF birim kök testinde bir seri için hesaplanan test kritik değeri, mutlak değer olarak, hesaplanan kritik eşik değerinden küçük ise, serilerin birim köke sahip ve durağan olmadıkları için kurulan temel hipotez kabul edilir. Eğer bir seri için hesaplanan test kritik değeri, mutlak değer olarak hesaplanan kritik eşik değerinden büyük ise birim köke sahip ve durağan olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilir ve seride birim kökün olmadığını ve serinin durağan olduğunu ifade eden H_1 hipotezi kabul edilir.

ADF test sonuçları incelendiğinde MLY, MLİST ve MLİSZ serilerinin düzey değerlerinde %5 anlamlılık düzeylerine göre durağan olmadıkları görülmektedir. Eğer seri için hesaplanan kritik değer mutlak değer olarak kritik eşik değerinden büyük ise temel hipotez reddedilir. Bu durumda seri birim köke sahip değildir ve durağandır. Bu nedenle MLY, MLİST ve MLİSZ serilerinin birinci farklarında hesaplanan tablo değerleri mutlak değer olarak kritik tablo değerinden büyük olduğu için temel hipotez reddedilir. Yani MLY, MLİST ve MLİSZ serileri birinci dereceden durağan (I(1)) serilerdir.

Çizelge 4.1. ADF Test Sonuçları

Düzy Seri				İlk Farklar			
t istatistiği		Kritik Değer (%5)	p	t istatistiği		Kritik Değer (%5)	p
MLY	-0.926306 ^a	-2.915522	0.77	ΔMLY	-7.4776 ^a	-2.9176	0.00
MLİST	-0.771043 ^a	-2.915522	0.82	ΔMLİST	-2.7858 ^c	-1.9473	0.01
MLİSZ	-1.424929 ^a	-2.915522	0.56	ΔMLİSZ	-6.9415 ^c	-1.9469	0.00

Not: ADF testinde MacKinnon kritik değerleri tarafından hesaplanan kritik değerler kullanılmıştır. a: sabit içerir, b: trend ve sabit içerir, c: trend ve sabit içermez. Değişkenler %5 anlamlılık düzeyine göre sınanmıştır.

4.1.2. PP Testi

Phillips Perron test sonuçlarının değerlendirilmesi ADF testinde olduğu gibidir. Hesaplanan tablo değeri mutlak olarak kritik tablo değerinden küçük olduğu durumda seride birim kök olduğu biçiminde kurulan temel hipotez kabul edilir. Yani seriler durağan değillerdir. Hesaplanan tablo değeri mutlak olarak kritik tablo değerinden büyük olduğu durumda ise birim kök olduğu biçiminde kurulan temel hipotez reddedilir, birim kökün olmadığı biçiminde kurulan alternatif hipotez kabul edilir yani seriler durağandır.

PP test sonuçları incelendiğinde sonuçların ADF test sonuçlarıyla paralellik gösterdiği görülür. Çizelge 4.2’de görüldüğü üzere tüm seriler düzey değerlerinde durağan değildirler. Serilerin birinci farklarının test sonuçlarında hesaplanan tablo değerleri, mutlak olarak kritik değerlerden büyük olduğu için birim kök olduğu biçiminde kurulan temel hipotez reddedilir. Sonuç olarak PP testine göre MLY, MLİST ve MLİSZ serileri birinci mertebeden durağan (I(1)) serilerdir.

Çizelge 4.2. PP Test Sonuçları

Düzye Seri				İlk Farklar			
t istatistiği		Kritik Değer (%5)	p	t istatistiği		Kritik Değer (%5)	p
MLY	-0.808132 ^a	-2.915522	0.81	ΔMLY	-7.5683 ^a	-2.9176	0.00
MLİST	-0.178323 ^a	-2.915522	0.94	ΔMLİST	-7.1575 ^c	-1.9469	0.00
MLİSZ	-1.411753 ^a	-2.915522	0.57	ΔMLİSZ	-6.9578 ^c	-1.9469	0.00

Not: PP testinde MacKinnon kritik değerleri tarafından hesaplanan kritik değerler kullanılmıştır. a: sabit içerir, b: trend ve sabit içerir, c: trend ve sabit içermez. Değişkenler %5 anlamlılık düzeyine göre sınanmıştır.

4.2. Eşbütünleşme Testi

Seriler birinci mertebeden durağan yani I(1) ıktıkları için eşbütünleşme analizine geçilmiştir. Burada değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen metodu ile sınanacaktır. Johansen modeli kurulurken öncelikli olarak VAR modeli kurularak gecikme uzunluğu belirlenir. Gecikme uzunluğunu belirlemek için LR (Likelihood Ratio); Benzerlik Oranı Test İstatistiği, FPE (Final Prediction Error); Son Tahmin Hata Kriteri, AIC (Akaike Information Criterion); Akaike Bilgi Kriteri, SC (Schwarz Information Criterion); Schwarz Bilgi Kriteri, HQ (Hannan Quinn Information Criterion) Hannan-Quinn Bilgi Kriterlerinden faydalanılmaktadır. Çizelge 4.3'te VAR modelinde çeşitli kriterlere göre, kriterleri minimum yapan gecikme değerleri verilmektedir.

Çizelge 4.3: Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	262.7348	NA	7.57e-09	-10.18568	-10.07204*	-10.14225*
1	269.6854	12.81107	8.21e-09	-10.10531	-9.650764	-9.931615
2	279.0450	16.14976	8.13e-09	-10.11941	-9.323953	-9.815442
3	291.0433	19.29149	7.90e-09	-10.23699	-9.100625	-9.802753
4	302.5579	17.15903*	6.74e-09*	-10.33561*	-8.858327	-9.771093

Not: “*” kriterler tarafından belirlenen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Çizelge 4.3 incelendiğinde LR, FPE ve AIC değerlerinin 4 gecikme için minimum değer verdiği görülmektedir. Diğer taraftan SC ve HQ kriterleri ise 0 gecikmeyi işaret etmektedir. Bu kriterlerden AIC, ortalama hata karenin minimizasyonunu baz alan ve ileriye yönelik tahminlerde yoğun bir biçimde kullanılan değerdir. HQ ise tutarlı gecikme seviyesinin belirlenmesinde göz önünde bulundurulacak kriterlerdir (Lütkepohl, 1993, 130-133: Aktaran; Günsoy ve Özsoy, 2012, 34). Uygun gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiş ve bundan sonra yapılacak olan analizlerin tümünde 4 gecikme esas alınmıştır.

Çizelge 4.4: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Sıfır Hipotezi	İz İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Olasılık	En Büyük Özdeğer İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Olasılık
$r=0$	37.55688*	32.19275	0.0273	19.79766	22.29962	0.1078
$r\leq 1$	17.75922	20.26184	0.1066	10.40860	15.89210	0.2986
$r\leq 2$	7.350618	9.164546	0.1091	7.350618	9.164546	0.1091

Not: r koentegrasyon vektör sayısını göstermektedir. “*” ise %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Schwarz Bilgi Kriterine ve Akaike Bilgi Kriterine göre en uygun gecikme uzunluğu 4 ve model 2 olarak belirlenmiştir.

Çizelge 4.4’te görüldüğü üzere iz istatistiğinde boş hipotez olan eşbütünleşme yoktur hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Dolayısıyla iz istatistiğine göre değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde bir eşbütünleşik vektör ilişkisi bulunmaktadır.

4.3. VAR Modeli

Gecikme uzunluğu belirlenerek kurulan VAR modelinin uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla otokorelasyon, değişen varyans ve durağanlık sınamaları yapılmıştır. Otokorelasyon sınaması için “Lagrange Çarpın Testi”, değişen varyans sınaması için “White Testi” ve VAR modelinin durağanlık sınaması için “AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri” kullanılmıştır. Aşağıda bu testlerin sonuçları yer almaktadır.

Çizelge 4.5: Lagrange Çarpan Testi İle Otokorelasyon Sınaması

Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık
1	4.920896	0.8411
2	10.39850	0.3192
3	6.342417	0.7052
4	5.433071	0.7950
5	11.14149	0.2661
6	4.750105	0.8555
7	10.35797	0.3223
8	4.576710	0.8695
9	8.750339	0.4606
10	6.403451	0.6990
11	11.71151	0.2301
12	11.01823	0.2745

Tahmin edilen VAR modelinde artık terimlerde otokorelasyon sorunu olup olmadığını belirlemek amacıyla öncelikle Lagrange Çarpan Testi uygulanmıştır. Burada sıfır hipotezi belirtilen gecikmede otokorelasyon olmadığı şeklindedir. Çizelge 4.5'te test istatistiğinin değeri ile olasılık değeri birlikte verilmiştir. Olasılık değeri 12. gecikmeye kadar anlamlılık düzeyi olan %5'ten büyük değerler aldığı için sıfır hipotezi reddedilemez. Sonuç olarak tüm gecikmeler için tahmin edilen modelin artık terimlerinde otokorelasyon yoktur.

Modelde değişen varyans olup olmadığı White Testi ile test edilmiştir.

H₀: Değişen varyans yoktur,

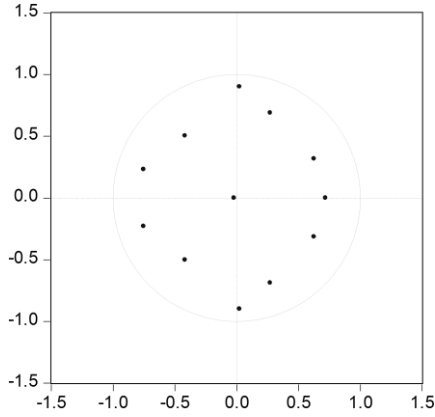
H₁: Değişen varyans vardır

şeklinde oluşturulan hipotezler sonucunda modelin toplamda değişen varyansa sahip olup olmadığını gösteren "joint probability" değeri 0.05'ten büyük olduğundan H₀ kabul edilmektedir. Yani değişen varyans yoktur. Hata terimi sabit varyanslıdır (Tarı, 2010, 463). Olasılık değeri %87.4, anlam düzeyi olan %5'ten büyük olduğundan sıfır hipotezi reddedilemez ve varyansın sabit olduğu (hata teriminin varyansının tüm gözlemler için değişmediği yani değişen varyans sorununun olmadığı) sonucuna varılır.

Çizelge 4.6: White Testi İle Değişen Varyans Testi

Ki Kare	df	Olasılık
124.7903	144	0.8743

VAR modelinin istikrarının sağlanması için AR köklerinin 1'den küçük olması gerekmektedir. Şekil 4.4'te olduğu gibi ters köklerin hepsinin birim çemberin içinde olduğu görülmektedir. Bu nedenle VAR modeli istikrar koşulunu sağlamaktadır.

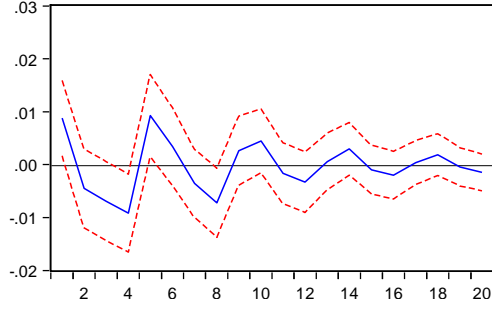
Şekil 4.4: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

4.3.1. Etki Tepki Fonksiyonları

VAR sistemi için uygun gecikme uzunlukları bulunduktan sonra etki-tepki fonksiyonlarına geçilir. Bu fonksiyonlar, şokların değişkenler üzerindeki etkilerini ve hangi zamanda etkisinin ne olduğunu tablolar ya da grafik gösterimleriyle ortaya koyar. Bu işlemle şokların hangi değişkende meydana geldiğini ve bu şoklara değişkenlerin 20 dönem içindeki hareketlerinin incelenmesi aşağıda verilmektedir.

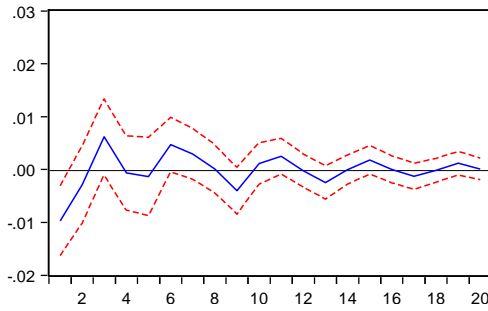
VAR modeli için bir değişkende meydana gelebilecek bir şokun %95 güven aralığında diğer değişkenler üzerindeki etkisini gösteren etki-tepki fonksiyonlarını sergilemektedir. Grafiklerde kesikli çizgiler +/- 2 standart hata için güven aralıklarını, düz çizgiler ise modelin hata terimlerinde meydana gelen 1 standart hatalık şoka karşı bağımlı değişkenin zaman içerisinde gösterdiği tepkiyi vermektedir (Günsoy ve Özsoy, 2012, 35). Bütün seriler için tahmin edilen etki-tepki fonksiyonlarının katsayıları %95 güven aralığında yer aldığından etki-tepki fonksiyonları istatistiksel

olarak anlamlıdır. Sistemdeki değişkenlerin durağan olup olmadıkları etki tepki fonksiyonlarında da gözlemlenebilmektedir. Eğer değişkenler durağan-dışı olsaydı sisteme verilecek şokların etkisi sonsuza kadar devam ederdi ve sistemdeki değişkenler arasındaki ilişkilerin doğru bir şekilde ölçülmesi mümkün olmazdı. Aşağıda etki-tepki fonksiyonlarında görüldüğü üzere şokların etkisi bir süre sonra ortalamaya dönmektedir.

Şekil 4.5: ΔMLY ' nin $\Delta MLİST$ ' e Tepkisi

Şekil 4.5'de ΔMLY ' nin $\Delta MLİST$ ' e tepkisi sunulmaktadır. Buna göre kadın istihdamına rassal şok verildiğinde bu şokun reel GSYH üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Bulunan sonuçlara göre kadın istihdamı şokları reel GSYH üzerinde başlangıçta pozitif etki yaratmaktadır. Yani bu şok başlangıçta (bir çeyrek dönem yani 3 ay) reel GSYH'yi artırma yönünde etki yaratmaktadır. Ancak zamanla bu etkinin azaldığı gözlemlenmektedir. Bu artış ve azalışlar incelenen dönem aralığı uzadıkça ortalamaya yönelmektedir.

Şekil 4.6: ΔMLY ' nin $\Delta MLİSZ$ ' e Tepkisi

Şekil 4.6'da ΔMLY ' nin $\Delta MLİSZ$ ' e tepkisi sunulmaktadır. Buna göre kadın işsizliğine rassal şok verildiğinde bu şokun reel GSYH üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Bulunan sonuçlara göre kadın işsizliği şokları reel GSYH üzerinde

başlangıçta negatif etki yaratmaktadır. Yani bu şok başlangıçta (2 çeyrek dönem yani 6 ay) reel GSYH'yi azaltma yönünde etki yaratmaktadır. Ancak zamanla bu etkinin azaldığı gözlemlenmektedir. Bu azalış artışlar incelenen dönem aralığı uzadıkça ortalamaya yönelmektedir.

4.4. Nedensellik Analizi

VAR modeli tahmin edildikten sonra seriler arasındaki nedensellik ilişkisi ve nedenselliğin yönü araştırılmıştır.

Çizelge 4.7: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: ΔMLY		
Bağımsız Değişken	Ki Kare	Olasılık (p)
Δ MLİST	21.30844	0.0003
Δ MLİSZ	4.405680	0.3539
Bağımlı Değişken: ΔMLİST		
Bağımsız Değişken	Ki Kare	Olasılık (p)
Δ MLY	7.920474	0.0945
Δ MLİSZ	3.741016	0.4422
Bağımlı Değişken: ΔMLİSZ		
Bağımsız Değişken	Ki Kare	Olasılık (p)
Δ MLY	5.152869	0.2720
Δ MLİST	7.642937	0.1056

VAR modeli tahmin edildikten sonra seriler arasındaki nedensellik ilişkisi ve nedenselliğin yönü araştırılmıştır. Çizelge 4.7’de bir değişken için nedensellik testi sonuçları görülmektedir. Hipotezler; “ H_0 : nedeni değildir, H_1 : nedenidir” şeklinde kurulur. İlgili olasılık değeri %5 anlamlılık değerinden küçük ise H_0 reddedilir, alternatif hipotez kabul edilir. Bu da ilgili zaman serileri arasında Granger nedensellik ilişkisi bulunduğu anlamına gelmektedir. Granger nedensellik test sonuçlarının yer aldığı çizelge 4.7’de görüldüğü gibi %5 anlamlılık düzeyinde Δ MLİST değişkeninden Δ MLY değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

4.5. Araştırmanın Sonucu

Çalışmada Türkiye için 2000:1-2013:4 dđnemi kadın istihdam ve kadın işsizliğinin ekonomik büyümeye etkisi incelenmiş ve bu incelemede MLY, MLİST ve MLİSZ değişkenleri kullanılmıştır. Alternatif yöntemlerle yapılan durağanlık analizleri sonucunda seriler birinci mertebeden durağan yani I(1) çıkmışlardır. Bunun üzerine seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi incelenmiş, VAR modelinin doğruluğu sınanmış ve etki-tepki fonksiyonları incelenmiştir. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş ve sonucunda kadın istihdamından reel GSYH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

V. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. SONUÇ

Cinsiyet temelli iş bölümünün hane içindeki yapısı, kadın emeğinin incelenmesinde başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Kadınlar her dönemde, kamusal ve özel patriarka eşliğinde koşulların el verdiği ölçüde ekonomik alanda roller üstlenmişlerdir. Tarih boyunca tarımsal üretim ve dokuma tezgâhlarından, günümüzde birçok faaliyet alanında istihdam edilen kadınlar açısından değişmeyen konu, çocuk ve yaşlı bakımı, ev işleri gibi sorumlulukların tek taraflı olarak kadına atfedilmesidir. Kadınlar bakım yükümlülüğü altında gelir elde etmek için işgücü piyasasına katılsa bile bakım hizmetlerinin yarattığı psikolojik yükümlülük nedeniyle evde kalmayı, çalışmaya tercih etmekte ve işgücü piyasası dışına çıkmaktadır. Diğer yandan sürdürülebilir büyüme ve kalkınma için nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan ve atıl kapasite konumunda olan kadınların istihdam edilesinin önemi son zamanlarda öncelikli konular arasında yer almakta ve kadın işgücü piyasası arz ve talep yönünden incelenerek, karşılaşılan temel sorunlar belirlenmeye ve çeşitli politika önerileri ile giderilmeye çalışılmaktadır.

Kadınların işgücü ve istihdamına devletin yaklaşımını izleyebilmek adına Kalkınma Planları incelendiğinde, kadın istihdamının eğitim seviyesine bağlı olarak tarım dışı sektörlerde arttırılması konusu ile ilk defa 6. Kalkınma Planı'nda "Aile-Kadın-Çocuk" başlığı altında yer almaktadır. Kadınların işgücü piyasasındaki olumsuz koşullarının düzeltilmesi 7. Kalkınma Planı'nda, eğitim seviyesinin arttırılması, karar alma mekanizmalarında ve çalışma hayatında daha fazla yer alabilmesi için istihdamının arttırılması ve sağlık imkânlarından daha fazla yararlanması gibi konular

ile 8. Kalkınma Planı'nda kendine yer bulabilmektedir. 9. Kalkınma Planı'nda kadın işgücü ve istihdam rakamlarının Avrupa Birliği ortalamasının altında seyretmesinin tespiti ile 2006-2013 döneminde %5,2'lik bir kadın oranının istihdama katılması hedeflenmiş ve son olarak 2014-2018 dönemini kapsayan 10. Kalkınma Planı'nda kadın işgücüne katılım ve istihdamının artırılması, işsizliğin azaltılması, iş kazaları ve kayıt dışı istihdamın önlenmesi ve işgücü niteliklerinin yükseltilmesi üzerinde durulmuştur.

Son yıllarda kadınların ülkeyi büyütebileceği tartışmalarının çokluğu ancak bu konuda yapılan çalışmaların yetersizliği, araştırma konusunu bu alana yönlendirmeye itmektedir. Kadın istihdamındaki değişimin Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmada, Türkiye'nin yakın geçmişte kadın istihdam ve işsizliği ile ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi anlamak için öncelikle ADF ve PP birim kök testleriyle durağanlıklar sınanarak eşbütünleşme araştırılmış, VAR modeli kurularak etki-tepki analiz sonuçları yorumlanmış ve sonuç olarak Granger nedensellik analizi ile kadın istihdamından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

5.2. ÖNERİ

Kadının olanca sorumluluğu altında zorunlu olarak esnek çalışma biçimlerine yönelmesiyle elde ettiği gelirin kısıtlı kalması, kreş ve bakım desteği yetersizliği nedeniyle işgücü piyasasına katılmayı tercih etmemesi, kazandığı düşük ücret gelirinın eşinin gelirine ancak ek gelir anlamında destek niteliği taşıması ve kadının ikincil plana itilmesi gibi nedenlerden dolayı kadınlar gerçekte ekonomiye yapabileceği katkıların gerisinde kalmaktadır. Ülke içerisinde bu konuda arz ve talep yönünden mevcut sorunları tespit etmek üzere çeşitli araştırmalar yapılsa da cinsiyet temelli verilerin oldukça sınırlı kalması nedeniyle farklı değişkenlerle arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmalar sınırlı kalmaktadır.

Yapılan literatür taraması ve analizler sonucunda elde edilen ampirik bulgular ışığında Türkiye ekonomisinde büyüme ile kadın istihdamının ilişkili kavramlar olduğu görülmektedir. 2023 hedeflerinin gerçekleştirilmesi doğrultusunda kadın işgücü istihdamının artırılabilmesi için öncelikli koşul olarak toplumsal cinsiyet

eşitliği kavramının temellendirilmesi gerekmektedir. Çünkü kadın işgücü için istihdam olanakları ne kadar arttırılırsa arttırılsın ataerkil anlayış eşliğinde kadın zorunlu olarak işgücü piyasası dışına itilebilir, yanı sıra ebeveyn izinleri sayesinde kadın üzerindeki görünmeyen sorumluluklar hane içi işbölümü ile hafifletilmeye çalışılsa da, dünya genelinde olduğu gibi izinlerin çoğunluğunun kadınlar tarafından kullanılması ile birlikte verilen destekler anlamsız kılınabilir. Ülkedeki mevcut işgücünün yarısını oluşturan kadınların, erkek istihdamının yarısından daha düşük oranda kalmasına neden olan geleneksel cinsiyetçi işbölümünün devam etmesi nedeniyle niceliğinin yanı sıra kadınlara tanınan eğitim, sağlık ve sosyal haklar gibi çeşitli haklarda yaşanılması olası eşitsizlikleri önlemek adına ülkemizde çeşitli önlemler alınmaktadır. Bu amaca yönelik olarak esneklik kavramının güvence kavramıyla bütünleştirilmesi, kayıt dışılık ve ücretsiz aile işçiliğinin yıllardır kadınların üzerinde yarattığı baskının hafifletilmesi, daha çok hâlihazırda çalışan annenin daha çok çocuk sahibi olmasını destekleyen girişimlerin yanı sıra kadın işgücüne yönelik istihdam alanları yaratılabilmesinin sağlanması adına işletmelerin kendilerince rasyonel kararları ile işleri kadın ve erkek işi olarak ayırımını önleyici denetlemelerin yaygınlaşması ile örtük ayrımcılığın giderilmesi çalışma geneliyle ilgili olarak sunulabilecek önerilerdir.

KAYNAKÇA

- AHYAN, F. (2008). *İşsizlik ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Türkiye Üzerinde Analizine Yönelik Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- AKTAN, C. C. (2015, 08 17). www.canaktan.org adresinden alındı
- ALBAYRAK, Ö., & MEMİŞ, E. (2011). Feminist İktisat. *Fe Dergi*(2), 1-3.
- ALPTEKİN, V., & KASA, H. (2016). Türkiye’de Kadın İşgücünün Büyümeye Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*.
- ALPTEKİN, V., ÇETİNKAYA, M., & GÜVENEK, B. (2010). Enflasyon ve Dolaylı Vergilerden Elde Edilen Gelirler Arasındaki İlişkinin VAR Yöntemiyle Analizi. *Kamu-İş*.
- ALTAN, Ö. Z. (1980). Kadın İşçiler ve Türkiye’de Kadın İşçilerin 1475 Sayılı İş Kanunuyla Korunması. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları*.
- ALTUĞ, O. (1999). *Kayıt Dışı Ekonomi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- ARISOY, İ., & DEMİR, N. (2007). AB Sosyal Hukukunda Ayrımcılıkla Mücadele Kapsamında Kadın Erkek Eşitliği. *Ege Akademik Bakış* , 715-733.
- ASLAN, O. (2006, Aralık 4). Cumhuriyet ve Kadın Memurlar. *Amme İdaresi Dergisi*, 39, 117-149.
- AŞIK, G. (2013). Türkiye'yi Kadınlar Büyütebilir mi? *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı* .
- ATEŞ, S. (1998). *Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi, Doktora Tezi*. Adana: Çukurova Üniveristesesi.
- ATILIM ÜNİVERSİTESİ SİYASİ VE EKONOMİK ARAŞTIRMALAR LABORATUVARI. (2016, 01 24). <http://seal.atilim.edu.tr/turkiyede-2001-subat-krizinin-etkileri> adresinden alındı
- AYDIN, F. (2011). Kadın İstihdamının Rekabet Gücü ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye İle Rekabet Gücü En Yüksek Ülkelerin Karşılaştırılması. *Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi*.
- AYTAÇ, S., & SEVÜKTEKİN, M. (2002). *Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İşgücününün Konumu:Bursa Örneği*. Ankara: TİSK.
- AZAKLI, S. (2009). *Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- BALTACI, N. (2011). Kadınları Güçlendirme Mekanizması Olarak Mikrokredi. *T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü*.
- BARIŞIK, S., & KESİKOĞLU, F. (2006). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003, VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 59-82.

- BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI. (2009). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı:Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi .
- BERBER, M. (2011). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma* (4 b.). Trabzon: Derya Kitapevi.
- BETAM. (2010, 03 05). Türkiye’de Kadınlar Çalışma Yaşamına Uzak. *Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi*.
- BİLGİLİ, F., DÜZGÜN, R., & UĞURLU, E. (2007). Büyüme, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Etkileşim. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 127-152.
- BİLGİN, C. (2007). *Finansal İstikrarsızlık Sorunu ve İktisat Politikası Bağlamında Türkiye Örneği, Doktora Tezi*. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- CAN, N., & ÖZER, M. (2012, Aralık). Türkiye’de İşgücü Piyasası. *Atılım Üniversitesi Siyasi ve Ekonomik Araştırmalar Laboratuvarı*(3).
- CELASUN, D. T. (2014). Kadınların İşgücüne Katılımı ve Büyüme: OECD Ülkeleri ve Türkiye. *TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi*.
- ÇAKIR, Ö. (2008). Türkiye’de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25-47.
- ÇAKMAK, D. (2010). *Klasik İktisat Düşüncesinde "Kadın"ın Konumlandırılışına Farklı bir Yaklaşım : John Stuart Mill, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ÇAKMAK, U. (2004). Esnek Üretim Sistemi: İstihdama Etkisi ve Toyota Örneği. *Ekonomik Yaklaşım*, 235-253.
- ÇINAR, M., & SEVÜTEKİN, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi, EViews Uygulamalı*. Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- ÇİTÇİ, O. (1982). *Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- ÇOLAK, Ö., & KILIÇ, C. (2001). *Yeni Sanayileşen Bölgelerde Kadın İşgücü Arzı: Şanlı Urfa Örneği*. Ankara: TİSK Yayını.
- DALKIRANOĞLU, T., & ÇETİNEL, F. (2008). Konaklama İşletmelerinde Kadın ve Erkek Yöneticilerin Cinsiyet Ayrımcılığına Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 277-297.
- DELİKTAŞ, E. (2001). Malthusgil Yaklaşımdan Modern Büyümeye. *Ege Akademik*
- DEMİR, M. (2011). İş Yaşamında Ayrımcılık: Turizm Sektörü Örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* , 760-784.
- DEMİRCAN, E. (2012). İstihdam ve İşgücü Piyasası Raporu. *Karacadağ Kalkınma Ajansı*.
- DİNÇÇAĞ, A., & DÜNDAR, H. (2011). 2008 Krizinin Kadın ve Erkek İşgücüne Etkileri . *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı* .
- DİNLER, Z. (2007). *İktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

- DİNLER, Z. (2013). *İktisada Giriş* (19 b.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- DOĞRUL, G. (2007). Kentsel Alanlarda Kadın İşgücü Arzının Belirleyicileri ve Kadın İşgücü Arzının Ücret Yapısı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi, Doktora Tezi*.
- DOLLAR, D., & GATTI, R. (1999). Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women? *Policy Research Report On Gender And Development Working Paper Series*.
- ECEVİT, Y. (2010). *İşgücü Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği El Kitabı*. Ankara: İngiltere Büyükelçiliği, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- EKMEKÇİ, Y. (2004). Türkiye’de Kadın İşgücünün Gelişimi ve Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Engeller. *Anadolu Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*.
- ER, Ş. (2012). Women Indicators Of Economic Growth: A Panel Data Approach. *The Economic Research Guardian*, 27-42.
- ER, Ş. (2013). TÜRKİYE’DE KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIM ORANINI. *Öneri*, 10(40), 35-44.
- ERBAYKAL, E., ERTUĞRUL, H., & KARAGÖL, E. (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 72-80.
- ERCAN, H. (2011). *Türkiye’de Mesleki Görünüm*. Ankara: ILO.
- EROĞLU, Ö., & İŞLER, R. (2004). İktisat Düşüncesinde Kadının Konumu ve Feminist İktisat, Prof. Dr. Salih Turhan'a Armağan. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* , 53-81.
- GOLDİN, C. (1994). The U-Shaped Female Labour Force Function in Economic Development and Economic History. *NBER Working Paper Series*, 1-40.
- GÖKTAŞ, Ö. (2005). *Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- GÖKTAŞ-YILMAZ, Ö. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 63-76.
- GRANGER, C. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 424-438.
- GUJARATI, D. (2001). *Temel Ekonometri*. (ŞENESEN, Ümit ve Gülay G., Çev.) İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- GÜL, İ., & KARAN, U. (2011). Ayrımcılık Yasağı Kavramı, Hukuk, İzleme ve Belgeleme. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*.
- GÜLOĞLU, T. (2005). Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış. *Visiting Fellow, Cornell University ILR School*.
- GÜNDAY, P. (2011). Ekonomik Kalkınmada Kadının Önemi ve Katkısı. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi*.

- GÜNŞOY, G., & ÖZŞOY, C. (2012). Türkiye’de Kadın İşgücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(568), 21-40.
- GÜRİŞ, S., & ÇAĞLAYAN, E. (2013). *Ekonometri Temel Kavramlar*. İstanbul: DER Yayınları.
- GÜVENEK, B. (2009). *Enerji Piyasası Reformları ve Bu Reformların Elektrik Enerjisi Piyasası Üzerine Etkisi: Elektrik Enerjisi Üreten Kuruluşlar Üzerine Bir Uygulama, Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- HAMİTOĞULLARI, B. (1985). *Çağdaş İktisadi Sistemler ve Oluşum ve Değişim Aşamaları ile Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım*. Ankara: Savaş Kitap ve Yayınevi.
- HİÇ, M. (1994). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ILO. (2016). *Woman at Work, Trends 2016*.
- İNAL, V. (2013). *Büyüme Teorisinin Gelişimi ve Türkiye'nin Büyüme Sorunları* (1 b.). Ankara: Efil Yayınevi.
- İNCE, M. (2010, Eylül). Kadın İstihdamı ve Kadın İşgücüne Olan Talep Türkiye Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Doktora Tezi*.
- JONES, C. I. (2001). *İktisadi Büyüme Giriş*. (S. ATEŞ, & İ. TUNCER, Çev.) İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- KARAAĞAÇ, F. (2013). *Kriz ve Kadın*. 10 12, 2015 tarihinde Academia: http://www.academia.edu/4947141/Kriz_ve_Kad%C4%B1n_The_Economic_Crisis_and_Woman adresinden alındı
- KARABIYIK, İ. (2012). Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXXII(I), s. 231-260.
- KARAGEL, H., & KARAGEL, D. (2009). Türkiye Kırsalında Kadın İşgücü. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 116-136.
- KARATAŞ, A. (2013). Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Kariyer Farklılaşması: Muğla İli Örneği. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2).
- KAYNAK, M. (2011). *Büyüme Teorileri* (2 b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- KAZGAN, G. (1978). Türkiye’de Kadın Eğitimi ve Kadın Çalışması. *Toplum ve Bilim Dergisi*(5).
- KAZGAN, G. (2012). *İktisadi Düşünce* (18 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KİBRİTÇİOĞLU, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ank. Üniv. SBF Dergisi*, 53(01), 207-230.
- KİRAZ, E. (2008). *Televizyon Kadın Programlarında Kadının Konumlandırılışı, Yüksek Lisans Tezi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- KİREN-GÜRLER, Ö., & Ş., Ü. (2007). Türkiye’de Cinsiyete Göre Gelir Farklılığının Ayırıştırma Yöntemiyle Uygulanması. *Journal of Yasar University*, 571-589 .

- KIZILGÖL, Ö. A. (2012). Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 88-101.
- KLASEN, S. (2000). Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from Cross-Country Regressions. *Sonderforschungsbereich 386: Analyse Diskreter Strukturen Discussion* .
- KLASEN, S., & LAMANNA, F. (2009). The Impact Of Gender Inequality In Education And Employment On Economic Growth: New Evidence For A Panel Of Countries. *Feminist Economics*, 91-132.
- KOCACIK, F., & GÖKKAYA, B. (2005). Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), s. 195-219.
- KORKMAZ, M., & DİLBAZ-ALACAHAN, N. (2013). Türkiye'de Formel Piyasaya Yönelmede Kadın İşgücü Arzı ve GSYH Etkileri: Ampirik Bir Çalışma. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 887-900.
- KSGM. (1999). *Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- KSGM. (2008). *Politika Dökümanı Kadın ve Ekonomi*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- KSGM. (2010). Türkiye'de Kadının Durumu. *Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü*.
- KSGM. (2014). *Türkiye'de Kadın İşgücü Profili ve İstatistiklerinin Analizi*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü .
- KSGM. (2015). *TÜRKİYE'DE KADIN* .
<http://kadininstatusu.aile.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin> adresinden alındı
- KUTLAR, A. (2000). *Ekonometrik Zaman Serileri*. Ankara: Gazi Kitapevi .
- KUTLAR, A., ERDEM, E., & AYDIN, F. (2012). Kadınların İşgücüne Katılması İle Doğurganlık, Boşanma ve Ücret Haddi Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Araştırma. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 149-168.
- KÜÇÜKŞEN, O. (2013). *Kadınların İşgücüne Katılımı ve İktisadi Kalkınma: U Şekilli Kadın İşgücüne Katılım Hipotezinin Heterojen Ülke Grupları İçin İncelemesi, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- LECHMAN, E., & KAUR, H. (2015). Economic Growth and Female Labour Force Participation-Verfying the U- Feminization Hypothesis. New Evidence For 162 Countries Over The Period 1990-2012. *Economics and Sociology*, 246-257.
- LUCİ, A. (2009). Female labour market participation and economic growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 97-108.
- MAKAL, A. (2001, Temmuz-Ağustos-Eylül). Türkiye'de 1950-1960 Döneminde Ücretli Kadın Emeğine İlişkin Gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(3), 103-140.

- MAKAL, A. (2010). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği . *Çalışma ve Toplum*, 13-40.
- MAKAL, A., & TOKSÖZ, G. (2015). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- MANKIOW, N. G. (2010). *Makroekonomi* (6 b.). (Ö. F. ÇOLAK, Çev.) Ankara: Efil Yayınevi.
- MCKINSEY GLOBAL INSTITUTE. (2015). *The Power Of Parity : How Advancing Women's Equality Can Add \$12 Trillion To Global Growth*. McKinsey&Company 2015.
- MEMİŞ, E., ÖNEŞ, U., & KIZILIRMAK, B. (2012). Kadınların Ev-Kadınlaştırılması: Ücretsiz ve Karşılıksız Emeğin Toplumsal Cinsiyet Temelli Bir Analiz. S. DEDEOğLU, & A. ELVEREN (Dü) içinde, *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın* (s. 159-182). İstanbul: İletişim Yayınları.
- METİN, Ő. (2011). *Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Durumu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- MIZRAK, N. (1997, Aralık). Yeni Büyüme Teorileri Çerçevesinde İyi Bir İktisadi Büyüme Tanımı Nasıl Yapılabilir? Niçin ve Kimin İçin Büyüme? Türkiye Açısından Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma.
- MUJAHİD, N. N. (2012). Economic Growth-Female Labour Force Participation Nexus: An Empirical Evidence for Pakistan . *The Pakistan Development Review*, 565-586.
- ÖNDER, N. (2013, Temmuz-Eylül). Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü. *ÇSGB, Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1), 35-61.
- ÖZAR, Ő., & ŞENESEN, G. (1998). Determinants of Female (Non-) Participation in the Urban Labour Force in Turkey. *METU Studies in Development*, 311-328.
- ÖZDEMİR, Z., YALMAN, İ., & BAYRAKDAR, S. (2012). Kadın İstihdamı ve Ekonomik Kalkınma: Geçiş Ekonomileri. *International Conference On Eurasian Economies*, 115-122.
- ÖZER, M., & BİÇERLİ, K. (2003-2004). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), s. 55-86.
- ÖZKAN, B., & ÖZKAN, G. (2010). Kadın Çalışanlara Yönelik Ücret Ayrımcılığı ve Kadın Ücretlerinin Belirleyicilerine Yönelik Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 91-104.
- ÖZSAğIR, A. (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *KMU i.İ.B.F Dergisi*(14), 332-347.
- ÖZTÜRK, M., & ÇETİN, İ. (2009). Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar. *Journal of Yasar University*,, 2661-2698.
- PALAZ, S. (2003). Türkiye’de Cinsiyet Ayrımcılığı Analizinde Neo-Klasik Yaklaşım Karşı Kurumcu Yaklaşım: Eşitsizliği Sağlayıcı Politika Önerileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 87-109.

- PARASIZ, İ. (1997). *Modern Büyüme Teorileri: Dinamik Makro Ekonomiye Giriş*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- PARASIZ, İ. (2003). *Makro Ekonomi Teori ve Politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- PARLAKTUNA, İ. (2010). Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 1217-1230.
- PEKİN, T. (2007). *Makro Ekonomi*. İzmir: Zeus Kitabevi Yayınları.
- PERVAİZ, Z., CHANİ, M., JAN, S., & CHAUDHARY, A. (2011). Gender Inequality and Economic Growth: A Time Series Analysis for Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 434-439.
- PSACHAROPOULOS, G., & TZANNATOS, Z. (1989). Female Labour Force Participation: an International Perspective. *Research Observer*, 187-201.
- REEL PİYASALAR. (2015, 11 2). "Tarımda Çalışan Kadınların %70'i Ücretsiz Aile İşçisi". <http://www.reelpiyasalar.com/haber/ekonomi/13191/tarimda-calisan-kadınların-yuzde-70%E2%80%99i;-uccretsiz-aile-iscisi'.html> adresinden alındı
- SAVAŞ, V. (2000). *İktisadın Tarihi*. Siyasal Kitabevi.
- SEGUINO, S. (2000). Gender Inequality and Economic Growth: A Cross- Country Analysis. *World Development*, 1211-1230.
- SERDAROĞLU, U., & ÖZKAPLAN, N. (1988). İktisat ve Toplumsal Cinsiyet. *İktisat Dergisi*, 8-15.
- SOSYAL-İŞ SENDİKASI. (2010). 8 Mart'ın 100. Yıl Dönümünde Türkiye'de ve Dünyada Kadı Emeği ve İstihdamı Raporu.
- ŞİMŞEK, M. (2008). *Küreselleşen Dünyada Kadının Ekonomik Konumu*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- ŞİT, M., AYTEKİN, B., & BİLDİRİCİ, S. (2013). "Bölgesel Kalkınmayı Kadınsallaştırmak: Sürdürülebilir Bir İktisat Politikasıyla Kadı İşgücünü Etkin Kullanmak". Elazığ: II. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı.
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI. (2009). *Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi*.
- TABAN, S. (2008). *İktisadi Büyüme*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- TABAN, S. (2010). *İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- TAKIM, A. (2010). Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-16.
- TANSEL, A. (2002, Mayıs). İktisadi Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye'den Zaman Serisi Kanıtları ve İllere Göre Yatay Kesit Kestirimleri. *ERC Working Papers in Economics*, 1-31.
- TANSEL, A. (2012). *2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış*. TÜSİAD ve UNFPA.

- TARI, R. (2010). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- TATLIDİL, R. (1992). Türkiye’de Kadınların Çalışma Yaşamındaki Yeri ve Sektörel Dağılımı. 3. *İzmir İktisat Kongresi Tebliğler Sosyal Değişim ve Sosyal Gelişme Stratejileri* .
- TCMB. (2015, 12 05). <http://evds.tcmb.gov.tr/> adresinden alındı
- TEZEL, Y. (1989). *İktisadi Büyüme*. Ankara.
- TOKSÖZ, G. (2011). *Kalkınmada Kadın Emeği* . Varlık Yayınları.
- TOKSÖZ, G. (2012, a). Kadınlar İşgücü Piyasasının Neden Dışında? Kapitalizm ve Patriarka Temelinde Bir Analiz. (Y. TAR, Dü.) *Çalışma Hayatında Ayrımcılık ve Ayrımcılığa Karşı Mücadele*, 37-56.
- TOKSÖZ, G. (2012, b). Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal patriarka Çıkmazında Kadın Emeği. S. DEDEOĞLU, & A. ELVEREN (Dü) içinde, *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın* (s. 103-126). İstanbul.
- TOPALLI, N. (2015). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi:1963-2011. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 339-352.
- TSANI, S., PAROUSSOS, L., FRAGIADAKIS, C., CHARALAMBIDIS, I., & CAPROS, P. (2012, December). Female Labour Force Participation and Economic Development in Southern Mediterranean Countries: What scenarios for 2030? *MEDPRO Technical Report*(19).
- TÜRKAN, E. (2005). Türkiye’de İşgücünün Yapı ve Nitelikleri: Gelişme ve Değerlendirmeler. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ MERKEZ BANKASI. (2015). TCMB: <http://evds.tcmb.gov.tr/> adresinden alındı.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU. (2015-2016). TÜİK: www.tuik.gov.tr adresinden alındı
- TÜSİAD. (2002). *Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İşsizlik*. İstanbul.
- TÜSİAD-KAGİDER. (2008). *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri*. İstanbul.
- TZANNATOS, Z. (1998, April). Women and Labor Market Changes in the Global Economy: Growth Helps, Inequalities Hurt and Public Policy Matters. *Social Protection Discussion Paper Series*.
- UGUZ, S., & TOPBAŞ, F. (2014). Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Emeği: Turizm Sektörüne Betimsel Bir Yaklaşım. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 487-509.
- UNAY, C. (1999). *Makro Ekonomi* (7 b.). Bursa: Vipaş A.Ş.
- ÜLGENER, S. (1991). *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme* (7 b.). İstanbul: DER Yayınları.

- ÜNAL, A. (2015). Cam Tavan Etkisinin Aşılmasında Dönüşümcü Liderliğin Rolü, Bilişim Sektöründe Çalışan Kadın Liderler Üzerine Bir Araştırma . *Düzce Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.*
- ÜNSAL, E. M. (2007). *İktisadi Büyüme.* Ankara: İmaj Yayıncılık.
- ÜZÜMCÜ, A. (2012). *İktisadi Büyüme.* İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- YELDAN, E. (2011). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri* (2 b.). (M. YILDIRIMOĞLU, & H. ÖZTÜRKLER, Çev.) Efil Yayınevi.
- YILDIRIM, K., KARAMAN, D., & TAŞDEMİR, M. (2013). *Makro Ekonomi* (11 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.